

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIográfIA, MŰVÉSZET

Dobozi Eszter, Győri László,
Buda Ferenc versei

Monostori Imre, Szécsi Gábor,
Pomogáts Béla tanulmánya

„Az idő egésze”

Kósa Ferenc, Tornai József esszéje

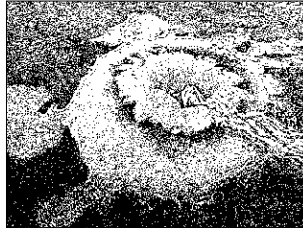
Kósa Ferenc fotói

2016

ÁPRILIS

forrás

48. ÉVFOLYAM 2016. 4. SZÁM

Dobozi Eszter	3	Akárki, akármilyen is ő...; Változat egy Grimm-mesére (versek)
***	5	A kötöttség nem korlát, hanem lehetőség (Dobozi Eszterrel beszélget Ménesi Gábor)
Győri László	21	Szégyen; A dajka; A láncra vert eső; Ablakdeszka (versek)
Patak Márta	25	A sakkjátszma vége
Szécsi Gábor	29	„Ha lelked, logikád...” (Tudat és egyéniség problémája József Attila bölcséleti írásaiban)
Monostori Imre	40	A katolicizmus Szekfű Gyula világképében
Pomogáts Béla	48	Temesvár a magyar irodalomban

<i>Buda Ferenc</i>	61	Visszhangok (<i>vers</i>)
<i>Kósa Ferenc</i>	63	Az idő egésze
<i>Tornai József</i>	84	Kép és szellem
<i>Novák László Ferenc</i>	88	Pestis a Három Városban
<i>Józsa György Zoltán</i>	104	Funerális poétika (<i>Jóry Judit: Saint Jorij</i>)
<i>Fekete J. József</i>	108	„A homo aestheticus álarca” (<i>Bíró-Balogh Tamás: Mint aki a sínek közé esett – Kosztolányi Dezső életrajzához</i>)
***	112	Orosz László (1925–2016)
		Kósa Ferenc fotói

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIÓGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •

Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Kecskeméti

Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Kápolna u. 11.; Telefonszám: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálás Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefon: 76/482-223. Levélcím és a szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél. E-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; Faxon: 303-3440 • Előfizetési díj egy évre 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Dobozi Eszter

Akárki, akármilyen is ő...

Mesék hétfejű sárkánya volna?
A krétai bikafejű? Küklopsz-
szemű szörnyeteg? Agyatlan állat?
Arca helyén csak egy lapos tányér:
üresen, mint a sivatag éje.
Fejenincs módján futkos utánad,
mint a lenyakazott hízott kacsa
gyermekkorod udvarán – szédülten,
mielőtt az utolsókat rúgná.
Akárki, akármilyen is ő, elér,
karmait a húsodba mereszti.
Láthatatlan pórázon tart. Láncon!
Mint szívtelen gazdi a kutyáját.
Elérhetetlen, mégis ott dőzsöl
a legféltettebb perceidben is.
Nincs nap, hogy ne üzenne valamit
– hisz műszer, kütyü adódik elég –,
ott van mindenedben. Úgy fog körül,
ahogyan telepatikus áramok.
Elméid, álmaid szivattyúzza ki,
hogy belőled csak annyi maradjon,
amennyit ő akar magának. Azt,
aki voltál őrizned kell pedig!
Nem győzheti le benned a fenyők,
harangok zúgását, nem ölheti
meg a dalt, szirmok esti énekét,
lombkoronák zizegését, ahogy
súgnak kókadón kimondhatatlan
hőben, bírhatatlan sugárzásban,
jégbarlanggá dermedt házádban.

Versei közlésével szeretettel köszöntjük Dobozi Eszter költőt, szerkesztőtársunkat születésnapján.
(A Szerk.)

Változat egy Grimm-mesére

Észrevetted? Eléd öntik
a tál lencsét akárhányszor,
s valahányszor megismétlik,
te leguggolsz, lekuporodsz,
letérdelve, hasmánt csúszoa,
pózolva és görnyedezve
kotorászol a hamuban
a szemeket szedegetve,
elmerülsz nyakig, mint tóban,
hamu hamvában, piszokban,
ügyeidből ki se látszol,
egybeszakad éjjel-nappal,
agyad szikkad, nyelved zsibbad,
a gondolat mind elszökik,
öröm-bánat már egyre megy,
nincsen egy szó, egy kép, egy hang,
mi foganva felragyogna,
már nem tudod, mi Föld, mi Ég,
hol a határ, hol a Minden,
ujjaid közt csak a szemek
peregnek és forognak el,
éppúgy, ahogy észrevétlen
napod surran, időd illan,
már nem kérded, mindez miért,
nem faggatod, aki önti,
miért önti folyton-folyvást
ugyanazt az egy tál lencsét,
nem érdekel, ki ő, mi ő,
se arca nincs, hangja sincsen,
fel se fogod, ki parancsa,
hol van, aki elindítja
ezt a gépet tebenned is:
felejts mindent, magad szűnj meg,
ne létezzen, aki volnál...

A kötöttség nem korlát, hanem lehetőség

Dobozi Eszterrel beszélget Ménesi Gábor

Dobozi Esztert jól ismerik Kecskeméten, hiszen több mint három évtizede tevékenykedik itt pedagógusként, 1995 óta pedig a Kodály Zoltán Ének-zenei Általános Iskola, Gimnázium és Zeneművészeti Szakközépiskola igazgatójaként. Mára már első tanítványai gyermekeit is újtukra bocsáthatta. A tanítás mellett egyetemista kora óta létfontosságú számára az írás. Első verseit 1978-ban közölte a *Tiszatáj*. Bemutakozó kötete, *Az Egy* 1986-ban látott napvilágot, s csaknem ezzel egy időben jelentkezett a *Homokfűvás* című antológiában. Azóta hat további verseskötet született, miközben írt két regényt, szociográfiát, esszéket, illetve jó néhány cikket és tanulmányt publikált, elsősorban az irodalomhoz és a pedagógiához kapcsolódóan. Tevékenységét számos díjjal ismerték el, megkapta többek között a Kölcsey-díjat, az Arany János-díjat, a Prima díjat, a József Attila-díjat, a Kodály Zoltán-díjat, valamint a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetését. A 2015-ös könyvhéten látott napvilágot *Ahogy ő néz, ahogy ő lát* című könyve, mely nagy részben válogatott verseket tartalmaz, de az elmúlt években született költeményeket is közreadja.

– Tegyük hozzá, hogy eddigi pályáján a mostani az első válogatott kötete. Miért most érkezett el a visszatekintés, az összegzés ideje?

– Mindig fontosabbnak tartottam a még meg nem írt műveket, mint a régiek újra-rendezését. Két évvel ezelőtt azonban kaptam egy ajánlatot a Magyar Napló Kiadótól. Szándékomban volna-e egy válogatott kötet kiadása. Ilyen megkeresést nem lehet visszautasítani. S megtisztelőnek is éreztem a felvetést.

– Milyen érzésekkel tekintette át a mostanáig kiépült lírai korpuszt? Milyen élményeket váltott ki önből, milyen felismerésekhez vezetett a szövegek újraolvasása és újrendezése?

– Szerencsére nagyon eltávolodtak tőlem (s nem csak időben) a régen írott költemények. Így módomban volt kritikusan szemlélni őket. Úgy, mintha nem is én írtam volna a húsz-harminc évvel ezelőtti verseket, vagy a korábbiakat. Főleg az első három kötetem anyagából sokat kihagytam. Nem mintha nem volnának vállalhatóak a régen írott művek. De ha már nem összes versek kiadására kaptam felkérést, úgy gondoltam, legyen valóban válogatás! Így gondolkodtam, így jártam el. Csak a minden szempontból hangsúlyos műveket válogattam be az új kötetbe. Egyet-egy – kizárólag poétikai szempontokra való tekintettel, s nem a tartalmi változtatás szándékával – javítottam, újraírtam, bár csak néhány sorra kiterjedően. Mindezzel együtt is azt mondhatom, hogy egész eddigi költészetemet, a legelső közléstől mostanáig, vállalni tudom. Nincs mit szégyelleni verseimen. Nincs szükség arra, hogy az eddigi írói-költői tevékenységemet kozmetikázzam. A verseskötetek egymásutánját egységes egésznek vélem, noha kirajzolódnak benne elágazások,

tematikus gyarapodások, s talán nem öntetszelgés, ha azt állítom, folyamatos formai fejlődés figyelhető meg benne. Különösen az elmúlt 10-15 év anyagát illetően.

– *Hogyan rendeződött el a kötet terében a korábbi versanyag, s miképpen viszonyulnak hozzá az újabb alkotások?*

– A kötetek időrendjét követtem a szerkesztéskor. Ha azt nem is tudom megállapítani, melyik művet pontosan mikor írtam, azt jelezni kívántam, melyik korszak terméke. Megtartottam a kötet- és cikluscímeket is, hiszen amikor először rendeztem kötetbe egy-egy csomag verset, nagyon is megvolt az indoka, melyik mű hová kerüljön az egészben. A ciklikus elrendezés logikáján nem kívántam változtatni ma sem. A legújabb verseket az utolsó ciklusba helyeztem. Az írás azonban nem szakadt meg ezzel az összegző kötettel, a megjelenés óta is írtam újakat. Valószínűnek tartom tehát, hogy a válogatott kötet újabb verseit tartalmazó fejezet egy-két éven belül új kontextusba helyeződik.

– *Az imént arra a periódusra tekintettünk vissza, amikor már megszülettek versei, s költőként a nyilvánosság elé lépett. Emellett azonban fontos szót ejteni az eszmélkedés, a felkészülés éveiről. Milyen indítást adott az a családi miliő, amelyben felnevelkedett, illetve a tágabb eszméletű környezet, a szülőföld élményvilága?*

– Minden bizonnyal fontos tényező volt világra eszmélésemben a rendszeresen olvasó, a könyvet megbecsülő anyai nagyszülők példája. S az anyanyelv, a magyar nyelvnek az a változata, amelyet a nagyszüleim beszéltek, s amelyet a szüleimtől – Istennek hála – még ma is hallhatok, ha meglátogatom őket. Sok archaikus szó, nyelvjárási alakzat, színes nyelvi fordulat maradt rám nagyszüleimtől. De még az a nyelv is, amelyet a szüleim beszélnek, sokkal képszerűbb, sokkal láttatóbb erejű, ahhoz képest, ahogyan a mai ember megnyilatkozik. S a beszélt nyelv zeneisége azoknak a normáknak felelt meg és felel meg otthon ma is, amelyekről későbbi életem folyamán Kodály Zoltán nyelvészeti írásaiiban olvashattam. Bizony, édesanyánk ránk szólt, ha énekelve, a természetes magyar beszédétől eltérő hanglejtéssel, hangsúlyozással beszéltünk egyszer-egyszer esetleges más hatásokra.

Hamar, még iskoláskorom előtt kezdtek érdekelni a betűk, az írás, az olvasás. Azok közé tartoztam, akik már karácsonykor tudtak olvasni az első tanévben. Ettől az időtől kezdve rendszeres látogatója voltam a városrészünkben levő kis könyvtárnak, nagyobb gyerekként pedig a városi könyvtárnak. Előbb meséket kölcsönöztem, s gyakran diafilmeket is. Nem csak a magam kedvére. Iskolásként már én vetítettem, olvastam a majd négy évvel fiatalabb öcsémnek is. Az olvasás azóta is örök szenvedélyem. Rosszul érzem magam, ha nem tudok rendszeresen olvasni. Biztos, hogy ez az élményvilág meghatározta későbbi pályaválasztásomat is. Bár eleinte nehezen körvonalazódott, mit is szeretnék igazán, hiszen mindent könnyen tanultam. Pár évig például közgazdászknak készültem. A fordulat körülbelül tizenhat éves koromban állt be irányultságomban.

Szót kell még ejtenem egy másik fontos élményvilágról. A gyermekkorunkat a természet közelében éltük. Városiak voltunk ugyan, de megőriztünk valamit a hajdani mezővárosi polgárok kétlakiságából. Még a szocializmus korszakában is volt a városhoz közeli Nyársapáton saját földünk. 800 négyszögöl szőlőnk, sok-sok gyümölcsfával. Nyaranta gyerekként, de még fiatal felnőttként is dolgoztunk itt a szüleinkkel együtt, akik a munkahelyi elfoglaltságuk mellett mindent az égvilágon megtermeltek ezen a kicsi földön, amire egy családnak szüksége volt. Ebből fakadt, hogy gyümölcsből és zöldségfélékből sosem szenvedtünk hiányt. Megismertem ugyanakkor ezáltal a kétkezi munkát. Mert nekünk, gyerekeknek is részt kellett venni a munkában. Ennek köszönhető talán, hogy a fizikai és egyéb erőfeszítésektől általában nem rettentem meg később sem. S tudok valamit

a növények ápolásáról. Ha például barackfát kellene szemeznem, talán még most is meg tudnám tenni. Ugyanezt a természethez vonzódást erősítették meg az anyai nagyszülőknél töltött napok-hetek a vakáció idején. Noha a város szülöttjei voltak ők is, s ifjúkorukig ott éltek, de házasságkötésük után kiköltöztek tanyára, nem messzire a várostól. Nekünk ez volt a szabadság netovábbja. Kicsit nagyobb gyerekeként oda kerékpárral egyedül is kikimentünk. Át a város melletti legelőn, majd pedig a vasút melletti úton haladva. (Minket még nem autóval szállítottak az iskolakapuiig sem, mint a mai gyerekeket.) Elengedtek bennünket, mert nem volt mitől félni. (Pedig nem lógott a nyakunkban a mobiltelefon. Vezetékes telefonunk se volt.) Ezekkel az emlékekkel indokolható, hogy ma sem tudnám elképzelni az életem fátnan, sivár környezetben. Nálunk a lakás, tavasztól őszig a terasz most is tele van növényekkel. Annyival, hogy olykor már-már kiszorítanak bennünket.

– Rendkívül viszontagságos időszakban, az ötvenes évek végén és a hatvanas években töltötte gyermekkorát. Hogyan emlékszik vissza arra az életformára, amelyet szülei, nagyszülei mellett megtapasztalt?

– A szüleink igyekeztek bennünket megóvni attól, hogy szembesüljünk az akkori viszontagságokkal. Megvoltak gyermeki örömeink. Szeretetlenben éltünk, gondoskodásban volt részünk. Nagy játszások jutnak eszembe, ha visszagondolok. Az utcánkban sok velünk egykorú gyerek lakott. Összejártunk. (Van közöttük olyan játszópajtásunk, akivel máig is tartom a kapcsolatot. Újabbán már csak elektronikus levelekben, mert kb. másfél évtizede kikerült Angliába.) Nálunk nagy udvar volt. Ott óriási labdajátékok, bújócskázások, fogócskázások zajlottak. Ha a fiúk voltak többségben, fociztunk. Lány létemre én is beálltam. Rendszerint kapus voltam. Még rádióközvetítést is mímeltünk. Volt közöttünk, aki egy üres konzervdobozfélébe kiabálva (ez volt a mikrofon) kommentálta az eseményeket. De ebben a pillanatban hirtelen bevillan a jelenet, amint a *Kismalac és a farkasok* című mesét játsszuk. Saját szereposztással, általunk kitalált dramaturgiával. A Krenyóczi lányokkal pedig a táncdalfesztivált utánoztuk. Zsúriztük egymás produkcióit. Amikor már nagyobbak voltunk, a teraszunkon (így hívtuk: a gangon) kártyáztunk, társasjátékoztunk a Rapp testvérekkel (akik dunántúliak voltak, de nyaranta a nagyszüleiknél, a mi szomszédainknál vakációztak), népszerű volt a Gazdálkodj okosan!

Emlékszem azonban sajátos, a játékok örömeivel nagyon is ellentétes hangulatokra. Elhallgatásokra. Felőttként értettem meg, hogy az a feszültség, az a félelem, amelyet a szülők hordoznak magukban, bizonyos láthatatlan csatornákon átplántálódik a gyermekekbe is. Még nem voltam négyéves, de némely akkori történetre emlékszem. Például az agitátorok megjelenésére, fenyegető hangjára. Ma is látom magam előtt, amint valakik ököllel verik az asztalt. Amikor a szüleim szerettek volna beíratni az iskola előtti utolsó évben az óvodába, elutasításban volt részem, mert akkor ők még a magánszektorban dolgoztak. Hogy nem mehettem óvodába – emlékeim szerint – valóságos csapás volt számomra. Nagyon készültem ugyanis óvodásnak lenni. (A Sors azután kárpótolt engem ezért. De sokkal-sokkal később. 2007 és 2013 között ahhoz az intézményhez, melynek igazgatója vagyok, három óvodát is hozzácsatolt az akkori fenntartó. A feladataim megsokasodtak, de én ezt a fordulatot úgy éltem meg, hogy végre szabadulhatok az óvodába. Felőttként megkaptam, amitől egy döntés megfosztott gyermekkoromban. Érdekelt, milyen munka folyik az óvodában. Az óvónőket nagyon megszerettem. Az ő munkájukat valóban áthatja az a szeretet, amely az iskolában – sokszor a teljesítménykényszer hatására – megcsappanni látszik a gyermek-felnőtt kapcsolatokban. Talán sehol nem tapasztaltam azt a lelki gazdagságot, amelyet az ő köreikben megismerhettem. Szomorúan búcsúztunk el egymástól, amikor a jogszabályi háttér megváltozása következtében iskola és óvoda útjai elváltak egymástól. Óvodai vezetőtársaimmal – bár nagyon zsúfolt mindannyiunk

élete, időzavarral küzdünk itt is, ott is – próbáljuk ápolni továbbra is a kapcsolatot. Visszahívnak óvodai versmondó versenyekre, ünnepségekre. Invitálom én is őket hangversenyeinkre.) De visszatérve a gyermekkor emlékeihez, el kell mondanom, hogy nagyon nagy szegénységben éltünk az ötvenes években, s még valamelyest a hatvanas években is. (Miközben dédszüleim házába idegeneket költöztettek be, nekünk alig volt lelkünknek hova lenni.) Hogy milyen mélyen voltunk addig, amíg be nem kerültünk különböző gyermekközösségekbe, nem is érzékeltük. Nekünk természetes volt, hogy csak akkor kapunk csokit, amikor a kiskereskedő rokonunk meglátogat bennünket. S annyi és olyan játékunk van, amennyit és amelyet a szüleink megvehettek. S azon sem tépelődünk gyerekként, miért nincs mindenre pénz, amit szerettünk volna megszerezni. Ha nincs, hát nincs. Így voltunk vele. De hogy mekkora csoda volt, amikor egyszer apa hazahozott egy szem narancsot (akkor már állami vállalatnál dolgozott), csak az képes elképzelni, aki tudja, mi a nyomor. Akkor láttunk először narancsot. Mindenkinek jutott néhány gerezd belőle. Amikor azonban megismertük más gyermekek életformáját, éreztük, hogy velünk nincs valami rendben. Volt olyan szomszédunk, aki – amikor átmentem az unokájához, aki iskolatársam volt az általánosban – teli szájjal becsmérelni kezdett engem is, a családunkat is. Nem szeretném a szavait megismételni itt most. Csak felnőttként sikerült értelmeznem, miféle osztályharcos indulatok kavarghattak benne, amikor rám támadott. Bizony szöveget ütött a fejembe az is, amikor apa arra figyelmeztetett egyszer iskolába menet, nehogy beszéljek valamit a déd- és nagyszüleinkről. S valamiként összefüggést véltem felfedezni az apai intelem és aközött, amit apai nagymamámtól gyakran hallottam az ő sírós hangján: „Gazembereké lett a világ!” Valamikor a középiskolás években kezdett körvonalazódni, a szülők által elmondottakból, miben is éltünk korábban. Mert amikor már nagyobbak voltunk, beszéltek nekünk a háborúról, a forradalomról. S végre megtudtam azt is, miért kellett hallgatnom a déd- és nagyszülőkről. Trianonról pedig az anyai nagymamám világosított föl még jóval azelőtt, amikor a szekrényében rátaláltam egy Nagy-Magyarországot ábrázoló térképre.

Amikor már felnőttként, a nyolcvanas években először jártam Románia partiumi részén, az volt az érzésem, mintha visszatartam volna a gyermekkoromba. Akkor rémlett föl, hogy ez ugyanannak a megkopottságnak, pusztulásnak a színtelensége, szürkésége, amely a mi gyermekkorunkban uralta az akkori Magyarországot, a mi városunkat.

– *Amint említette, egész kisgyermekként került közel a könyvekhez. Melyek voltak gyermekkorának meghatározó olvasmányélményei?*

– Van egy emlékképem: betegen fekszem az ágyban, anya mesét olvas. Benedek Elek meséit, Arany János *Családi körét*, a kuruc költészetből a *Csinom Palkót* anyai nagyapám hangján hallottam először, ez utóbbit énekelve. Táncolt is hozzá. A *Családi kört* meg is tanította nekem – már akkor tudtam kívülről, amikor még olvasni sem tudtam. Alsó tagozatos korom óta rendszeresen jártam könyvtárba. A mesék után – bár iskolai kötelező volt – az egyik legnagyobb élményem Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye volt. Ezen felbuzdulva olvastam el a *Láthatatlan embert*. Az élmény felejthetetlen. Voltak fejezetek, amelyeket többször is újraolvastam. Nem sokkal ezután barátnőmmel szinte versengve faltuk Jókait. Olvastam Mikszáthot, Móriczot. Nyolcadikosként rákaptam Németh László regényeire. Véletlenül találtam rá a könyvtárban. Szerettem a távoli országokról szóló útikönyveket is. Talán azért, mert akkoriban nagyon érdekelt a földrajz. (Megnyertem a járási földrajzversenyt. A Vácott rendezett megyei versenyen viszont már nem szerepeltem ilyen fényesen. Nagyon zavart, hogy nem otthon alszom, nem otthon ébredek föl, hanem egy diákhon sokágyas szobájában. Kialvatlanul szinte szédelegtem a verseny alatt. S a közetfelismerésben sem volt szerencsém.)

– A gimnáziumi évek miként tágították szemléletét?

– A kettős nevelés áldásos hatását középiskolás koromban élvezhettem igazán. Otthon egészen más megvilágításban beszélt apa – főként a XX. századi történelmi eseményekről –, mint ahogyan az iskolában tanultuk. Ennek a kettősségnek köszönhetem, hogy kételkedő, gondolkodó lény vált belőlem. De ezzel együtt is elmondhatom, hogy sokat kaptam iskoláimtól. Magyartanárom, Koltói Ádám – felfedezvén íráskészségemet – elkísért a *Ceglédi Hírlap* szerkesztőségébe, s ott bemutatott a főszerkesztőnek. Ettől kezdve nagyon sokáig rendszeresen publikáltam riportokat, interjúkat, egyéb írásokat ebben a helyi lapban. Igen sok helyen megfordultam így, a legkülönbözőbb vállalatoknál, tsz-ekben, rendezvényeken, a környék kistelepülésein. Fogadtak igazgatók, tanácselnökök. De kerestem az alkalmakat arra is, hogy az úgynevezett egyszerű embert is megszólaltassam. Ma is csodálkozom, hogy nem találkoztam sehol sem olyan emberrel, aki ne vette volna komolyan újságírói kérdéseimet. Tizenhat éves voltam ekkor! Az iskola révén jutottam el az Egerben rendezett Diáknapokra tudósítónak, valamint a pápai diákújságírók és -rádió-szerkesztők találkozó-jára. Mindkét helyen megjelentek írásaim az ott szerkesztett alkalmi kiadványokban. Az iskola beküldte egy pályázatra a Magyar Rádiónak Patkós Irmával, a ceglédi származású színésznővel készült interjúmat. Egyik este arra eszméltem – vacsoráztunk éppen a családdal –, hogy a saját hangom hallom a Kossuth Rádióban. Pályáztam egy novellámmal a sárvári Diákírók, Diákköltők Találkozó-jára is. Ott azonban nem volt szerencsém. Az írás ekkoriban megismert öröme viszont megpecsételte sorsomat. Versmondó versenyeken is elindultam. Nem ódzkodtam a szerepléstől – noha néha küzdöttem lámpalázzal, de önfelegeléssel uralni tudtam ezt az állapotot. A versek iránti vonzalom a középiskolás években erősödött föl bennem. Amikor a *Ceglédi Hírlap* külsőseként rendszeresen kaptam honoráriumot újságcikkeimért, akkor kezdtem megalapozni saját könyvtáramat. Először egy Petőfi összeszt vásároltam, ezt követte Ady, majd József Attila összes költeménye. Ugyancsak ez idő tájt kezdtem foglalkozni elmélyültebben a magyar nyelvvel is. Dr. Vámosi Nándor igazgató úr hatására (aki szintén magyar szakos volt) nyelvészetből írtam OKTV-dolgozatot az ifjúság, az akkori ifjúság nyelvhasználatáról. Benne voltam az országos első húszban ezzel a munkámmal, valamint a verseny további fordulói nyújtott teljesítményemmel. A továbbtanulási célpont megválasztásakor már szóba sem jöhetett más számomra, mint a magyar nyelv és irodalom-történelem szak a bölcsészettudományi karon. Akkor már nagyon eltökélt voltam, hogy nekem irodalommal kell foglalkoznom.

Ugyancsak iskolás éveimhez kötődik az első külföldi utazás élménye. Tanulmányi és közösségi munkámért beválasztottak abba a tíz tanulóiból álló csoportba, amely az akkori Kelet-Németországban tölthetett tíz napot. Ekkor rendezték a berlini Világifjúsági Találkozót. Egy napot ott is tartózkodtunk. Engem azonban elszedített az utcákon hullámzó, a tereken a fűben heverésző, hatalmas tömeg, és föllélegeztem, amikor visszamehettünk lipcei szállásunkra. Lipcsében nagyon jól éreztem magam. De a legnagyobb élmény Weimar volt. Goethe, Liszt Ferenc háza. Jártunk Buchenwaldban, Drezdában. A vonatkozás végig az Elba-parton – szép volt. De Buchenwald után sokáig nem tudtam hentesüzletbe bemenni vásárolni. Mindig az emberkísérletek helyszínéül mennyezetig kicsempézett helyiség jutott eszembe róla. Ott is ugyanúgy álltak ki a falból a fémkampók, mint a hentesnél, ahol a húsok lógtak róluk. Találkoztunk némettanárunk német barátával. Amikor szóba hoztam, hogy jártunk a koncentrációs táborban, tanárunk lecsitított. Legyünk tekintettel vendéglátóink érzékenységére, mondta. Mélyen elgondolgotatt ez az intelem. Talán itt és ekkor tanultam meg, hogy olykor tanácsos a másik ember agyával is gondolkodni, mielőtt megszólalok. Máskülönben nekem tetszett a németek tisztasága, pedantériája, a dolgok rendezettségé, amely nagyon szembevető volt a hetvenes évek Magyarországról érkező.

– Mindabból, amit elmondott, egyenesen következhetett volna, hogy újságíró lesz. Mégsem vonzotta ez a pálya?

– De, nagyon is vonzott. Amikor Szegedre kerültem, még az volt a tervem, hogy újságíró leszek. Kapcsolatba kerültem a *Szegedi Egyetem* című lappal. Olykor publikáltam is benne. De a szerkesztőségi üléseken rendszeresen részt vettem – talán az egyetem utolsó évéig. Elsőéves lehettem, amikor beiratkoztam a szegedi Sajtóházban meghirdetett Újságíró Stúdióba. Ekkoriban a *Délmagyarország* is lehozta egy interjúmat, amelyet az orvosi egyetem egyik professzorával készítettem. Emlékszem, arról beszélgettünk, hogyan hat a gyógyászatra a gépek megjelenése. Azt a feladatot kaptam ugyanis, hogy írjak cikket arról, dehumanizálják-e az orvoslást a gépek. Talán az Újságíró Stúdió harmadik előadása volt az, amely után úgy éreztem, nem az újságírás lesz az én jövőm. Az előadás a politikai hatalom és a sajtó kapcsolatáról szólt. Eredendő naivitásom ekkor hullott le rólam. Megértettem, hogy a pályán való érvényesüléshez olyan engedményeket kellene tennem, amelyekre neveltetésemnél fogva, családom múltja miatt, apa intelmeinek rám gyakorolt hatása következtében nem lennék képes. A rendszerváltás előtti évtől egy darabig újra nagy kísértést éreztem e pálya irányából. Talán váltanom kellene – gondolkodtam ezen. De nem tettem meg ezt a lépést. Akkor már nagyon mélyen elkötelezettje voltam a szépírásnak. S az újságok nagyon másról szóltak. A szépirodalom kikopott belőlük.

– A hetvenes évek második felében volt a szegedi József Attila Tudományegyetem bölcsészkarának hallgatója, ahol magyar–történelem szakon tanult. Hogyan hatott önre az ottani légkör?

– A kezdeti néhány hónap újdonságélményei hamar elszálltak. Fojtott légköre volt az egyetemi világnak. De olykor adódtak jó előadások. Szívesen hallgattam Pósa Pétert a görög irodalomról. Merényi Lászlót a reneszánsz kor irodalmáról. Kár, hogy hamar, fiatalon elhunyt. Gyimesi Sándor egyetemes történelmi vagy Csatári Dániel, Sajti Enikő Kelet-Európával kapcsolatos előadásaira is jó érzéssel gondolok vissza. Vagy Kristó Gyula IX. századi magyar történelmi szemináriumára. Deme László általános nyelvészeti előadásai nagyon lelkesítettek. Egy darabig azt hittem, a nyelvészet mellett kötelezem el magam. A szabadon választható óráira is jártam. Ötödéves voltam, amikor Szigeti Lajos Sándor gyakornokként József Attila-szemináriumot hirdetett meg. Nagyon jó órákat tartott. Tanárként is hasznosítottam itt szerzett tudásomat. Nagy hatással volt rám Somlyai Magdának a népi írók falukutató tevékenységéről szóló szemináriumára.

A kollégiumi élet viszont rövid időn belül rendkívül nyomasztóvá vált számomra. Belterjességében roppant kiszolgáltatottnak éreztem magam. Nagyon zavart, hogy sosem lehetek egyedül, én, az eredetileg közösségi ember alig vártam, hogy egyszer vége legyen ennek az életformának. Engem nagyon megviselt a szűk térbe szorítottságunk, hogy belélogunk egymás intim szférájába. S hogy nem volt igazi elmélyülésre mód. Egyedül a Somogyi és Egyetemi Könyvtár adott menedéket. Ott legalább csend volt. Szegednek a klímája sem nekem kedvezett. Szenvedtem a forró nyári vizsgaidőszakokban. Bár végül jeles diplomával zártam egyetemi éveimet, mégis úgy gondolom, egész biztosan másként alakult volna a sorsom, ha otthonról járhattam volna be az egyetemi órákra. Talán még az albérleteseknek is ideálisabb volt a helyzete. Az én anyagi lehetőségeim azonban nem engedték meg, hogy kiváljak a kollégiumból. A mai fiatalok azt gondolják, milyen nagy-szerű lehetett nekünk, hajdani egyetemistáknak, hiszen ingyenes volt az oktatás. Ez igaz. Mégis – s ezzel nem voltam egyedül – szűkölködtem. Kaptam ugyan – tanulmányi eredményeim alapján – ösztöndíjat, ebből vásároltam meg a jegyzeteimet, sőt tovább bővítettem könyvgyűjteményemet. A szüleim is nehezen éltek. S még otthon volt iskolás öcsém. Nem akartam rájuk hagyatkozni. Egyéb kiadásaimhoz úgy teremtettem elő a fedezetet, hogy gyakran eladtam a menzajegyeimet, s a kollégiumi rezson kotyvasztottam valami

egyszerű ételt. (Tojást mindig kaptam otthonról. Ez volt a fő eledelem. Végül a tojásra, a tojásos ételekre éveken rá se tudtam nézni.) Gyakran volt magántanítványom. Nagyon büszke vagyok arra, hogy elsőéves bölcsész létemre még matematikából is fel tudtam készíteni egy bukott gimnazistát a pótvizsgára. De sokszor elmentünk az egyetemi elfoglaltságok mellett dolgozni – szegényebb diákok. Belépőjegyet árultam a Liget étteremben, ez volt a zenés felár. Mosogattam a halászcsermelyében. Éjszakai műszakba szegődtünk el néhány évfolyamtársnőmmel egy vegyi üzembe, máskor a falemezgyárba. Az utolsó – talán két – évemben bejárónő voltam egy idős hölgnél. Takarítottam, mostam rá hetente egyszer. Legalább két évig szombatonként dolgoztunk – egyik csoporttársnőmmel – a Kelet-Európa Tanszéken. Ez legalább szakmába vágó munka volt. A Sajtófigyelőtől érkező, Kelet-Európáról szóló sajtóanyagot rendszereztük. Nyaranta is mindig dolgoztam, legalább egy hónapot. Segédmunkás voltam, egyik évben például a zöldségfeldolgozó üzemben dolgoztam szülővárosomban. Ez fölért egy szociológiai tanulmánnyal. Majd napközis táborokban dolgoztam képesítés nélküli nevelőként több nyáron át. Kétszer a budapesti Marczibányi téren is szolgáltam napközis nevelőként. A gyerekeket autóbusszokkal hordtuk műemléktől műemlékig Budapest-szerte. Ezek a tevékenységek jó előiskolái voltak a tanításnak. Jó érzéssel gondolok vissza a gyakorlóiskolai tanításra. Kiderült, hogy tudok hatni a gyerekekre. Jól sikerültek az óráim.

Költői létemben a fordulatot 1978 hozta meg. Ekkor jelentek meg először verseim a *Tiszatáj*-ban. Vörös László főszerkesztői aláírásával kaptam meg a költemények elfogadásáról szóló levelet. Nem tudták, hogy ki vagyok, mert postán küldtem be egy csomag verset, nem személyesen vittem. Behívtak egy beszélgetésre. Ott találkoztam először Olasz Sándorral, Annus Józseffel. Vörös Lászlót már ismertem, hiszen ő tanította az egyetemen a verstant elsőéves korunkban. Végtelenül jólesett, hogy emberszámba vettek, komolyan érdeklődtek az írásaim iránt, s hogy mi foglalkoztat, hogyan gondolkodom.

– *A folyóirat korábbi főszerkesztőjével, Ilia Mihállyal mikor ismerkedett meg?*

– Nem sokkal azután, hogy a *Tiszatáj* közölte verseimet. A negyedik évben szemináriumot vezetett a csoportunknak. Ekkor kezdtem magamra találni, hiszen ahhoz a korszakhoz értünk, amely engem igazán érdekelt. A XX. századhoz. Ilia tanár úrral, ahogyan tanítványainak nagy része is, az egyetem után leveleztem egy darabig. De a jeles napok közeledtén még ma is küldünk egymásnak e-mailt.

– *A diploma megszerzése után azonnal Kecskeméten kezdett tanítani?*

– Nem, először egy évig a szülővárosomban, Cegléden tanítottam. 1980-ban kerültem Kecskemétre. Először a 623-as Szakmunkásképző és Elektroműszerész Szakközépiskolában dolgoztam. 1981-ben vettek föl a Kodályról elnevezett iskolába, ahol az általános iskolában, a gimnáziumban és a zeneművészeti szakközépiskolában kaptam órákat. Azóta innen nem mozdultam el.

– *Azt hiszem, joggal mondhatjuk, hogy költői pályakezdése elhúzódott, hiszen bemutatkozó kötet, amely Az Egy címet kapta, viszonylag későn, 1986-ban jelent meg. Talán nem udvariatlanság, ha kimondom, harmincéves ekkor, s már javában tanít. Hogyan telt az az évtized, amíg az első publikációk közlésétől eljutott az említett verseskönyvig? Miképpen gondol vissza a pályakezdés, az indulás körülményeire?*

– Úgy vélem, nem szégyen az, ha egy írói-költői szándékokkal felruházott ember tanítani kezd. Az irodalomtörténet tele van olyan kiváló alkotókkal, akik pályájuknak legalább egy részében tanítottak. Arany Jánostól Áprily Lajosig, Nemes Nagy Ágnesig, Jókai Annáig, Szabó Magdáig, Imre Flóriáig hosszú ez a névsor. De hosszan sorolhatnám azokat

a szerzőket is, akik egyéb pályákon keresték meg a kenyerüket (Illyés, Kálnoky stb.). Nem tartottam nagy szerencsétlenségnek, hogy miközben szabadidőmben a megírandó mű foglalkoztatott, az iskolában az irodalom klasszikusaival foglalkozhattam a gyerekek között. Velük általában jó volt a kapcsolat. Ez minden tekintetben megtartó erő volt számomra. A gyerekekből áradó szeretet sok bajomra gyógyírként szolgált. A tanításban voltak és vannak sikerélményeim. Jól érettségiztek a növendékeim. Sokan felvételiztek eredményesen az én tantárgyaimból a felsőoktatásba. Megszámlálni se tudom, hány magyar vagy történelem szakos tanár, jogász, médiaszakember került ki a kezem alól az elmúlt több mint harminc év alatt. Nem beszélve arról, hogy a fizetésemből el tudtam tartani magam. Kecskemét befogadó város volt akkor is. Rövid albréleti korszakom után egy szolgálati lakás egyik szobáját kaptam meg használatra. Fedél volt a fejem fölött. A másik szobában szintén pedagógusok laktak. Három év múlva pedig vásárolhattam egy használt lakást – természetesen OTP-hitelből. Idáig persze csak úgy tudtam eljutni, hogy másutt is vállaltam óraadást. Például a tanítóképzőben Nagykőrösön, majd Kecskeméten. S voltak magántanítványaim is egy darabig. A pedagógusfizetések rendkívül alacsonyak voltak. (Csak egy példa: mivel jeles diplomával végeztem, 100 forinttal megemelték a kezdő fizetésemet első munkahelyemen. Így kaptam 2500 forintot. Itt sajnos félévkor megbukott egy gyors- és gépíró osztályba járó leány. Írni-olvasni alig tudott. Elment egy szövetkezetbe irodai dolgozónak. Csaknem duplája volt a fizetése az enyémnek.) Ezek a viszonyok voltak jellemzőek még a nyolcvanas években is. Így, amikor végre önálló lakáshoz jutottam, a fizetésemnek több mint felét a törlesztőrészletekre kellett költenem.

Abban az időben, amikor befejeztük az egyetemet, föl sem merülhetett, hogy valaki ne dolgozzék valahol. Amikor pályakezdő voltam, a munkakerülésért még büntetés járt. Az erről szóló törvényt 1989-ig érvényben volt. De én nem is akartam örökké ösztöndíjakért kuncsorgó, ide-oda hányódó szabadúszó lenni. Minket odahaza is munkára neveltek, míg gyerekek voltunk. Az, hogy egy iskola a munkahelyem, a lehető legtermészetesebb állapot volt. Az állandó munkaviszony viszonylagos biztonságot jelentett. Hogy írni tudjak, nekem erre szükségem volt. S hogy egy egészen más szférában kaptam állást, nem a sajtónál, nem könyvkiadónál, nem valamiféle szerkesztőségben, a hetvenes évek végén, a nyolcvanas években szellemi szabadságot is jelentett. Arról írtam csak, amit fontosnak tartottam. De nem ezért késett a költői-írói pálya kibontakozása. Mert folyamatosan publikáltam a legkülönbözőbb országos rangú irodalmi folyóiratokban verseket, recenziókat, olykor tanulmányt is. Sőt elmondhatom, hogy abban az időben még a napilapok is közöltek legalább hetente egyszer irodalmat. A *Petőfi Népe* is. A tanítványaim innen tudták meg, hogy a tanáruk ír is, nem csak tanít. Mert iskolai körökben ezzel én sosem hivalkodtam. Ma sem. A nyolcvanas évek legelején összeállítottam voltaképpen első kötetemet. Elküldtem a Kozmosz Kiadónak. Sokáig nem kaptam választ. Erre fölkerelkedtem, s elmentem személyesen megtudakolni, hol tart az ügyem. A Kilencek egyik költője, Rózsa Endre fogadott. Volt egy hatalmas szekrény a szobájában. Tele volt elbírátlan kéziratok kötegeivel. Ennek a szekrénynek az aljáról került elő az én verscsomagom is. Még nem olvasta senki. A személyes látogatásom után már nem kellett évekig várnom a válasza. Rózsa Endre támogatta könyvem kiadását, de a másik lektor nem. Az ellenvélemény egyetlen mondatból állt. Írásaim túlságosan benne gyökereznek a magyar lírai hagyományban. No komment! Az első kötetem nem jelent meg tehát. Ez azonban nem szegte kedvem. Tovább folytattam az írást. S ahogyan addig is, rendszeresen forgattam a kortárs irodalmat. Igyekeztem tájékozódni mindenről, miközben a klasszikusokat is folyamatosan olvastam, sőt évente újraolvastam a tanítás kedvéért. Tanítottam, sokat készültem az órákra, szabadidőmben pedig a saját írásaimmal és a kortársakéval foglalkoztam. Így teltek az évek.

– *Úgy tűnik, jót tett ez a várakozás, hiszen kiérlelt kompozícióval jelentkezett, mely nem hordozza magán a pályakezdő művek jellegzetes sajátosságait. Milyen fogadtatásban részesült a könyv? Hogyan tekint ma arra a versanyagra?*

– Kedvező fogadtatásban részesült. Vasy Géza mutatta be Kecskeméten. Az akkori művelődési házban egy egészen kis termet jelöltek ki erre a célra. Úgy gondolom, nem feltételezték, hogy nagyobb közönséget fog vonzani. Ki kellett nyitni egy kétszer-háromszor akkora termet, mert az érdeklődés szokatlanul nagy volt. Elmarasztaló kritikára nem emlékszem. Talán csak egynek volt bántó a hangneme. A szerzőt nem a versek foglalkoztatták, hanem a szerző élete, nőisége. Korszerűtlen, buta írásnak tartottam. A botcsinálta kritikust minősítette, nem a költőt. Hogy nem tartották súlytalan, semmitmondó munkának, azt talán az is jelzi, hogy egyetlen kötetem alapján, még a megjelenés évében felvettek a Magyar Írószövetségbe. A tagfelvételhez volt és van is minőségi szűrés. Ezzel a régi versanyaggal régóta nem foglalkoztam, de a válogatáshoz át kellett olvasnom összes eddigi költeményem. Vállalom őket ma is. Bár olykor egyikre-másikra rácsodálkoztam olvasás közben: én írtam volna? De ez – úgy hiszem – természetes. Az írás idővel elidegenedik írójától. Nem csak velem történt, történik meg ez.

– *Miért vetődött fel akkor ennyire hangsúlyosan az egység, s ezzel együtt a teljesség gondolatköre?*

– Ami hiányzik, ami csorbult, magától értetődő, hogy foglalkoztatja a gondolkodó embert. Verseim egyfelől a megbomlott világ szétesettségére, hiányaira mutattak rá, másfelől az egység helyreállításának kísérletei voltak.

– *Szinte már közhely, hogy egy verseskötetet minden induló költő össze tud rakni, de az igazi mércét a folytatás jelenti. Önnek ez volt a Látó, mely 1991-ben került napvilágra. Miért választotta ezt a címet? Honnan ered a költői szerep, a megfigyelő és dokumentáló pozíciójának meghatározása?*

– Nem a prófétai költői magatartás föltámasztására törekedtem a címválasztással. Nem is igyekeztem kapcsolódni Batsányi János *Látó* című költeményéhez. (Ugyanakkor érdekes egybeesés, hogy az én címválasztásommal csaknem egy időben adták a folyóirat címéül ugyanezt a szót Marosvásárhelyen. A két választás független egymástól. Az én könyvem már kiadásra készen állt az Orpheusz Kiadónál, amikor értesültem a marosvásárhelyi folyóirat megszületéséről.) Abban az életszakaszban, amikor a *Látó* versei születtek (1985 tájától 1987–1988 tájáig), az események fölötti szemlélődésen túl nemigen volt lehetősége a magamfajtanak más módon részt vennie a világ folyamataiban. Látni és emlékezni, megfigyelni és elraktározni, rögzíteni a történéseket vagy inkább állapotokat. Ennyi jutott nekem a lehetséges szerepekből akkoriban. Ez a passzív megfigyelői pozíció. 1988-tól azonban már egészen más volt a helyzet, eljött a cselekvések, az aktivizálódás ideje. De az ekkor kezdődő időszak verseinek nagyobbik része már csak a következő kötetbe fért be. Ez természetesen azt is jelzi, hogy nagyon másként készültek a digitális korszak előtt a könyvek. Akkor még én is írógépen dolgoztam. Gépiratos oldalakon adtam le a kéziratot. Bizony akár több év is eltelt, amikorra könyv lett a versekből. Nem csupán a nyomdai előkészületek vettek el sok időt, a kiadás egyéb feltételeit (például az anyagi fedezetet) sem lehetett könnyű megteremteni. Ehhez a könyvemhez a kiadó a minisztériumtól és a Magyar Hitel Bank Művészeti Alapítványától kapott támogatást. A mai olvasók, szerzők számára bizonyára felfoghatatlan, miért volt hajdan ez a folyamat ilyen lassú. Ma akár egyik napról a másikra is el tud készülni egy könyv. Az elektronikus adatrögzítés és továbbítás technikái, a nyomdai munkálatok átalakulása felgyorsított mindent. De térjünk vissza a *Látó* címhez. A kötetben található versekben fontos szerepet kapnak a látványt idéző elemek. A költői kép különböző variációi. De talán az is benne van a címválasztásban,

hogy eléggé vizuális típus vagyok. Ha olvasok, vagy mások beszédét hallgatom, azonnal látom is a belső látás képességének köszönhetően, amiről olvasok, amiről beszélnek körülöttem. Ez a képesség még az én generációmban megvan. Megvolt. A később vagy a ma felnövő nemzedékek erre már nem hajlamosak. Készen kapott vizuális élmények uralják a televíziózás, a videózás, az internetezés, a mobilozás korszakában az információszerzést, a tudáselemek begyűjtését. Nekünk otthon sokáig nem is volt televízió. Már egyetemista voltam, amikor a tévévásárlást a szüleim végre megengedhették maguknak. Amikor gyerekek voltunk, a kiskereskedő rokonunkhoz jártunk el nevezetes alkalmakkor tévét nézni. Így láthattuk például a Röpülj pávát vagy a Holdra szállást. Egyébként pedig a szemközi szomszédunkban mindig óriási hangerőre kapcsolták a készüléket. Nyáron, amikor nyitott ablak mellett aludtam, mindent hallottam elalvás előtt. A híradót, a filmeket így volt módomban élvezni: hallás alapján elképzelve a látványokat. Volt viszont egy zsebrádióm, azt sűrűn hallgattam. Sokszor elalvás előtt is. Régen voltak színházi közvetítések a rádióban. Ezeket nagyon szerettem.

– *Hogyan gondolta tovább évekkel később mindazt, amit az egységről megfogalmazott, s miképpen jutott el a Kettőztető című kötet megszületéséig?*

– Nevetni fog a válaszon. Amikor elküldtem Az Egy című kötetemet Finta Éva költőnek – barátságból –, azt a kérdést tette föl válaszlevelében: „Mikor fogod megírni A Kettőt?” Először jó tréfának fogtam fel. Humoros felvetésnek. S egyszer aztán eljött az ideje annak is, hogy végiggondoljam, hogyan viszonyul Az Egyhez A Kettő. Hogy mit is jelentenek a bipoláris struktúrák? Tanulmányoztam, miként fordulnak elő a természetben is kettőzések, ikerítések, szimmetriák. A kettő nem csupán az ellentétek, a megosztottság, a konfliktusosság jelképe, hanem a kiegyensúlyozás, a szintézis is.

– *A kilencvenes évek folyamán, Vasy Géza szóhasználatát kölcsönvéve, „a meditatív-intellektuális jelleg egyre következetesebbé, s ennek következtében a versek képi és gondolati anyaga sűrűbbé, megformálási módja egyre kötöttebbé vált” költői megnyilvánulásaiban. Mit gondol erről? Mi vezette a szabad versek után egyre inkább a formai kötöttség elsőlegességéhez?*

– Már az első kötetemben is előfordulnak – kétségtelenül ritkábban – kötött formájú versek, így például szapphói stórfában írottak. Egy idő után a felszínre törő, versbe kívánczó „indulat” mellett egyre fontosabbá vált a kimondás hogyanja. Ebben egészen biztos szerepe volt a későbbiekben férjem, Alföldy Jenő irodalomtörténész és kritikus hatásának is. De a kíváncsiság is hajtott. Vajon mire megyek a rég kikristályosodott formákkal? Szerettem volna technikailag is mind tökéletesebb műveket írni. Próbálkozásaim egy pontján ráéreztem, hogy a kötöttség nem korlát, hanem lehetőség. Egyébként ez a ráeszmélés erre az igazságra hihetetlenül nagy alkotói élményhez juttatott. Ez még jóval a férjemmel való megismerkedésem előtt, 1989-ben történt. Amikor a szonettkoszorúmat írtam – két héten keresztül folyamatosan ezzel foglalkozva –, egészen különleges pillanatokban volt részem. A valahányadik szonettnél az volt az érzésem, nem is én írom a verset, én csak eszköz vagyok az írásban, valami nálam sokkal nagyobb erő közreműködője. De talán úgy is fogalmazhatok: a vers írja önmagát.

– *Munkáit figyelemmel kísérve jól látszik, hogy verseskönyvei tudatosan kerülnek összeállításra, mindig ciklusokban, kötetkompozícióban gondolkodik. Jellemzően hogyan találják meg helyüket, hogyan illeszkednek egymáshoz a versek, mi alapján rajzolódik ki együvé tartozásuk?*

– Valamiért szeretem rendszerbe fogni mindazt, ami nekem fontos. Így tehát a műveket is. Néha már eleve van kapcsolat a versek között, mert van olyan, hogy az egyik egy

másikban tovább íródik. De lehetnek egymástól egészen távol keletkezett írások között is motivikus, tematikus összefüggések. Úgy gondolom, a kötet így sokkal többet mond, mint egymástól elszigetelt versegyedek egymásutániségával. A kötetegész így a versekből többletjelentéseket hív elő. Az ilyen módon történő kötet szerkesztés valósággal elmejáték volt számomra.

– *Köeteiben a magyar és az egyetemes irodalomtörténet, illetve a kultúra történetének számos vonatkozása idéződik meg, a Bibliától egészen a huszadik századi alkotók műveiiig. Hogyan válik a saját költői világban termékenyen beépíthetővé és továbbgondolhatóvá az említett sokrétű hagyomány?*

– Ezek a műveltségélmények számomra ugyanúgy a valóság részei, mint a körülöttem levő tárgyak, növények, vagy éppen a közösségek, az emberek, az emberi viszonyok. Van, amikor az olvasmányélmény inspirál írásra. A téma továbbgondolására vagy vitára készítet. Van, amikor írás közben tolnak fel emlényomok, szavak, mondatok, gondolatok az olvasmányokból. Ezekről, ha beleíródnak a saját művembe, nem szokásom eltitkolni, hogy nem tőlem származnak. Szoktam jelezni a betűtípus megváltoztatásával, például dőlt betűre váltok, esetleg idézőjelet használok. A mottók hol ellenpontoszák, hol előkészítik az új művet. Sokszor azért választok mottót, mert jelezni kívánom a hagyományokhoz való kapcsolódásomat, a nagy előd iránti tiszteletemet, megbecsülésemet.

– *A vers születését nyilvánvalóan titok veszi körül, amiről közelebbit az olvasó nem tudhat, talán nem is kell tudnia. Mégis mi az, ami megragadható, elmondható abból a küzdelmes folyamatból, amíg egy vers késszé formálódik?*

– Valóban nehéz erről beszélni. Weöres Sándor írt *A költészet születése* címmel doktori disszertációt. Ehhez én csupán annyit fűzhetek hozzá, hogy vannak hosszan készülődő versek. Az előkészületek feszültséggel teljesekek, a vers előtti állapot a termékeny nyugtalanság állapota. Hónapokig, esetleg évekig is eltarthat olykor a művek kihordása. Előfordulnak hirtelen kipattanók is. Rám inkább az előbbieket jellemzőek. Valószínűleg abból is adódik ez, hogy a gondolatfoszlány vagy hangulat sokáig csak a fejemben van meg, az ötlet nem tudja magát kiforrani, mert nincs ehhez megfelelő idő és alkalom. Olykor egy-két szavas feljegyzéseket készítek. Pontokba szedve. (De volt már olyan is, amikor álomban érkezett az ihlet. Vagy álmomból fölriadva: ez az! Ezt kell megírni!) S amikor majd eljön a szabadság, amikor végre zavartalanul írhatok, előveszem ezeket a jegyzeteket, amelyek hasznomra vannak a versek kimunkálásában. Sajnos a zavartalan idők egyre szűkülnek, az okostelefonok korszakában mindenütt utolérnek az utasítások, kérések. A hűvös könyvtárszobába bújva éppúgy, mint a Balaton-parton, a hegyek között. S mindenki azonnali válaszokat követel. Kikapcsolhatnám a készüléket, de nincs értelm, mert akkor oly mértékben megszorodnának az e-mailek, sms-ek, nem foga-dott telefonhívások, hogy akár több napig is eltartana, míg a belőlük épülő kásahegyen átrágnám magam. Ez a kor megölni készül az emberben az alkotót. Pillanatok vannak, percek, amelyek sehogy sem akarnak összeállni folyamattá. A csak pillanatokban élő ember előbb-utóbb felmorzsolódik, szétesik. Akár alkotó, akár nem. Az intimitás, a meditálás, a befelé figyelés félórára, órára mindenkinek szüksége volna. Bár sokan nem is tudnak arról, hogy mi volna az érdekük. Nem ismerték még fel a hiányát, akkor sem, ha ezek a hiányok felőrlik őket. Ki kell dolgozni olyan stratégiát, amellyel átmenthető az alkotói energiák jobb időkre. Ki kell küzdeni a zavartalanság óráit, máskülönben belebetegszik, akinek az alkotás lételeme. A mű ugyanis megköveteli magának a helyet a világban. Fel-feltör bűvópatakszerűen akkor is, ha elnyomjuk. Ezt a küzdelmet látom zeneművész kollégáimon is.

– A költészet mellett hamar másfajta kifejezőmód után nézett, hiszen a nyolcvanas évek végén – egyéb esszéi, recenziói és tanulmányai publikálása mellett – a szovjet látogatókat megírt tiszaladányi asszonyok sorsáról közölt írást a *Hitel és a Napjaink hasábjain*. Miért kezdte foglalkoztatni a téma? Beszélne a „Csak a napnyugtát nízük” című dokumentumkönyv megszületéséről?

– A témára 1988-ban bukkantam rá. A tokaji írótábor résztvevőivel együtt Tiszaladányban voltam. Amikor a falu-író találkozóinak vége volt, s én éppen föl akartam lépni a minket Tokajba visszajuttató autóbuszra, egy idős házaspár a tiszaladányiak közül hozzám fordult. Arra kértek, látogassam meg őket másnap, mert szeretnének nekem valami nagyon fontosat elmondani a falu múltjával kapcsolatban. Ma sem tudom, miért engem választottak ki a több mint százfős íródelegációból arra, hogy meghallgassam őket. Másnap az írótábori előadásokon való részvétel helyett kiutaztam Tiszaladányba. Elég szerencsésen alakult az utazás. Várakoztam a tokaji buszmegállóban, amikor megállt mellettem egy nagy fekete személygépkocsi. Sajnos a márkájára nem emlékszem. Egyik előző napi tiszaladányi vendéglátónk, a tsz-elnök hajlt ki belőle. Hová igyekszem, kérdezte. Elvisz ő, ajánlotta, hiszen éppen Ladányba megy. Ismerte Sajtos Lászlóékat, akikhez a meghívásom szólt. A kapujukban szálltam ki az autóból. Sajtosék úgy fogadtak, mintha családtag, de legalábbis régi kedves ismerősük volnék. Megkínáltak az ebédjükből. Emlékszem, rakott krumpli volt az étel. Sírva mesélték el, hogy ebből a faluból, sőt a környékbeliekből is, százával vitték el a fiatalokat 1944–45 telén Ukrajna területére a beérkező szovjet megszállók. Az ő családjuk is érintett volt, Sajtosné Ilka néni testvérét is elhurcolták. Nincs is talán a településen olyan család, amelyiknek valamelyik tagja ne szenvedte volna végig az ukrainai szénbányabeli kényszermunkát. Ez volt a málenkij robotnak nevezett történet. A tiszaladányiak erről senkinek nem mertek korábban beszélni, a visszatérőket ugyanis megfenyegették, amikor elengedték őket. Ha elmondják, honnan jöttek, mit éltek át, visszakerülnek a munkatáborba. Sajtos László, az igen nagy bölcsességgel megáldott és a közéletre is odafigyelő földműves azt mondta, itt az ideje, hogy felfedjék a titkukat. A következő évre, 1989-re Móricz Zsigmond-ösztöndíjat kaptam, amely lehetővé tette, hogy félállásban dolgozzam az iskolában, a fennmaradó időben pedig írói ambícióim szerint éljek. Bár nem ez volt az ösztöndíj által támogatott témám, mégis úgy gondoltam, soha jobb alkalom nem adódik arra, hogy utánajárjak a második világháború utolsó évében történteknek. Azoknak a személyes történelmi emlékeknek, amelyek az egyetemi tanulmányaim során nem szerepeltek sem a történettudományi munkákban, sem az egyetemi előadásokban. Meggyőződésemm volt, hogy ezek rögzítése történelem szakosként kötelességem. 1989 tavaszán több alkalommal is elutaztam Tiszaladányba, hogy felvegyem a kapcsolatot azokkal, akik még élnek az elhurcoltak közül. Volt, hogy ott is aludtam. Ahol rám esteledett, adtak szállást. Így este későig hallgathattam a visszaemlékezéseket. Egészen közlőrl ismertem meg életformájukat, hiszen befogadtak a házukba. Megvendégeltek. Megágyaztak a tisztaszobában. Kaptam egy lavórban vizet a tisztálkodáshoz, s egy pohár ivóvizet is éjszakára. S másnap mentem tovább a következő családhoz. Megrendítő élmény volt a vallomások végighallgatása. Velük sírtam, amikor sírva fakadtak a nyomasztó emlékek felidézése közben. S ugyanezt éltem át, amikor a magnófelvételek anyagát legépeltem az Erika írógépeken. De nemcsak történelmi szempontból foglalkoztatott az anyag, hanem nyelvileg is. Rendkívül ízesen beszéltek vallomásteveim. Arra törekedtem, hogy visszaadjam sajátos, többféle nyelvjárás jellegzetességeit is hordozó nyelvhasználatukat. Úgy éreztem, erről az elhallgatott témáról csakis az ő nyelvváltozatukban lehet beszélni hitelesen, de semmiképpen sem azon a hivatalos, standardizált nyelven, amely rabtartóik kiszolgálóihoz kötődik.

– *Néhány évvel később jelent meg Tíz körömmel című kötete, melyben Izsák község lakóinak életformáját, küzdelmeit mutatja be a második világháború utáni évtizedekben, valamint a rendszerváltás időszakában. Mi az, ami közel vitte a műfajhoz, s izgatta a szociográfia lehetőségeiben?*

– A szociográfia iránti érdeklődésemet Somlyai Magda szemináriuma keltette föl bennem az egyetem utolsó két évében. A népi írók falukutató mozgalmának tanulmányozása, szociográfiáinak olvasása jelentette számomra az elméleti felkészülést. Bennem mindig élt a nyers valóság iránti kíváncsiság. Csak voltak évek, évtizedek, amikor ez a törekvés nem kerülhetett felszínre. Az 1989-cel kezdődő időszak azonban fölerősítette bennem a vágyat, hogy kilépjek az írószoba és az iskola zárt világából. S ez az egyéni szándék találkozott a *Forrás* című folyóiratnak a szociográfia iránti írói elköteleződések fölbresztésének igyekezetével. 1993-ban volt egy meghívásos pályázata a lapnak. Ösztöndíjjal támogatták azokat a szerzőket, akik vállalkoztak arra, hogy a rendszerváltás időszaka jelenségeinek valamelyikét, kutatómunkára építve, elmélyültebben föltárják, mint ahogyan azt a napilapok tették. A kárpótlási törvény végrehajtásának viszontagságai engem a pályázattól függetlenül is érdekelték. Ezért választottam ezt a témát.

– *Nem szakított azóta sem a műfajjal, hiszen nemrég egy szociográfiai munkákat közlő antológiában olvashattuk Leletmentés című írását, mely, ha jól tudom, egy nagyobb terjedelmű szociográfia részlete.*

– A *Leletmentés* jelen pillanatban félbehagyott munka. Mostani életformám, a munkahe lyi kötelezettségeim nem engedik meg, hogy folytassam. Ki kellene menni a terepre, ahol több mint húsz évvel ezelőtt gyűjtöttem anyagot a nagykőrösi református tanítóképző hallgatóival és két tanárjukkal együtt. (A vizsgáldás előtti nyári hónapokban pedig a felkészülés részeként szociológiai tanulmányokat olvastam, hogy egészen pontos ismereteim legyenek az adatgyűjtés, adatfeldolgozás módszereiről, s hogy ezeket átadhassam a hallgatóknak is.) Ott kellene töltenem napokat, heteket, hogy utánajárjak, mivé fejlődött a helyzet azon a településen, amelyik már a harmincas évek szociográfiai irodalmában is úgy szerepelt, mint egykézű falu. Mi történt azóta a lelkekben. Nem vagyok türelmetlen. Ha az Úr úgy akarja, hogy ez a téma tovább bontakozzék, és éppen általam, fog adni ehhez időt is.

– *Láthatjuk, hogy nem előzmények nélküli, de talán mégis meglephette olvasóit, amikor regény nyel állt elő (Túl a rákbarakkon, 2008). Mikor és hogyan jelentkezett önben a széppróza, és kifejezetten a regény iránti készletés? Az említett mű esetében mi volt a kiindulópont? Kezdetől fogva regényben gondolkodott, vagy a témát találta meg előbb, ami a regényformát hívta elő?*

– A prózáírás kezdetől fogva foglalkoztatott. Ez azonban egészen másfajta alkotói életformát igényel, mint a versírás. A prózáírás rendszeres és hosszan tartó, hónapokig, akár évekig húzódó erőfeszítéssel együtt járó tevékenység. A próza odaláncol a számítógéphez. Verset mindig tollal vagy ceruzával írok, s azután gépelem be a számítógépbe, ha már letisztult, ha véglegesnek tekintem a szövegét. A prózát viszont egyből a számítógépbe írom. Nem is tudnék másként prózát alkotni ma már, csak számítógéppel. Számítógéppel, ha figyelmesen dolgozunk, nyomdakész, tökéletes munkákat lehet létrehozni, hiszen adott fogalmazás közben a javítás lehetősége. Nemcsak a törlés, hanem a szerkesztés is. A szövegrészek ide-oda áthelyezhetőek. Kivághatók, beilleszthetőek. Mivel tíz ujjal és vakon gépelek, elég gyorsan tudok haladni. Valószínűleg a szövegszerkesztő használatának is szerepe van abban, hogy képes voltam viszonylag rövid idő alatt regények létrehozására. Amíg kézzel írtam, a sok javítgatástól el se tudtam olvasni egyébként is alig olvasható kézírásomat.

A prózairás egészen másfajta tudást igényel, mint a líra, a vers. A próza, a regény élet-tapasztalatot követel. Fiatalon nem lettem volna alkalmas a regény műfajának művelésére. Nekem ehhez éltes asszonsysággá kellett válnom. Hogy mi volt a kiindulópont? Ahogy haladunk előre az időben, a hozzánk tartozók közül egyre többen betegszenek meg. Láttam munkatársaim között is leépüléseket, fájdalmas eltávozásokat az életből. A kórházak, rendelőintézetek folyosói egész nap zsúfolásig tele vannak várakozó, reménykedő és reményvesztett emberekkel. Alig van család, közösség, amelyik ne volna megterhelve súlyos betegek gondjaival. Nem titkolom, nekem is voltak nehéz éveim. A betegséggel, a kórházzal volt személyes találkozásom. Ma már nem tudom megmondani, hogy az írás vágya hívta-e elő a témát, vagy a téma a regényformát. Az viszont biztos, hogy az első betű leütésétől fogva tudtam, hogy regényben kell gondolkodnom.

– *Miért tartotta fontosnak, hogy írjon a betegségről, egy rákbeteg asszony sorsáról, az átélt gyötrelmekről, kínokról, majd a gyógyuláshoz vezető útról?*

– A betegség olyan állapot, amelyben föltáruhatnak olyan mélységek és megmutatkozhatnak olyan magasságok, amelyek egyébként rejtve maradnak előttünk. Más megvilágításba helyeződik minden. Nem is beszélve a gyógyulás eufóriájáról, amely olyan, mint az újjászületés emelkedettsége. A világ soha olyan szép nem lehet, mint amikor egy fölgyógyuló körültekint benne. Susan Sontag nyomán a betegség témáját mint metaforát kezeltem az írás folyamán. Egy olyan világba léptem be az írás révén, ahol nem csupán a betegek betegek, hanem a világuk, a hazájuk is. Ugyanakkor vigaszt is szerettem volna nyújtani. Megerősítést a kétségbeesetteknek. Tapasztalatot az élni akaróknak.

– *A fikció szerint egy B. D. nevű szerkesztő, akinek megjegyzései keretezik a történetet, „a megbélyegzettek szomorú kórházi osztályán” beteg nagynénjével várakozva ismeri meg Angelikát, aki évekkal később eljuttatja naplóját a férjéhez. Miképpen alakult ki ez a struktúra?*

– Angelikáé nem az én személyes történetem. Fikciós regényt írtam, nem vallomást. B. D.-re azért volt szükségem, hogy ne csak a narrátor hangján szólaljon meg a történet, s hogy még egy külső nézőpontból is láttassam a központi alakot és az ő környezetében élőket.

– *A főszereplő leginkább a reáliák világában ismeri ki magát jól, és sokáig távolabb állt tőle minden, ami nem kézzelfogható, így az irodalom is. Betegsége idején azonban kényszeresen írni kezd, és feljegyzéseiben dokumentálja mindazt, amin keresztülmegy. Mi készteti erre? Mit jelent számára az írás állandósága?*

– Nagyon sok mindent összeolvastam betegségekről, gyógyulásokról. Tudok például olyan amerikai pszichológiai kísérletről, melynek nyomán az a felismerés született, hogy könnyebben meggyógyulnak azok a betegek, akik nyelvi formába képesek önteni érzéseiket, gondolataikat, ha például naplót írnak, szemben azokkal, akik erre nem vállalkoznak, vagy más művészeti kifejezésformát választanak terápiás céllal. A terápiás festésnél és rajzoláskor eredményesebb az írás. A gyógyulás nem csupán a befecskendezett és lenyelt szerek működésének következménye, hanem lelki munka is. Természetes, hogy aki ezt a mentális fejlődést átéli, rátalál az irodalmi művek értékeire. Ezért lesz Angelika számára fontos az olvasás és a naplózás.

– *Következő regényének címe (Sánta Kata), valamint egyik utolsó jelenete az ősi csillagmondát idézi a Szíriusz csillagképről, mely szerint Sánta Kata a három kaszás után siet az ebédhez, ám soha nem éri utol őket, mert beelép a hátrahagyott kaszába, és sántikálva botorkál tovább. Hogyan kapcsolódik ez a történet a regény cselekményéhez, illetve a hősnő, Olga sorsához?*

– A Szíriusz, vagyis a Sánta Kata visszatérő motívum Olga életében. Jelentése talányos marad számára. Gyermekkorából származó homályos emlékek jelképe. Ahogyan homályban marad, értelmezhetetlen és kibogozhatatlan a múltja a maga számára, ugyanúgy homályban marad felnőtt asszonyi lényé is. Olga sodródó, nem tudatos lény. Ki van szolgáltatva ösztöneinek, indulatainak. Amikor befejeztem a *Túl a rákbarakkon* című regényemet, úgy éreztem, túl tökéletesre sikeredett a központi nőalak. Meg akartam írni az ellentétét is. Az esendő, butácska, soha igazán fel nem növő nő figuráját.

– *Valóban sodródó figurával találkozhat a befogadó, hiszen – ahogy olvassuk is a könyvben – Olga „nem értelmezője, hanem többnyire csupán elszenvedője volt a vele megesett fordulatoknak”. Ahogyan saját múltjától és emlékeitől megfosztatott, éppúgy jövője is elképzelhetetlen, bizonytalan. Helyette idős barátnője, Karolina magyarázza az eseményeket, mégsem ő, hanem egy másik, Olgát ugyancsak jól ismerő személy válik a regény elbeszélőjévé. Hogyan talált rá erre a narrációs megoldásra?*

– Karolina olyasféle szerepet tölt be a regényben, mint a rezonőr a francia drámákban. Kellott tehát egy elbeszélő is, aki nem azonos Karolinával, azonban Karolina nélkül nem volna képes kibontani Olga történetét. Szüksége van Karolina mindentudó, minden lében kanál személyére.

– *Az asszony hosszú, küzdelmes útja, egyben belső utazása akár jóra is vezethetne, magával hozhatná a megtisztulás, a megújulás, valamiféle belső fejlődés folyamatát, Olga azonban mindvégig ellenkező tapasztalatokra tesz szert, mindenütt káoszt lát maga körül, s önmagában is, átéli a kiszolgáltatottság különböző fokozatait. Miért nem juthat el a regény végére a megnyugváshoz, a feloldozáshoz?*

– A regény írásakor a világban, az ország sorsában sem láttam megnyugvást jelentő fordulatokat. Ez rányomta bélyegét a befejezésre.

– *Kecskeméten él immár több mint harminc éve. Mit jelent ez a kötődés, s az a szellemi közeg, amely a városban meghatározóvá vált? Gondolok itt például a Forrás folyóiratra, s a körülötte csoportosuló alkotói-gondolkodói körre.*

– Kecskemét – mint mondtam már – befogadó város volt. Itt már a nyolcvanas években is szabadabb volt a lélegzet, mint például ott, ahol születtem. Ahol egyetem után egy évet dolgoztam. Itt tudtam meggyökerezni. Hogy miért, megírtam *A táj s lírája* című esszémben. Az sem mellékes, hogy itt találtam olyan munkát, amely értelmet ad az életemnek. Sőt, amikor Alföldy Jenővel összeházasodtunk, ő is ideköltözött, pedig mehattunk volna Budapestre is. Ő budapesti születésű, élete nagy részét ott élte le, munkahelye is oda kötötte, kaptam volna én is akár előnyösnek is tekinthető állást, egy gyakorló gimnázium vezető tanára lehettem volna, s az egyetemi hallgatókkal kellett volna foglalkoznom. A tanítás módszertanát továbbadnom. Mégis Kecskemétet választottuk. S úgy gondoljuk mindketten, jól döntöttünk. Közel lakunk az erdőkhöz, tavakhoz, a szabad természet öt percre van tőlünk, ugyanakkor a városközpont, a munkahelyem is könnyen elérhető. A város művelődési életében – lehetőségeinkhez mérten – igyekszünk részt venni, hol közreműködőként, hol rendezvények látogatójaként. Itt van mindkettőnk igazi otthona. A *Forrás*nak már abban is szerepe volt, hogy ide kerültem állást keresvén. Akkor engem már több alkalommal is közöltek a lapban. Ismertek, segítettek. A nyolcvanas évek vége felé egyre szorosabbá vált a kapcsolat a folyóirattal. Hatvani Dániel, az akkori főszerkesztő fölléptetett többször is író-olvasó találkozókon, majd Füzi Lászlóékkal is sokfelé megfordultam, Ungvártól Csíkszeredáig. Hatvani idejében néhány hónapig olvasószervezőként helyettesítettem az egyik munkatársat, később technikai szerkesztői munkát is végeztem.

Amióta iskolaigazgató vagyok, a szerkesztőségi munkában közvetlenül nem veszek részt, de ha mód van rá, közvetítek kéziratot neves és még nem neves, pályakezdő szerzőktől.

– *Költői, írói pályája évtizedek óta összeforrt pedagógusi és iskolavezetői munkájával. Hogyan viszonyulnak ezek a tevékenységek az alkotói létformához? Nem okoz belső feszültséget, hogy az igazgatással járó, halaszthatatlan teendők nem mindig teszik lehetővé a mű nyugodt kihordását?*

– Úgy vélem, bárhol dolgozik az ember, mindenütt vannak halaszthatatlan feladatok, az írás elé tolulódó kötelezettségek. Amíg beosztott tanárként dolgoztam, a rengeteg dolgozatjavítás, a kötelezők rendszeres olvasása, az órákra való készülés, a tanulókkal való tanórán kívüli foglalkozás legalább annyi időmet lekötötte, mint a húsz éve tartó igazgatás. Megtanultam úgy gazdálkodni az alkotói energiákkal, hogy a szabadidőben, a minden dolgozónak járó szabadságok idején aktivizálódjanak. Egyébként jó szervezéssel sokat segíthetünk magunkon. Ismerek olyanokat, akik a munka feszültségétől iszogató társaságokban, kártyapartikon s más efféle szórakozásokban próbálnak megszabadulni. Nekem az a megnyugtató, ha végre zavartalanul olvashatok, írásaimmal foglalkozhatom, megnézhetek együtt a férjemmel egy filmet, ápolgathatom szobanövényeinket, futhatok egyet az arborétumban, sétálgathatunk a tóparton. Egyébként az iskolai munkámban is megtalálom a rekreációs alkalmakat. A tanítványok, zeneművész kollégáim koncertjeinek meghallgatásában.

– *Nagyon remélem, hogy legkésőbb tíz év múlva ismét beszélgethetünk, amikor újabb kerek születésnapja következik. Mit szeretne elérni az előttünk álló időszakban? Volna-e olyan vágyott alkotás, amivel addig szeretne előállni?*

– Ezt én is nagyon remélem. Mindenekelőtt jó egészségi állapotomat, alkotóképességemet szeretném megőrizni. Terveim között szerepel – a visszatérő versírások mellett – egy újabb regény megalkotása (egyelőre másfél oldalnyi szöveg készült el belőle), egy kortárs irodalmi olvasókönyv összeállítása középiskolások számára, gondoltam arra is, hogy szívesen elkészíteném az orvoslás kiválóságainak portréit, interjúkat kérnék tőlük, hiszen annyi félreértés, bizalmatlanság veszi körül általában az egészségügyben dolgozókat. Magam csak hálával tudok rájuk gondolni. Életmódjuk, problémáik talán azért is érdekelnek, mert férjem édesapja is orvos, sőt feltaláló és egyetemi tanár volt, akit sajnos én már nem ismerhettem meg életében. Csak férjemtől és az unokáktól hallok legendákat róla. Szeretnék jó, nagyszerű orvostörténeteket felmutatni. Kíváncsi vagyok arra is, mi történt azokkal a közéleti személyiségekkel, akik 1989–90-ben fontos szerepet tölthettek be, s most nemigen, vagy csak ritkán hallunk róluk. S ha egyszer visszavonulok az iskolai munkából, talán megírom visszaemlékezéseimet, az ország első ének-zenei, a kodályi elvek mellett kitarító iskolájának történetét.

Győri László

Szégyen

*Megalázták az oroszlánt,
a szó bármilyen kicsi,
az a kicsi is gyalázza:
a husi – a lóhusi.*

*– Lóhusit kapott – gügyögte
a nő, aki eteti.
– Így ételgett, s én szégyelltem,
hogy ilyet mer mondani.*

*Mintha plüssoroszlán volna,
a szava is csupa plüss,
az a plüss szó nyögdecselve,
álul, hamisan derűs.*

*A szó alázza, nem az, hogy
olyat marcangol, amit
helyette a tagló üt le,
és úgy fal, hogy etetik,*

*nem hogy a kőre hajítják
a kivénhedt, rossz gebét,
a lábszárat vagy a májat –
a hitvány szó, ami sért.*

*Hogyha végleg így adódott,
hogy már idestova csak
holmi vadaskerti látvány,
üssétek azt, aki rab.*

*És etessétek oroszlánnal
a kerti antilopot,
csonttal, velővel, hússal, vérrel,
rajta is rágjon a fog!*

*Gnú, impala faljon oroszlánt,
erőtlen faljon erőst,*

*a szavakat is tépje széjjel,
hadd lássam végre a hőst*

*szemtől szemben, csak marcangolja
szét a foglyot, a rabot,
minek rab, hogyha nem akarta
enni azt, amit kapott.*

*Úgy enni, mintha szabad volna.
– Az vagyok. Mi végre fáj
az a rekeszték, az a ketrec,
az a lábszár, az a máj,*

*az a hitvány, az az egyetlen szó,
amit elszórt valaki
csak úgy, s talán nem is akarta,
de kibírta mondani.*

*De mit mondott? Elfelejtettem.
Nem emlékszem, hogy mit is.
Miről beszélt? Az oroszlánról?
Vagy vicc volt? Valami vicc?*

*Valami fáj, valami kínozott,
valami azóta sért.
Kaptam rajta, és nem tudjátok,
hogy az a szó mit mesélt.*

A dajka

*A dajka melle már bealkonyodott
A dajka szája már vékonyan konok
Bokája a karcsú megvastagodott
Csípője szép napja holdra változott*

*Ajka mely olyan fényesen ragyogott
Hogy irigyelték a többi asszonyok
Ma sötétlő gödör hogyha mosolyog
Mert ínyéből már kihullott a fog*

*Ajkán az ének imára változott
Látogatja most gyakran a templomot*

*Az Isten az ura férje már halott
És már csak Istentől várja a pofont*

*A bőség forrása mint a zuhatag
Adott adott de réges-rég elakadt
Szólt az idő szólt hogy kiszikkasztalak
És a kettős kút örökre elapadt*

*Az a két kút amely édesen eredt
Elzárta már a mélyben az ereket
Melléről leszakadt akit etetett
Akit itatott a kised a gyerek*

*A hű dajka melle tejjel szoptatott
A dajka hű melle most már nem csobog
A dajka hű ajka lány volt altatott
A dajka hű szája kővé változott*

*A csecsemő ma már nem emlékezik
A csecsemő ma riadtan hánytörög
Mellén a csecsemő nem sütkérezik
Sötétben éhesen szomjasan forog*

*A dajka másik hazába távozott
Abba ahonnan eljőve származott
Jobbat remélt és remélem jót kapott
Dajkát aki altat mint ő altatott*

A láncra vert eső

*Nézd a mérnöki leleményt!
Láncra verve fut alá a zápor.*

*Isten őrizz,
hogy láncon vezessenek!
Ne esővíz
legyek, hóesés,
ha egyszer hullni kezdek.
Csak egyetlen szó, egyetlenegy ige
a mondatok zuhogó özönében.*

Ablakdeszka

*Keskeny ablakdeszkán írtam a leckét, a könyök
lenyomta a füzet alját, a papír lepöndörödött.
Egy könyöknyi helyen éltem, írtam a leckéimet,
csak itt volt világos, fényt csak itt kaptam némileg.
Az asztal a konyha mélyén állt, a konyhaasztalon
anyám szorgoskodott lámpafénynél, a két szorgalom
így vált el egymástól, én írok, ő pedig főzni kezd,
már susstorogni hallom a sparhelton a levest,
délután, ha ki tudja, merre van,
talán az udvaron, én a konyhában egymagam
írom, írom, körmölöm a leckét, a tintásüveg
jobb oldalt áll, mártogatom bele a tollhegyet,
az irkára könyöklök, amely lepöndörödik,
észre se veszem, hogy csúnyán pöndörödik,
csak a tanító bácsi fogja észrevenni majd
egy nap – kezében az irka, forgatja – a bajt.
– Mi ez a füzet, mi ez a rongy?
A válaszon aztán hosszasan, komoran elborong.
És megsimogatja akkor a fejem.
S én írok tovább a deszkán, régi helyemen.
Annyira amennyire vigyázok ezután, óvatos
kézzel írok, de meghajlik mégis a papiros,
a deszka nem lesz eztán se szélesebb, eztán
is könyöknyi hely akad csak a deszkán,
a füzet ezután is egyre pöndörödik,
az este behajol, utolsó fénye rám pöndörödik,
a lecke elkészül, és vagy ötöst kapok rá,
vagy négyest, de lehet, hogy hármast tesz komorrá,
a történet vége nem annyira szép,
amint kanyarulnak könyvben a mesék,
hogyan a kisgyerek, aki ablakdeszkán
ír, legeszesebb az egész palettán,
túltesz az osztályon, azokon, akik asztalon
írnak, bent a szobában, egy széles asztalon,
a füzetük pedig tetszetős, egyenes,
hibátlan, gyönyörű, nem, ilyet ne keress
ebben a versben, és nincs benne keresztfa,
mártírium, csak deszka, csak egy ablakdeszka.*

Patak Márta

A sakkjátszma vége

Talán egy jó fél éve, hogy szegény sokszor meg se ismer. Mikor ez az egész elkezdődött nála, összekevert a feleségével. *Megyek sakkozni!*, ezt mondta, és indult a kabátjáért. Úgy kellett lefognom az előszobában, mert már vette volna le a fogasról. *Hová mész, Tamás, én vagyok, hát nem ismeresz meg, édes szerelmem?*, de hiába beszéltem, már bújt is bele a kabátjába, hogy ő megy sakkozni.

A rengeteg sport mellett nagyon nagy sakkjátékos volt. Fiatalkorában szimulánt is játszott, mesélte, hogy gyerekeknek is tartott előadást a sakk történetéről. Persze, akkoriban én még személyesen nem ismertem, névről talán ismerhettem volna, ahogy a neves sportolókról, színészekről olvas az ember az újságban, riportot, interjút, ilyesmit, talán egyszer a rádióban is hallottam, de csak úgy fél füllel, de arra már pontosan nem emlékszem.

Egy kerti partin ismerkedtünk meg. A férjem legközvetlenebb kollégája hívott meg bennünket az ötvenedik születésnapjára, nekem nemigen akaródzott elmenni, nem volt kedvem, senkit nem ismertem, a kollégát meg a feleségét kivéve, de a férjem azt mondta, akkor egyedül is elmegy, arra pedig én mondtam, hogy az meg hogy venné ki magát, úgyhogy végül mégiscsak elmentem. Egy kisebb lakodalommal felért, akkora felhajtást csináltak. Alighogy beléptünk, a kolléga fogadott bennünket a kertkapu túloldalán, és töltötte a pálinkát, konyakot, ouzót, whiskyt, Unicumot, ki mit kért, mellette állt a nagyobbik lánya, mögötte az asztalon, kockás konyharuhával szépen letakarva, sorakoztak a pogácsás kosarak, *Még meleg!*, nyújtotta felénk mosolyogva, ami a kezében volt, miközben felhajtotta rajta a konyharuhát, és én nem tudtam neki ellenállni, pedig az epém nemigen bírja a meleg pogácsát. Beljebb mentünk, ott három hatalmas asztal, mind a három hosszan, U alakban elrendezve, az egyiknél már végig ültek, a tálalás pedig olyan dekoratív volt, mintha valami partira szakosodott kiszolgálócég rendezte volna el, pedig mindent a két lánnyal együtt készítettek, ezt befelé menet hadarta el útközben a feleség.

Tamás mellé kerültem. Úgy ültünk az U résznél, hogy a férjem a szélén, mellette én, aztán Tamás, majd a felesége és a többiek. Ahogy a bemutatkozásakor egymásra néztünk, már akkor megéreztem valamit a tekintetében. Nem is tudom, másképpen hogyan mondhatnám, mert valami megmagyarázhatatlan vonzalom támadt köztünk akkor ott hirtelen. Ezt azonnal megérzi az ember a másikon, mikor ő is ugyanazt érzi, engem is szinte vonzott a teste, egyszerűen jó volt mellette ülni, olyan jó volt a kisugárzása, és a tekintete, ahogy nézett, okos, csillogó

világoskék szeme, a mosolya, valahányszor a szemembe nézett, olyan remegés tört rám belül, amilyent utoljára talán kamaszkoromban éreztem.

Tamás szinte napra pontosan tizenhét évvel idősebb nálam. A születésnap után felhívott, hogy találkozzunk, aztán utána mindennap, nagyon figyelmesen megkérdezte, tudok-e beszélni. Találkozni elég ritkán, titokban találkoztunk, nagyjából két-három havonta. Többször nem, Tamás nagyon aktív volt, még hetvenévesen is dolgozott, úgy érezte, nélküle megáll az élet a cégnél. Hiába mondtam neki, hogy csak egy életünk van, gondoljon ebbe is bele, ő hajthatatlan maradt. Hajnalban kelt, először futott, ha tíz percet, akkor tíz percet, azt mondta, a futás, az úszás meg a kerékpározás tartja életben. Meg persze a tenisz, mert teniszezni is járt. Futballozni már nem járt, de hatvankilenc évesen még mérkőzést is vezetett a megyei harmadosztályúban, aztán abbahagyta, azt mondta, ha nem ér fel időben a pályán, akkor abba kell hagyni, kár erőltetni, egy bíró nem hagyatkozhat teljes egészében a partjelzőre, legfeljebb kétes helyzetben véleményt kérhet tőle. Maradt neki azon kívül is éppen elég elfoglaltság. A senior kupák, a városi futóversenyek, a jótékonyági rendezvények, mert neki mindennütt ott kellett lennie. Aktív korában jó nevű háziorvos volt, a praxisát hatvanöt évesen adta át, amikor érezte, hogy most választania kell, mert így nem mehet tovább. Vagy a cég, vagy a hivatás, akkor a céget választotta, végül persze mindkettőt átadta, a céget teljes egészében a fiának, aki már előtte is ott volt mellette, a praxist meg egy másodági unokaöccsének. *Családban maradt minden*, így mesélte, mikor a céget is átadta, én meg fellélegeztem, hogy mostantól talán majd mi is többet találkozhatunk, ha már ennyi szabadideje lett. Rosszul gondoltam. Semmi nem változott, Tamás utána se állt le, fogalmam sincs, mit csinált, teniszezni, úszni járt, kerékpározott, futott, mindenesetre ideje utána se volt több rám. Nem faggattam, kezdettől fogva így láttam jónak, hogy sose kérdezem, mindig beérem annnyival, amit magától elmesélt.

A tünetei már akkor elkezdődtek, amikor meghalt a felesége, vagy talán már korábban is, mindenesetre én igazából csak utána vettem észre. Akkor hetvennégy éves volt, egy évre rá töltötte be a hetvenötöt, amikor összeköltöztünk. Nem volt egyszerű döntés, pedig én egy pillanatig sem voltam bizonytalan abban, hogy Tamás életének hátralévő részében én vele szeretnék élni. Nem tudom, a felesége sejtett-e valamit a viszonyunkból, mindenesetre nem vettem magamra a halála terhét, úgy voltam vele, ha valami miatt a sors összehozott bennünket, akkor nyilván most arról is gondoskodott, hogy egymás mellett maradhassunk.

A férjem nem szólt semmit, csak bólintott, tudomásul vette, mint aki régóta számított rá, hogy így lesz, hogy elhagyom, mert mással szeretném továbbélni az életem. A lányom kezdettől fogva tudott Tamásról. Talán nem helyes, hogy anya és lánya ilyen dolgokat is megbeszéljen egymással, de nekem ő a legfőbb bizalmasom, mind a mai napig, tudott az apja ügyeiről is, elmondtam neki, mert a férjemnek már régebben is volt szeretője, most is van, azt hiszem, bár nem vagyok benne biztos, de mindegy is talán, mert a lényeg, hogy miután megismerkedtünk, nekem Tamás jelentette a férfit az életemben.

Soha velem még férfi így nem bánt, mint Tamás, ezt még így soha senki előtt nem mertem kimondani, csak magamban gondoltam, hogy milyen szerencsés

vagyok. Hogy magyarázhattam volna el bárkinek is? Azzal, ha azt mondom, Tamás figyelmes, udvarias, a tenyerén hordoz, mindent megadna nekem, amit csak szeretnék, még semmit nem mondtam volna, csupa közhelynek hatott volna, pedig igaz volt. És én ezt soha nem felejttem el.

Először még mosolyogtam, magamban mulattam is, amikor indult a kabátjáért, hogy megy sakkozni. Régen ez volt a fedősztori, *Megyek sakkozni*, otthon mindig ezt mondta. *Néhány játszma a cimborákkal, aztán jövök, legkésőbb tízre itthon leszek.* Valahogy így köszönhetett el annak idején a feleségétől, erre gondoltam eleinte, és azzal nyugtatgattam magam, hogy most legalább én is látom, milyen volt, amikor régen hozzám indult.

Jaj! Elég világosan beszélek? Akkor inkább most elkezdem a lelegejéről. Nem tudom, hogy mindabból, amit idáig elmondtam, kiderülhet-e egyáltalán, hogy számomra tényleg Tamás jelentette azt a férfit, aki mellett nőként megtapasztalhattam, mit jelent az, amikor egy férfi szeret egy nőt. Mindenkinek kívánom, hogy ezt legalább egyszer élje át az életben. Fáj, persze, hogy fáj, hogy múlt időben kell beszélnem róla, hiszen még itt van, nap mint nap Tamás mellett ébredek, de sajnos egyre ritkábban találok meg benne hajdani önmagát. Nem ismer meg. Pedig hogy szeretett! Hogy szerettük egymást!

Hetvenkét éves volt, én ötvenhárom. Kezdetől fogva szerettem volna vele élni, de tudtam, hogy ez nem egyszerű, főleg neki, de nekem se, még akkor is, ha az én helyzetem más, mint az övé, mert számomra a férjem már régen nem a férfi, mindig valaki másnak az, de a két gyerekünk mégiscsak közös.

Tamással titokban találkoztunk, néha-néha volt egy-egy lopott hétvégénk, amit együtt tölthettünk, az ünnepeket persze soha, hét közben egy-egy délután, elvértve egy-egy éjszaka. De ha nem is ez volt akkor a legfontosabb, mert más rugóra járt az óra, ami a mi időnkét mutatta, én akkor is szerettem volna többet, egyre többet, Tamás pedig mindig azt mondta, nem lehet.

Nem tudtam, hogy a felesége nagybeteg. A végén mondta csak el, mikor már nem sok volt neki hátra. Megkérdezte, így nyíltan, ha Jutka meghalna, hozzám jönnél-e feleségül. És én boldogan rávágtam, hogy igen. Akkor tudtam meg.

Aznap éjjel nem tudtam aludni. Mondhatnám, hogy egyvégtében gyötört a lelkiismeret, azonban ez így nem lenne igaz, hiszen ahhoz már én is eleget éltem, hogy tudjam, nem mi irányítjuk a sorsunkat, nagyobb részben legalábbis nem, így aztán Judit sorsának a terhét se vettem a szívemre. Sajnáltam, de azt mondtam magamban, mire lehet számítani, ebben a korban főleg, még előtte se garantálja senki, hogy az ember megéri a másnapot, hát még hetven fölött! Úgyhogy álmatlanságom oka egyszerűen az izgalom volt, hogy milyen lenne, milyen lesz majd, ha Tamással minden áldott nap együtt ébredek. Álmodoztam, mint egy tinédzser, hogy büntetlenül járhatunk majd kézen fogva az utcán, nem kell attól tartanunk, hogy valaki majd fölismer bennünket, nyugodtan megcsókolhatjuk egymást, akárhol, az utcán is, ha úgy támad kedvünk, mert miénk lesz az egész világ.

Nem tudom, érződik-e a hangomban ez a csöppnyi keserűség, mert nem tagadom, van bennem keserűség is, amiért így kellett járnia szegénynek. Vádolhatnám a sorsot, hogy így kellett járnia, most, mikor olyan boldogan élhetnék, most,

miután elhárult minden akadály, de nem vádoló, mert tudom, hogy be kell érnem azzal, amit kaptam, úgy lett, ahogy szerettem volna, Tamás mellett élhettek, elkísérhetem élete utolsó éveiben. Senki nem tehet róla, hogy megtámadta ez a rettenetes kór, sokszor azt sem tudja, hol van, és ha hirtelen rájön, akkor meg engem kever össze Judittal, vagy ami még rosszabb, idegennek néz, kérdezi, mit keresek itt, nyilván a pénzére ácsingózom, mert tudom, hogy tele van pénzzel, és biztos, hogy azt akarom elvenni tőle.

Nagyon sajnálom szegényt. Mikor estefelé ülünk a fotelban, ő elbóbiskol, én a kezét simogatom, időnként becézgetem, de folyamatosan olvasok neki, mert olyankor figyel, látom rajta, hogy figyel. Nem tudom, mennyit ért meg belőle, de valamennyit biztos, mert különben nem nézne azzal az okos tekintetével, ahogy régen. Persze, néha azért felpattan közben, nem túl gyakran ugyan, de néha igen, menne a kabátjáért, indulna a sakkpartira, erővel kell visszatartanom, hogy ne menjen, mint régen, mert régen mindig így volt, amikor találkoztunk, otthon azt mondta, sakkozni megy.

Aztán elérte ez a betegség. Közben a volt férjem is beteg lett, hozzá is átjárok időnként, mert ő meg rákos lett, kire számíthatna, a szeretőire bajosan, úgyhogy itt van nekem ez a két beteg férfi, arra gondoltam, összeköltözhetnénk, nekem jóval könnyebb lenne, nem kellene szaladgálnom egyik helyről a másikra, de még nem akartam mondani neki, egyelőre bírom erővel.

Tamást én annyira szeretem, megszakad érte a szívem. Nem is akarok belegondolni, mi lesz ennek a vége. Mindent megteszek, amit csak lehet, megfózom a kedvenc ételeit, sétálni viszem, és addig nézem, amíg meg nem találom a tekintetében azt a szikrát, ami először megfogott benne. Aztán persze vannak rosszabb pillanatok, amikor indulni akar. Hozzám. Ilyenkor sem tudok rá haragudni. Mindig arra gondolok, ilyen volt akkor, amikor régen hozzám indult. Arcán az a feszült várakozás, a boldogság kezdete, hogy nemsokára átölelhet. A szemében az az elszántság, hogy akármilyen történjék is, ő most megy, mert jönnie kell hozzám, hiszen én nagyon várom. Erővel kell lefognom, szégyellem is magam érte, de azt mondom neki: *Szerelmem, gyere vissza, ma nincsen sakk!*, magamban pedig azt gondolom, édes kincsem, annak a sakkjátszmának vége. És ő néz rám, nagy szemekkel, karjában enyhül a feszítés, én visszaakasztom a kabátját a fogasra, és hosszan, nagyon hosszan ölelem, sokáig el se engedem.

Szécsi Gábor

„Ha lelked, logikád...”

Tudat és egyéniség problémája József Attila bölcséleti írásaiban

Tudat és egyéniség problémája különös helyet kap József Attila 1920-as és 30-as években született bölcséleti értekezéseiben. Nem véletlenül. Ez a kérdés ugyanis kitűnő lehetőséget kínál a költő számára filozófiai olvasmányélményei termékeny szintézisére, és egyúttal a tanulmányozott filozófiai rendszerek meghaladására is. Az emberi tudat fogalma József Attilánál egy költői intuíción alapuló gondolatkísérlet gyümölcse, amely az önmagát és a világot társadalmi cselekvéseivel összefüggésben megismerő egyén énfogalmában rejlő egyediség és egyetemesség egyidejű megragadására irányul. Az *Egyén és valóság* és *A szocializmus bölcselete* című írásaiban körvonalazódó egyéniség- és tudatkoncepció nem tekinthető pusztán a marxista emberkép pszichoanalitikus indíttatású meghaladásának: olyan gondolkodói magatartást sejtet, amelyet nehéz lenne megérteni más, József Attila által valószínűleg ismert elméletek, így például a husserli transzcendentális fenomenológia nélkül. Ezek a koncepciók így akarva-akaratlanul reflektálnak azokra a tudatfilozófiai problémákra, amelyekre a költő által tanulmányozott filozófiai elméletek is fókuszálnak. Az egyik ilyen probléma tudat és cselekvés viszonya; az a kérdés, hogy miként válhat társadalmi cselekvéseink által meghatározott lényegünk tudata egyedi tapasztalataink által közvetített igazsággá. Társadalmi lényegünk tudatának problémája ugyanis elválaszthatatlanul kötődik ahhoz a kérdéshez, hogy az önmagunkról mint társadalmi cselekvések alanyáról és tárgyáról alkotott mindennapi tapasztalatunk hogyan jelenítheti meg egy időben számunkra társadalmi alanyként és tárgyként való létezésünket mint alaptényt. Ez a kérdés pedig szükségszerűen vezet el a tudat tárgyra irányultságának, intencionalitásának problémájához, amely a husserli fenomenológia, illetve számos tudatfilozófiai irányzat kulcskérdésévé is vált.

A József Attila-i tudatfogalom fejlődéstörténetéről tehát aligha alkothatnánk teljes képet, ha figyelmen kívül hagyánk azokat a tudat és cselekvés viszonyát érintő filozófiai alapokat, amelyek kiindulópontként szolgálhattak a költőnek az emberi öntudattal kapcsolatos álláspontja megfogalmazásához. A harmincas években írt tanulmányok tudat-fogalmának kialakulása tehát nagy valószínűséggel nemcsak a pszichoanalízissel való megismerkedésre vezethető vissza, hanem azoknak a tudatfilozófiai forrásoknak a hatására is, amelyeket József Attila rendszeres teoretikus stúdiumai révén ismerhetett meg. Ezek a források minden bizonnyal egyértelművé tették számára, hogy az önnön társadalmi lényegének tudatában lévő emberről, illetve az alanyi és tárgyi létezését egyaránt feltételező társadalmi folyamatként felfogott egyéniségről kizárólag a tudat és cse-

lekvés viszonyát érintő magyarázatok fényében alkothatunk teljes képet. Ez a felismerés leginkább József Attila fenomenológiai jellegű, főként Husserl és Heidegger szempontjait követő művészetbölcseleti írásait, így például az *Ihlet és nemzet* címmel összefogott fragmentumait hatja át. Az ezekben az írásokban kifejtett művészi cselekvésselmélet, cselekvőségelv, amely egyúttal kritikus reflexió is a Husserl által képviselt transzcendentális fenomenológiára, túl azon, hogy egy sajátos fenomenológiai felfogás jegyében fogant, segítségünkre lehet a költő harmincas években írt tanulmányaiban megjelenő tudat- és egyéniségfogalom értelmezésekor is.

Tanulmányomban amellettt érvelek, hogy József Attila húszas évek utolsó harmadában született művészetbölcseleti írásainak művészicselekvés-fogalma és a harmincas években írt filozófiai értekezéseinek tudat- és egyéniségfogalmai egyaránt a husserli transzcendentális fenomenológia hatását mutatják, illetve e fenomenológiai tradíció egzisztencialista alapú meghaladására tett kísérlet eredményei: az emberi tudat konstitutív képességét az ember társadalmi léte és cselekvései irányából megérteni próbáló költő sajátos gondolati rendszerének lényeges elemei.

A tudat filozófiai misztériuma

„Az emberi tudat alighanem az utolsó megmaradt misztérium”, olvashatjuk a kortárs amerikai tudatfilozófia egyik jelentős képviselőjének tekintett Daniel C. Dennett *Consciousness Explained* című könyvében.¹ Misztérium, mégpedig abban az értelemben, hogy az emberek – közelítsék meg bármilyen irányból is – ma sem tudják igazán, hogyan gondolkodjanak róla. Sőt, többen vélekednek jelenleg is úgy, hogy az emberi tudat rejtélye sohasem lesz megoldható. Bármely diszciplína keretein belül is keresünk választ a tudat természetére vonatkozó kérdésekre, semmi sem tűnik rejtélyesebbnek az egyes szám harmadik személyből, azaz objektív nézőpontból elemzett pszichikus állapotoknál, mentális eseményeknél, amelyekről semmilyen empirikus bizonyossággal nem rendelkezünk. Magyarázataink megfogalmazásakor kizárólag az önmegfigyelés szubjektív nézőpontját kísérő bizonyosságra támaszkodhatunk, mások pszichikus állapotaival kapcsolatban legfeljebb feltevéseket fogalmazhatunk meg.

Ez az alapvetően ismeretelméleti probléma komoly módszertani következményekhez vezet. Ha ugyanis alapvetően szubjektív nézőpontból közelítjük meg a tudat természetét, akkor úgy tűnhet, hogy a pszichikus állapotok lényegi tulajdonsága az, amilyenek a szubjektum észleli őket, azaz semmilyen különbség nincs a pszichikus állapotok lényegi sajátossága, realitása és a szóban forgó állapotok megjelenése között. Ez a tény vezet a szubjektív nézőpont és az ún. fenomenológiai módszer egybefonódásához. Tudományos, azaz objektív szempontból azonban ez a fenomenológiai módszer teljességgel elfogadhatatlan, mert ez a módszer arra a filozófiai előfeltevésre épül, hogy a dolgok megjelenési formája nem esik egybe azok lényegi sajátosságaival. Az objektív, tudományos nézőpont olyan empirikus módszert követel meg, amelynek alkalmazásával a dolgok megjelenési formáit vissza tudjuk vezetni azok lényegi specifikumaira.

Ez a két nézőpont különbségéből adódó ismeretelméleti aszimmetria határozta meg eddig a tudattal kapcsolatos filozófiai diszkussziókat, és nyugodtan kijelenthetjük, hogy ez a különbség rejlik a jelenkori filozófiai viták háttérében is. Valószínűleg ez a tudattal kapcsolatos álláspontok háttérében rejlő erőteljes ismeretelméleti konfrontáció az oka

1 Daniel C. Dennett: *Consciousness Explained*. London, Penguin Books, 1993, pp. 21–22.

annak is, hogy a tudatnak nevezett entitásról ma sem rendelkezünk egységes filozófiai meghatározással. A filozófia területén született definíciók a tudat lényegének, természetének meghatározása helyett sokkal inkább a tudat alapvető funkcióira, tulajdonságaira fókuszálnak. Így mindenekelőtt az elme intencionalitására, amely mára a tudat filozófiájának egyik központi problémájává vált.²

Intencionalitáson a tudat tárgyra irányultságát, azaz azon képességét értjük, hogy minden esetben valamilyen tőle különböző tárgyra irányul, és ezt a tárgyat egyúttal meg is jeleníti. Minden olyan elméletnek, amely tehát az intencionalitás jelenségéből kiindulva határozza meg a tudat fogalmát, mindenekelőtt világos magyarázattal kell szolgálnia a tudat és az általa reprezentált tárgy viszonyáról. Az intencionalitás mint alapvető tudati tulajdonság hipotézise ugyanis olyan közvetlen viszonyt feltételez tudat és tárgy között, amelyre hivatkozva az újkori filozófiák hagyományos reprezentációfelfogása már aligha tűnik elfogadhatónak. Ez a hagyományos, reprezentacionalista felfogás a tudatot az önmaga számára adott evidens bizonyosságok szférájának tekinti, amely számára a tárgyak mint transzcendens létezők nem közvetlenül adódnak, hanem a rájuk vonatkozó képzeteken, ideákon keresztül. Az intencionalitás ugyanakkor a tudat és tárgy közvetlen viszonya: a tudat minden esetben valaminek a tudata, azaz a tudat csak a tárggyal együtt létezik, miként a tárgy sem értelmezhető a rá irányuló tudati aktus nélkül. Az intencionalitás nem a tudattól független valóság „leképezése”, azaz a külső tárgyakról alkotott képekkel való mentális műveletek sora, hanem a tudat-tárgy közvetlen viszonyából fakadó konstitúciós képesség, amelynek során az adott tárgyra vonatkozás és a hozzá tartozó értelem létrejön a tudatban.

Bár a XX. századi filozófia ún. analitikus és kontinentális tradícióihoz kötődő tudatfilozófiai elméletek az intencionalitást egyaránt a tudat alapvető tulajdonságaként közelítik meg, az intencionális tárgyak státusát illetően korántsem egységesek az álláspontok. Az analitikus filozófusok többnyire egy olyan intencionalitásfogalom kidolgozására törekedtek, amely kompatibilis a természettudományokéval, vagyis a fizikailag létező világgal. Ebben a felfogásban az intencionalitás nem immanens, hanem származtatott tulajdonság. Vagyis nemcsak a tudat, hanem a jelentéseket, célokat kifejező fizikai tárgyak is rendelkeznek intencionalitással.³ Ezzel szemben például a fenomenológiának nevezett irányzat képviselői, Franz Brentano, vagy tanítványa, Edmund Husserl úgy gondolják, hogy miután minden tapasztalat konstituens része az intencionális tárgy,

2 Noha a tudat problémája a lelket és a testet ténylegesen eltérő szubsztanciákként meghatározó Descartes metafizikai dualizmusának megszületése óta egyik központi kérdése a filozófiának, a tudatfilozófia mint diszciplína létrejötte voltaképpen a pszichológia önálló tudományá válásának következménye. A XIX. század utolsó harmadában, miután a lélek vizsgálata, a pszichológia megszűnt a filozófia része lenni, a filozófiának új problémák irányából kellett a tudattal, mentális világgal kapcsolatos legfontosabb kérdéseket megfogalmaznia. Mivel a psziché problémája átkerült az új tudomány területére, a filozófiai vizsgálódások fókuszába egyre inkább olyan problémák kerültek, mint a test és tudat, tudat és megismerés, tudat és cselekvés, vagy a lélek és kultúra viszonya. Ezek a tudattal kapcsolatos új kérdések vezetnek el a filozófia XX. századi történetében a tudatfilozófiának nevezett diszciplína létrejöttéhez. Bár az újonnan megfogalmazott kérdésekre a XX. századi filozófia ún. kontinentális és analitikus irányzatai más és más irányban keresték a válaszokat, abban a különböző irányzatok képviselői többnyire egyetértettek, hogy a test-lélek descartes-i dualizmusa nem visz közelebb bennünket a tudat természetének megértéséhez. A dualista felfogás meghaladására tett kísérletek eredményeként születnek meg a filozófiai intencionalitáselméletek is, amelyek a tudat alapvető tulajdonságának tekintett tárgyra irányultság jegyében érvelnek a tudat és test elválaszthatatlanságának tétele mellett.

3 Lásd Daniel C. Dennett: *Brainchildren: Essays on Designing Minds*. Cambridge, MA, MIT Press, 1998.

és nincs hozzáférésünk közvetlenül a fizikai tárgyakhoz, azok létezését függesszük fel. Emiatt a világot alkotó dolgok kizárólag a jelentések és lényegegk: a világ elsősorban számunkra való világ.⁴ Amíg azonban Brentanónál a tudat tárgyra irányultsága egyfajta pszichikai viszonyfogalom, a lelki jelenségek sajátos vonása, addig Husserlnél ez a tudat tevékenységének egyetlen módja, voltaképpen a tudat lényegi tulajdonsága.

Miután József Attila Pauler Ákos révén ez utóbbi, fenomenológiai tradíciót ismerhette inkább, a költő bölcséleti írásaiban megjelenő tudatfogalom filozófiai gyökereit kutatva érdemes még egy darabig elidőzni a fenomenológiai elméletek sugallta intencionalitásképnél. Tanulmányunk célkitűzése szempontjából ugyanis tanulságos lehet a fenomenológiának az a tétele, hogy a tudat működésének az intencionalitással összefüggő másik alapvető jellegzetessége, az elme konstitúciós tevékenysége, amely révén a tárgyra vonatkoztatás és a hozzá tartozó értelemadás folyamata megvalósulhat a tudatban. A tudat konstituálja a tárgyakat, de nem abban az értelemben, hogy a tárgyak máskülönben nem lennének. A tárgyak tudati jelenségekként (fenoménként) válnak „hozzáférhetővé” az individuum számára. Azaz a fenomén immanens, míg a tárgy, amire a tudat irányul, transzcendens entitás. Ezért a „tisza tudat” akkor állhat elő, véli Husserl, ha a fenomenológiai redukció révén fel tudjuk függeszteni a külvilágra és magunkra vonatkozó ítéleteinket.⁵ E folyamat eredményeként a fenomének nem pszichikai, hanem tiszta jelleget öltenek, azaz az észlelet abszolút adottságként jelenik meg az individuum számára, benne az ismeret közvetlenül, szemléletileg kimutatható lényege manifesztálódik. A fenomenológiai redukció szerepe, hogy eljuttassa az észlelt tárgy feltáruló aspektusát az önadottsághoz (ez-otthoz), s ezáltal lehetővé tegye a filozófus számára annak tisztázását, hogy a tárgyak milyen eltérő módokon lehetnek adottak a tudatban. A tárgyak mint transzcendens entitások tehát kizárólag a tudat intencionális aktusa révén válnak önadottságként hozzáférhetővé, azaz a husserli gondolatmenetet követve kijelenthető, hogy a valóság önmagában nem, kizárólag számunkra való létében tapasztalható meg.

A fenomenológiai redukció tehát Husserl felfogásában a tudat tárgyainak transzcendens létére vonatkozó ítéletek módszeres felfüggesztése az intencionális aktus és az intencionális tárgy szigorú korrelációjának jegyében. A fenomenológia feladata, hogy feltárja a tudat működésének ezeket az alapvető összetevőit, az intencionális tudat élményeit. S mint ilyen egyaránt megalapozó tudománya lehet a tudat tárgyaira vonatkozó ítéletek ideális tartalmával foglalkozó logikának, és az ítéletet mint pszichikai aktust vizsgáló pszichológiának.

A logika és pszichológia tárgyának ez a világos megkülönböztetése ugyanakkor egyértelművé teszi azt is, hogy a transzcendentális fenomenológia egyúttal a kor divatos tendenciájának tekinthető pszichologizmus elutasítását is jelenti. A fenomenológia születésének idején, a XIX. század végén, a XX. század elején, a tudat új problémáira összpontosító filozófia egyik legfontosabb feladatát saját útjainak meghatározása jelentette az egyre sikeresebbé váló pszichológiával szemben. A pszichológia látványos térnyerésével ugyanis mind általánosabbá vált az az elképzelés, hogy az ígéretes tudomány módszerei alkalmasak a tudat működésével kapcsolatos valamennyi fontos kérdés tisztázására, azaz a gondolkodással kapcsolatos valamennyi kérdésre a pszichológia adja majd meg a választ. Husserl az elsők között utasítja

4 Lásd Franz Brentano: *Psychology from an Empirical Standpoint*. London, Routledge & Keagan Paul, 1973; és Edmund Husserl: *Ideas*. 3. vol., Dordrecht, Kluwer, 1980.

5 Vö. Edmund Husserl: *Ideas*. 3. vol., id. kiad.

el ezt az előfeltevést, különösképpen hangsúlyozva a logikai gondolkodás naturalizáló pszichológiai megközelítésének tarthatatlanságát.⁶ A korabeli pszichológusok nyomán ugyanis egyre többen vélekedtek úgy, hogy akkor járunk el helyesen, ha a gondolkodás szabályaival foglalkozó logikát a pszichés működés egészével foglalkozó pszichológia részének tekintjük. A helyes gondolkodásról csak akkor alkothatunk teljes képet, ha azt a pszichológiai terminusokkal leírható gondolati folyamatok aleseteként közelítjük meg, azaz a logika minden további nélkül visszavezethető a pszichológiára. Ezt a pszichologizáló álláspontot cáfolva Husserl világos különbséget tesz a logika mint a gondolkodás technikája és a logika mint tiszta teoretikus tudomány fogalma között. Az előbbi elemei vizsgálhatók pszichológiai módszerekkel, az utóbbié nem. A logika mint tiszta, teoretikus tudomány formális jellegű, s mint ilyen független minden pszichés eseménytől. Noha minden logikai ítélet feltételez egy tudatot, amely végrehajtja az ítélés aktusát, a faktikus pszichés események önmagukban nem alapozzák meg a logika mint tudomány tárgyait jelentő ideális összefüggéseket. Azaz amíg az ítélés aktuasa valóban képezheti pszichológiai vizsgálódások tárgyát, az ítélet tartalma mint ideális elem kizárólag a logika törvényeivel írható le.

A pszichológia és logika kutatási területeinek cezuráját világosan kijelölő Husserl álláspontja nem annyira az intencionális tudat élményeivel foglalkozó, fenomenológiai alapvetései, sokkal inkább a logika mint tiszta teoretikus tudomány jelentőségét hangsúlyozó pszichologizmusellenessége miatt hatott erőteljesen a kor platonista gondolkodóira, így a fenomenológia téziseit József Attila felé közvetítő Pauler Ákosra is. Pauler Husserlt elsősorban mint a pszichologizmus platonista szellemű kritikáját sikerre vivő filozófust üdvözölte.⁷ Olyan gondolkodóként tekintett rá, mint aki komoly szerepet vállalt abban a pszichologizmus ellen folytatott, és „korszakalkotó győzelemmel” véget ért harcban, amelyet olyan filozófusok neve fémjelez, mint Bolzano, Brentano vagy Lotze. Azaz Pauler Husserl fenomenológiájának filozófiatörténeti jelentőségét a logika mint tiszta tudomány autonómiáját hangsúlyozó platonizmus újraéledésében látta, és nem annak a pszichológistának tűnő álláspontnak a hangoztatásában, miszerint az intencionális tudat élményeinek vizsgálatára vállalkozó fenomenológia éppúgy alapozó tudománya lehetne a logikának, mint az ítélés aktusát vizsgáló pszichológiának. Ez utóbbi álláspont mindenekelőtt azért elfogadhatatlan Pauler számára, mert úgy látja, hogy a fenomenológiai módszer elsődlegessége mellett érvelő Husserl nem különítette el szabatosan a logikát az annak megalapozására szolgáló fenomenológiától, azaz adós maradt a tiszta logika világos körülhatárolásával. A husserli fenomenológiával szembeni pauleri ellenérzések gyökerei azonban ennél is mélyebben húzódnak: az abszolút igazság változatlanosságát posztuláló platonizmusa nézőpontjából a tudat intencionalitását, és ebből fakadó konstitúciós képességét központi kérdésnek tekintő husserli transzcendentális fenomenológia maga is a pszichologizmus egyik változata, amely semmiképpen nem lehet a tiszta logikát megalapozó tudomány.

6 Lásd Edmund Husserl: *Logische Untersuchungen: Erster Band, Prolegomena zur reinen Logik*. Den Haag, Martinus Nijhoff, 1975.

7 Vö. Pauler Ákos: *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1920.

Az egyéniség mint „alapadó valóság”

Nyilvánvaló, hogy a Pauler Ákos által József Attila felé közvetített fenomenológiai tradíciót eleinte elsősorban a Bolzano, Brentano, Husserl és Meinong munkássága által megalapozott tiszta logikai irányzat jelentette.⁸ Azaz József Attila nagy valószínűséggel Pauler platonista megközelítésének tükrében találkozhatott először a fenomenológiával, annak ismeretelméleti téziseivel. A húszas évek utolsó harmadában született művészet-bölcseleti írásainak művészcselekvés-fogalma és a harmincas években írt filozófiai értekezéseinek tudat- és egyéniségfogalmai ugyanakkor arra utalnak, hogy József Attila előtt nem lehettek ismeretlenek a transzcendentális fenomenológia tudat és tárgy egymásra vonatkoztatottságát megvilágító tudatfilozófiai tézisei sem. Ezek a fogalmak ugyanis egyaránt az emberi tudat konstitutív képességére világítanak rá a társadalmi cselekvések problematikájának nézőpontjából. Háttérükben az a fenomenológiai pillérekre épülő felismerés rejlik, amelyet József Attila a következőképpen fogalmaz meg *Ihlet és nemzet* 21. számú töredékének második tételében: „*Minthogy pedig minden ember külön-külön létező, éppen szemlélő szenvedőlegessége alapján emeli ki önmagát a többi létezők közül azáltal, hogy szemlélete számára önmaga belső, alapadó valóság. Tehát minden egyes szemlélő szemléletének tárgyi tartalma szükségképpen más belső és – mivel szemlélete számára önmaga nem része annak – más külső valóság.*”⁹ Az egyén ebben a felfogásban nyilvánvalóan oly módon válhat „alapadó valósággá”, hogy tudata mintegy konstituálja szemléletének tárgyait, amelyek az egyén tudatintencionális aktusa révén válnak önadottságként hozzáférhetővé, amiből pedig az következik, hogy a valóság önmagában nem, kizárólag számunkra való létében tapasztalható meg. A tudat és tárgy szembenállása és egymástól való függetlensége csupán származtatott módon állhat elő a tapasztalat számára, semmiképpen sem primér jellegű élmény. Az „alapadó valóság” gondolata tehát jól kapcsolódik a transzcendentális fenomenológia ismeretelméleti tételeihez. Miként a töredék további részeiben a „tiszta fogalmakra” vonatkozó okfejtés is, amely viszont már a Pauler által közvetített fenomenológiai tradíció hatását mutatja: „*A tiszta megértés legvégső fokon minden emberben közös, minthogy a fogalom, mint potentialis itélet, a tárgyat tárgyi mozzanataiban elrendezett összefüggéseként állítja, tehát a gondolkodó személye változván is, tiszta fogalma ugyanaz marad.*”¹⁰

Az a kérdés, hogy József Attila fenomenológiáról alkotott képét pontosan milyen magyar, illetve német nyelvű források táplálták, további kutatások tárgyát kell, hogy képezze. Nem elképzelhetetlen ugyanis, hogy Pauler Ákos stúdiumai és filozófiai művei mellett más magyar szerzők, például Enyvvári Jenő fenomenológiát népszerűsítő munkái is segítségére voltak Husserl téziseinek megértésében, s ezek a források egyúttal a fenomenológiával kapcsolatos látásmódját is befolyásolták.¹¹ Tény ugyanakkor, hogy József Attila az idézett töredékhez írt szerzői jegyzetében maga is utal irányzatra, sőt magára Husserlre is: „*Szemléleten természetesen intuíció értendő. Lényegszemléletnek nevez-*

8 A Pauler Ákos által József Attila felé közvetített fenomenológiai tendenciákról lásd az alábbi tanulmányokat: Tverdota György: *Az ihlet tana: József Attila és Pauler Ákos*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1982/5–6. pp. 539–561.

Farkas János László: *Logika, de. Világosság*, 1999/12. pp. 65–87.

Lengyel András: *Az „Ihlet és nemzet”, József Attila nemzetfogalmáról*. Új Forrás, 2003/5. pp. 31–39.

9 József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Szövegek*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. p. 79.

10 Uo.

11 Lásd például Enyvvári Jenő: *Adalék az ideatio phaenomenológiájához*. Athenaeum, 1911, 20. kötet, 2. szám, pp. 66–83.

nünk szükségtelen, hiszen mindig és mindenkor lényegeket szemlélünk. E szemlélet Husserl *phaenomenológiájának ideatio fogalmától sem különbözik másban, minthogy ez utóbbi észszel feldolgozott szemléletet, tehát a tudomány számára hozzá nem férhető egyedi lényegek szemlélete helyén a tárgynak a tárgyak egységétől megfosztott, azaz nem valóságos, hanem eszmei szemléletét jelenti*¹² Ez a megjegyzés a *Ihlet és nemzet* hivatkozott soraihoz hasonlóan egyértelműen jelzi, hogy a költő ismerte a husserli transzcendentális fenomenológia alapvetéseit. Mindenekelőtt tehát azt a tételt, hogy a reális és az ideális, az individuális és az általános tárgy azonosságát az „alapadó valóságként” felfogott egyén tudata konstituálja, s mivel ez a konstituáló tudat a transzcendentális énnel egyetemben alapvető szerepet játszik az identitás konstitúciójában, az individuális és az általános tárgy azonossága egyúttal a szubjektum azonosságát is feltételezi. József Attila előtt tehát nem lehetett ismeretlen az a tény sem, hogy Husserl a lényegtanként felfogott transzcendentális fenomenológia feladatának tekinti annak a felismerésnek a megalapozását, hogy a mindenkori én „abszolút keresztülhúzhatatlan tény”, és minden lényeg e tény függvénye.¹³

Fontos, a József Attila egyéniségfogalmának értelmezését segítő mozzanat az is, hogy a költő által valószínűleg tanulmányozott Husserl az énnel kapcsolatos alapténynek tekinti az „intencionális egymásba zártság” jelenségét is.¹⁴ Azt aényt jelesül, hogy minden én intencionálisan magában hordozza a többiekét. Azaz az individuum tudata által konstituált világ nem redukálható kizárólag egyéniség saját szférájára, hanem eleve interszjektív jellemzővel bír. Husserl szerint az „intencionális egymásba zártság” ismeretelméleti következménye, hogy az én mint az „abszolút itt” hordozója, óhatatlanul is perspektivikusan tekint a világra, és ily módon intencionális aktusai révén eleve kijelöli mások számára a helyet az előtte megnyíló térben és időben. Az „intencionális egymásba zártság” fenti koncepciójára emlékeztető leírást kínál József Attila a társadalmi folyamatként meghatározott egyéniség tudatának konstitutív tevékenységéről *Egyéniség és valóság* című tanulmányában.¹⁵ Az emberi tudat működését a társadalmi cselekvések irányából megvilágítani kívánó költő számára a transzcendentális fenomenológia tudat-koncepciója olyan elméleti alapokat kínálhatott, amelyeket marxista, pszichoanalitikus és egzisztencialista szerzők munkáinak hatására egyúttal felül is vizsgálhatott, ha úgy tetszik, meg is haladhatott egy dinamikusabb individuumpép érdekében. Ennek eredményeként tekintheti József Attila az egyéniséget is olyan társadalmi folyamatnak, amely az alanyi és tárgyi létezés összhangját feltételezi. Az egyéniség, olvashatjuk József Attila írásában, egyrészt más emberek tevékenységének tárgyaként létezik, „*akik e vonatkozásban mint társadalmi alanyok, illetve társadalmi alany szerepelnek, s akiknek hatásától társadalmiasítottan válik társadalmi alanyok, illetve alany további tárgyává*”.¹⁶ Másrészt viszont az egyéniség maga is alanyként hat a többi emberre, akiket viszont ezúttal társadalmi tárgyakként észlel, s így „*saját magának társadalmi tárgyakra tett hatásával társadalmiasítottan válik alanyává további társadalmi hatásának*”.¹⁷ Az egyéniség tehát olyan társadalmi folyamat, fogalmazza meg a következtetést József Attila, amelynek valamennyi mozzanata

12 József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1923–1930*. Id. kiad. p. 79.

13 Lásd Edmund Husserl: *Ideen zu einer reinen Phanomenologie und phanomenologischen Philosophie*. In: *Husserliana*, III/1, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1976.

14 Lásd Edmund Husserl: *Zur Phanomenologie der Intersubjektivität. Dritter Teil: 1929–1935*. In: *Husserliana*, XV, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1973, p. 366.

15 József Attila: *Egyéniség és valóság*. Valóság, 1932/1. pp. 1–6.

16 Uo. p. 1–2.

17 Uo.

társadalmi alany és társadalmi tárgy: „a mozzanat alanyi mivoltja is tárgyi és tárgyi mivoltja alanyi”.¹⁸ Azt, hogy az alanyi és tárgyi létezés korrelációját társadalmi folyamatként meghatározó egyéniségkép tehát a transzcendentális fenomenológia tételeinek marxista, pszichoanalitikus és egzisztencialista olvasmányélményeket feltételező meghaladására tett kísérlet eredménye, maga József Attila teszi egyértelművé, amikor hangsúlyozza: az egyéniségek nem egyéni, hanem társadalmi folyamatok, azaz nem egyéni, hanem társadalmi alanyok és tárgyak, akik csak a társadalommal állnak közvetlen kapcsolatban. Ez a gondolatmenet pedig tökéletes összhangban van az *Ihlet és nemzet* fenomenológia tradícióra reflektáló gondolataival, amelyek az „alapadó valóságnak” tekintett egyén fogalmától vezetnek el addig a felismerésig, hogy „az ösztönellenes ész képességei nem az egyes emberben, hanem magában az emberi fajban tökéletesednek, és társadalmiságában már a gyermek olyan megértésekhez és fogalmakhoz jut el, amelyeket megszerezni egyedül talán sohasem tudna, úgy ezzel fölmertük, hogy a társadalom nem is az emberek közös gondolkodása, hanem az embernek egyszerű észtevékenysége”.¹⁹

József Attila gondolatrendszerében tehát az ember cselekvései által fenntartott társadalmi viszonyai révén válik „alapadó valósággá”, tudata az alanyi és tárgyi létezés társadalmi folyamatként megélt egyidejűsége révén konstituálja az általa szemlélt valóságelemeket. Azaz az egzisztencia folytonos keletkezésben lévő létként, folyamatként való megértéséhez a konstitutív tudat és a cselekvés viszonyának megismerésén át vezet az út. Ezt a felismerést támasztják alá a költő művészi cselekvés fogalmával kapcsolatos elemzései is. Miként azt az *Ihlet és nemzet* fragmentumai, vagy az *Ady-vízió* című írása is egyértelművé teszik, a Benedetto Croce intuícióelméletét is jól ismerő József Attila a művészi cselekvőség elvét az egzisztencia elvének tekinti, amit a költő szembeállít az azonosság elvével, amely a tiszta logika ítéleteire alapozza a lét eredetét. Költészetbölcseleti megközelítésben tehát a cselekvőség célja önmagában, azaz a művészi cselekvésben, az alkotás kultúrájában van. A dolgok kizárólag a cselekvés révén válnak a költői intuíció és a kifejezés tárgyává. A költészet ezért nem tekinthető pusztán intellektuális intuíciónak, hanem olyan szellemi cselekvőség, amelyben a lehetőség és az aktus, a tevékeny létező és a tevékenység öntevékeny dologként van jelen. Ennek feltétele az ihlet mint „a művészetben megnyilvánuló egzisztenciális tevékenység”, amely magát a nyelvet is megteremtette.²⁰ Azaz az ihlet nem egyszerűen megérzés vagy beleérzés, és nem is pusztán redukció, ami a fenomenológia intencionalitáselméletéből következne, hanem egy speciális szerkezetű tevékenység. József Attila ennek a dinamikus ihletfogalomnak a megragadására a szemléletre alapozott széptant, az esztétikát alkalmatlannak tartja. Helyette cselekvéselméletre épülő költészetbölcseletet kínál, amelynek kiindulópontja az egzisztencia, a megértés tárgyaként felfogott emberi élet lesz.

József Attila tehát az alkotó ember intuícióját olyan „egzisztenciális intuícióként” fogja fel, amelynek tartalmát a szemléleti cselekvőség jelenti. Az intuíció a „cselekvőség beteljesülésének mozzanata”, maga az „egzisztencia az adott pillanatban beállott valóságában”.²¹ Az alkotó ember célja az önmegértésen keresztül megértett világ megalkotása. Az egzisztenciális megértést ilyen értelemben tekinthetjük a művészi cselekvőség elve által irányított szellemi tevékenységnek. Noha József Attila elsősorban a gyakorlati tevékeny-

18 Uo.

19 József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1923–1930*. Id. kiad. p. 79.

20 Uo., p. 125.

21 Uo., pp. 109–110.

ségformáktól egyértelműen megkülönböztetett művészi cselekvés fogalma felől világítja meg tudat és cselekvés viszonyát, kijelenthetjük, hogy az *Ihlet és nemzet* vagy az *Ady-vízió* cselekvésfogalma éppúgy a husserli fenomenológia újraértelmezésére tett kísérlet gyümölcse, mint az *Egyéniség és valóság* egyéniség-konceptiója. És nagy valószínűséggel ez a kísérlet készíthette elő világnézeti szempontból *A szocializmus bölcelete* című tanulmány tudatfogalmának hátterében rejlő freudomarxista orientációt is.²²

Lét és tudat

A szakirodalom ma már viszonylag egységesnek tekinthető a tekintetben, hogy *A szocializmus bölcelete* a Marx műveit a harmincas évek eleje óta intenzíven tanulmányozó József Attila sajátos marxista gondolkísérletének gyümölcse, aminek kiindulópontját Marx. *A hegeli jogfilozófia kritikájához* című művében olvasottak újragondolása jelentette. Abban viszont korántsem alakult ki általánosan elfogadott álláspont, hogy a Marx újraolvasásának hátterében rejlő világnézeti beállítottság valójában milyen filozófiai olvasmányélményekre épül.²³ Az emberi tudat történeti alakulását a marxista bölcelet alapvető kérdéskörének tekintő József Attila olyan Marx-interpretációt kínál *A szocializmus bölceletében*, amely jól illeszkedik az egyetemes emberi dimenziót előtérbe helyező, ún. humanizáló marxista tendenciákhoz. Ez a kor baloldali filozófiai irányzataiban népszerűnek számító felfogás József Attila gondolkodásában megfelelő megerősítést kap a freudomarxizmus irányából is, amelynek egyik forrását valószínűleg a freudomarxizmus egyik jelentős alakja, Wilhelm Reich filozófiája jelentette.²⁴

Ugyanakkor a tanulmány gondolatmenetét meghatározó Marx-interpretációt legalább ennyire táplálhatták azok a fenomenológia egzisztencialista alapú meghaladására tett kísérletek is, amelyek keretében a húszas évek végén, harmincas évek elején írt értekezések egyéniség-, cselekvés- és tudatfogalmi kikristályosodtak. Nagy valószínűséggel ezek a kísérletek alapozták meg a „humanizáló marxista”, illetve freudomarxista Marx-interpretáció iránti gondolkodói nyitottságát is. Ilyen értelemben a léte társadalmi eredetének tudatában lévő ember képe erős gondolati szálakkal kötődik annak az embernek a képéhez, aki cselekvései által fenntartott társadalmi viszonyai révén válik „alapadó valósággá”, s akinek tudata az alanyi és tárgyi létezés társadalmi folyamatként megélt egyidejűsége jegyében konstituálja az általa szemlélt valóságélemeket. A társa-

22 A tanulmány legújabb, Agárdi Péter szerkesztésében megjelent kritikai kiadása, amelyben a szerkesztő által készített kitérő keletkezéstörténeti áttekintést is olvashatunk:

József Attila: *A szocializmus bölcelete*. Eszmélet, 2015 (105. szám) – Melléklet (szerk.: Agárdi Péter). pp. 7–12.

23 A problémával kapcsolatban lásd például:

Tverdota György: *Tizenkét vers: József Attila Eszmélet-ciklusának elemzése*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2004; Agárdi Péter: *József Attila és a szocializmus – művelődéstörténeti megközelítésben*. In: Sárközi Éva (szerk.):

A kémikus, a pszichiáter, a jogász ...és az irodalomtörténet. József Attila-értelmezések. Budapest, ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet – L'Harmattan, 2007. pp. 66–87.; N. Horváth Béla: *Marxtól Marxig: A Hegel, Marx, Freud emberképe*. Tiszatáj, 2007/6., pp. 83–90;

Bókay Antal: *Marxizmus és pszichoanalízis: József Attila elméletei*. Tiszatáj, 2007/6., pp. 91–104. Veres András: *József Attila marxizmusáról*. Kritika, 2012/3., pp. 19–23.

24 József Attila freudomarxista orientációjának filozófiai forrásairól lásd: N. Horváth Béla: *Wilhelm Reich- és József Attila-párhuzamok*. Forrás, 2003/12., pp. 74–81.

dalmi eredet tudata az önmagát társadalmi folyamatként észlelő ember tudata, aki számára a társadalom így nem egyszerűen az emberek közös gondolkodását jelenti, hanem ez egyes ember mindennapi „észtevékenységét” is. Miként azt *A szocializmus bölcselete* is sugallja számunkra, a társadalom és tudat immanens viszonya tudat és cselekvés belső kapcsolatának megvilágításával válik igazán megragadhatóvá. József Attila szerint Marx alapvető érdeme, hogy Hegel filozófiáját a „*fejéről a talpára állítva*”, a „*hegeli világszellem helyére a valóságos emberi szellemet tette*”, aminek elsődleges megnyilatkozási formáját az ember cselekedetei, nem pedig a „*világról való tünődéseiben*” jelentik.²⁵ A marxi filozófia elsődleges problémája az emberi tudat fejlődésének kérdése, véli József Attila, aminek tisztázásához mindenekelőtt azt kell megértenünk, hogy az emberi tudat szerint megváltoztatott környezet miként változtatja meg magát az embert is. Ez pedig aligha képzelhető el az ember „cselekvő oldalának” kifejtése nélkül, „*hiszen az emberek maguk csinálják történelmüket*”.²⁶ Az emberi tudat történeti fejlődéséről csak akkor kaphatunk világos képet, ha meg tudjuk magyarázni, miként válhat a tudat társadalmi következményekkel járó cselekvések formai forrásává. Azaz az emberek történelmi tudatát nem „*szubjektív elmékedéseikből*” kiindulva kell megítélni, hanem cselekvéseik eredményeként megvalósuló „*objektív alkotásaik*” alapján.²⁷

A *szocializmus bölcselete* tudatfogalmának háttérében rejlő Marx-interpretáció tehát nagy valószínűséggel azokból az egyéniség- és cselekvéskoncepciókból is táplálkozik, amelyeket a fenomenológiai tradícióra reflektáló, illetve annak egzisztencialista alapú meghaladására vállalkozó József Attila fejt ki a húszas évek végén, harmincas évek elején írt tanulmányaiban. Ezeknek az írásoknak a tudat-, egyéniség- és cselekvésfogalma nem véletlenül emlékeztet bennünket azokra a tudatfilozófiai kategóriákra, amelyek a husserli transzcendentális fenomenológia egzisztencialista alapú újragondolásának eredményeként születtek a kontinentális filozófiai tradícióban. Gondoljunk például az ember mint jelenvalólét (Dasein) heideggeri fogalmára, vagy Maurice Merleau-Ponty interszubjektivitás-konceptiójára! Heidegger felfogásában ugyanis a létkérdést feltevő ember mint jelenvalólét a természetes beállítódások által jellemzett életvilágban nem elszigetelt szellemi szubjektumként, hanem a számára adott kapcsolatokba ágyazott természetes szubjektumként van jelen.²⁸ Miként Heidegger fogalmaz: a „*másokhoz való lét nem csupán önálló, redukálhatatlan létvonatkoztatás, hanem mint együttlét a jelenvalólét létevel már létező.*”²⁹ Ebben a világban az egyén, aki a rendelkezésére álló eszközökkel előállít másoknak valamit, mint a dolgokhoz és társaihoz viszonyuló entitás jelenik meg. Az ember mint jelenvalólét legfontosabb tulajdonsága ezért, hogy egzisztenciája megelőzi esszenciáját. Ezt nevezi Heidegger az én transzcendenciájának. Vagyis az ember ontológiáját – léthez való viszonyát –, azaz tulajdonképpeni létét életvilágának újrendezése által bármelyik pillanatban megváltoztathatja. Merleau-Ponty interszubjektivitás-konceptiója kifejtésekor pedig alapvetően arra a kérdésre keresi a választ, hogy ego és alter-ego testköziségben (intercorporéité) való találkozása hogyan segíti elő a Heidegger által taglalt ontológiai változást, azaz miként szembesíti a két szubjektum életvilágát.³⁰ Ennek vizsgálata során jut el Merleau-Ponty lét és tudat viszonyának ahhoz az értelme-

25 József Attila: *A szocializmus bölcselete*. Id. kiad. p. 10.

26 Uo., p. 11.

27 Uo.

28 Vö. Martin Heidegger: *Lét és idő*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1989. pp. 240–264.

29 Uo., p. 256.

30 Vö. Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006.

zéséhez, amely végképp eltávolítja gondolatrendszerét a transzcendentális fenomenológiában még fellelhető karteziánus metafizika hagyományától. Felfogásában az ember tudatát éppúgy átjárja a lét, mint tudata tárgyát, a tapasztalt valóságéletemet. A lét „többé már nem előttem van – írja Merleau-Ponty –, hanem körülölel, bizonyos értelemben keresztülfolylík rajtam, és a Léte már nem kívülről látom, hanem a Lét kellős közepéből”.³¹

Bár nem bizonyított, hogy Heidegger művei hatással lettek volna gondolkodására, Merleau-Ponty írásait pedig biztosan nem ismerhette, József Attila gondolkodói fejlődése filozófiai tárgyú olvasmányélményei hatására éppúgy tudat és lét egységének felismeréséhez vezet, mint Heideggeré vagy Merleau-Pontyé. A húszas évek végén és a harmincas évek elején írt bölcseleti munkái egyéniség-, cselekvés- és tudatfogalmi ennek a gondolkodói fejlődésnek a gyümölcsei: az emberi tudat konstitutív képességét az ember társadalmi léte és cselekvései irányából megérteni próbáló költő sajátos gondolati rendszerének fontos elemei. Annak a tudat-lét viszonyoknak egy-egy mozzanatát jelenítik meg, amelyet a maga teljességében igazán csak a költői intuíció révén ragadható meg, mégpedig valahogy úgy, ahogyan József Attila 1937-ben írt, *Lelked, logikád...* kezdetű versének sorai is sugallják számunkra: „*Ha lelked, logikád, / mint patak köveken / csevegve folyik át / dolgokon, egeken – // ver a vér, visz az ár / eszmélhetsz nagyot: / nem kell más verse már, / költő én vagyok!*”

31 Uo., p. 132.

Monostori Imre

A katolicizmus

Szekfű Gyula világképében

Hitbéli, világképbeli és politikai nézőpontok

Szekfű születési centenáriumának tudományos rendezvényei 1983-ban úgy zajlottak le, hogy – a különben értékes előadások és publikációk során – érdemben nem esett szó a jeles történész belső, erkölcsi motívumainak meghatározó szerepéről az életműben. Egy évre rá viszont megjelent egy rövid esszé a történész céhen kívüli (szociológus) Nagy (később Nagy J.) Endre tollából, aki éppen ezt a gondolatkört tartotta – már akkor – a szekfűi életmű talán legerősebb belső inspiráló erejének. Ám felvetését és argumentációját teljes hallgatás (közöny?) övezte.¹ (A pár évvel korábban napvilágot látott részmonográfia Szekfűről részletesen foglalkozott családi környezetével, neveltetésével, világképének kialakulásával, iskolai és egyetemi éveivel, ám nem mélyedt el témánk lényeges elemeiben.)² Pedig rendkívül fontos gondolatokat sorakoztat fel Nagy Endre – igaz, vázlatosan – ebben a kis esszéjében, olyanokat, amelyeket jóval később bővebben is kifejt és megerősít³, illetve majd a szokásos tudományos diskurzusban a Szekfű-„témára” már nem a régies módon reagáló újabb gondolkodó nemzedék többszörösen és érdemben bizonyít.⁴

Mit emel ki mindenekelőtt Nagy Endre – már 1984-ben – *Új Forrás*-beli esszéjében? Egyrészt arra mutat rá, hogy a centenárium körüli és az azt megelőző időkben Szekfűnek mint történésznek, s mint történetpolitikai tanulmányokat s publicisztikát is bőven író közéleti értelmiségnek a közelébe jutása érdekében nem a leginkább odavaló kérdésfeltevések motiválják és mozgatják a szakmai közbeszédet. Arról van szó ugyanis, hogy a róla szóló „kontinuitás” és a „diszkontinuitás” mesterséges vitájában egyfelől; másfelől pedig a „fejlődését”, a demokráciához és a liberalizmushoz való „megtérését” bizonygató,

Részlet egy készülő könyvből

1 Nagy Endre: *Az azonosság alakváltozásai*. Szekfű útja a népi demokráciáig. = *Új Forrás*, 1983/4. 53–57.

2 Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról. Bp. 1980. Akadémiai. 92–124.

3 Nagy Endre: *Párhuzamos életrajz: Szekfű avagy a túlrealizmus*. = http://jog.unideb.hu/bibo/articles/tanulmányok/nagy_endre_szekfu_a_tulrealizmus.htm

4 Vö. pl. Papp Barbara: *Katolikus történetírás Magyarországon. Szekfű Gyula katolicizmusa*. In: *Szekfű Gyula nemzedéke a magyar történetírásban*. Szerk. Paksa Rudolf. [Bp.] 2007. Argumentum – Eötvös József Collegium. 127–151. Hatós Pál: *Vallás, szkepticizmus és esztétikum metszéspontján*. A fiatal Szekfű Gyula esszéje Anatole France-ról. = *Kommentár*, 2008/3. 70–78. Erős Vilmos: *Erkölc és államreazon*. Szekfű Gyula és Jacques Maritain kapcsolata. = *Világosság*, 2008/9–10. 167–174. Hatós Pál: *Szekfű Gyula és a „történelem terhe”*. = *Helikon*, 2009/1–2. 241–262. Ugyanó: *Szekfű katolicizmusa*. = *Múltunk*, 2010/1. 232–257.

az 1945-öt követő magyarországi átalakulást igenlő Szekfűt végül is piedesztálra emelő törekvésekben teljesen a háttérben maradt, illetőleg el is tűnt a nagy történést elsősorban mozgató tényező: a keresztény, közelebről a katolikus morál inspiráló hatása. „Ezt a katolicizmust [...] – írja itt Nagy – nem lehet úgy kezelni mint egy akcidenziát az oeuvre-ön belül, hanem ellenkezőleg, a katolikus világlátás adja a szekfűi oeuvre szubsztancialitását, ez Szekfű eredeti választása.”⁵ Majd hozzáteszi a következőket: „A keresztény természetjog mint politikai világnézet arra szolgál Szekfűnél [...], hogy a pozitív intézményeket és jogot rajta mint értékmérőn megmérjük. Ezen méretett meg a liberalizmus, és találatott könnyűnek, s ugyanez az alapja a fasizmusmal való szembeszállásnak, amelyben »a törvénynek az erkölcsötől való végzetes elszakadását« konstataálja. S ez a politikai világnézet hatja át a Forradalom után minden fejtegetését is.”⁶ Ha e speciális szempont szerint világítunk rá Szekfű életművére, meggyőződhetünk róla, hogy a (katolikus) vallás filozófiai és morális készítménye eszményé tágulva és szublimálódva munkásságának valamennyi korszakában meghatározó erővel vannak jelen.

De valami másféle lelki és szellemi attitűd is erősen jelen van ebben az életműben.

Anatole France „kettős természete”

Szekfű Gyula fiatalkori életének egyik legnagyobb, mondhatnánk, életre szóló élménye a nagy francia író és gondolkodó, Anatole France munkássága volt. Rendkívül alapos és élményszerű nagy esszéje – 27 éves ekkor – 1910-ben jelent meg.⁷ Számára az a legizgalmasabb ebben a személyiségalakulásban, hogyan jutott el France a vallástól a szkepticizmusig, illetve – s ez a „tartalom” talán a legfontosabb itt – valójában mi a tartalma ennek a szkepticizmusnak? Hősét olyan intellektusnak mutatja be, aki „előkelő nyugalommal mosolygott káprázataik után futó embertársain”, szkepszise azonban nem elégedett meg csak a rombolással: „A rút, elhibázott, igazságtalan világot szétrombolta ugyan, de egyes alkotó elemei annyira a szívéhez nőttek, hogy ezeket megtartja magának [...]” S idézi hősét: „A szépség, az erény, a szellem örökké megtartják hatalmukat [...]”⁸ France továbbá tiszteli az észet, ő maga is racionalista, aki képes belátni az emberiséget ért kihívásokra adott emberi válaszok gyengeségét. Tiszteli a tudományt, ám belátja, hogy a tudományban nincs annyi erő, hogy a mozdulatlan társadalmakat változásra készítse. Van ugyan haladás – mondja –, de mi, egyes nemzedékek nagyon csekély befolyással vagyunk rá. Szekfű több fontos következtetést is levon ennek a szellemi magatartásnak a bemutatása és elemzése során. Például azt, hogy „e relativitás egyetlen correctivuma, a miben talán egészen Renan utódjának látszik: a lélekben való hit, a szépnak tisztelete, mely mind csakis akkor foglalhatott el oly nagy szerepet lelki életében, mikor már belátta, hogy tisztán a rationalismus nem elégíti ki az egyes ember oly véges értékű lelki szükségleteit”.⁹ France, folytatja Szekfű – logikus és természetes fejleményként – a „legszelesebb haladók”: a liberalizmus és a szocializmus táborába került. Itt is két ellentétes elem küzdött benne egymással: a szkeptikus és a racionális-szocialista. Szekfű összegzőként megállapítja: „Skepticismus és hívő szeretet, rationalismus és ironia költői vegyülete tehát Anatole France fölfogása a dolgok természetéről [...]” Nagy élményt jelentenek Szekfű számára hősének a történetírás céljáról és módjáról kifejtett gondolatai. „Mivel az emberi ész fejlődése mellett minden más kérdést mellékesnek tart [...] az emberiség történetét az emberi szellem törté-

5 Nagy Endre: i. m. = Új Forrás, 1984/4. 54.

6 I. m. 55–56.

7 Szekfű Gyula: *Anatole France*. = Budapesti Szemle, 1910. 143. köt. 405. sz. 359–387.

8 I. m. 363–364.

9 I. m. 374.

netére szorítja vissza, s mintha teljesen a XVIII. század embere volna, mely még nem ismert a mai értelemben exact tudományokat, s melyből fakadt még Ranke követelése, hogy a történetírás művészet: így ő is az igazi történet, az emberi szellem története legmegfelelőbb formájának az irodalmi essayt tartja, melyhez nagy írói tehetség és tudós műveltség szükséges [...]”¹⁰

Aligha érdemes bármiféle – egyébként is kétes értékű – „hatásvizsgálati” szándékkal újra kommentálni Szekfű meghatározó szellemi élményét Anatole France-szal kapcsolatban. Annyi mindenesetre enélkül is nyilvánvaló, hogy ez az élmény erős hatással volt a vallásos gondolkodó Szekfű szkeptikusan racionális személyiségére, valamint a később „szellemtörténetinek” nevezett tudományos munkásságára egyaránt.

Nemzeti és népi lélek

1921-ben jelent meg Szekfű összeállításában és előszavával a *Széchenyi igéi* című könyvecske, melyben az összeállító hősének életművéből az erkölcsök és a politikai közhangulat javítására alkalmasnak látszó, íróilag is frappáns kijelentéseket, tanácsokat, bölcs megállapításokat, aforizmákat tár a jó szándékú olvasó elé.¹¹ (Széchenyi-képe már *A magyar állam életrajza* című könyvében kulcsfontosságú helyet és szerepet foglal el 1917–18-ban, s e rendkívüli jelenség ábrázolásának kiteljesítése folytatódik az 1920-ban kiadott *Három nemzedékben*, de a harmincas, sőt a negyvenes években is. A vallási és lelki motívumok mellett természetesen a tágabb értelmű erkölcsiség, valamint a politikai szerep is sokszor említődik, mindahányszor megfontolandó, sőt követendő példaként.) A *Széchenyi igéi* előszavában többek között azt hangsúlyozza, hogy Széchenyinél „a nemzetiség, a magyar államférfiú és reformátor meggyőződése a lélek mélyéből, a vallásos érzelmekből, öröklött faji tulajdonokból hajtott ki”. „Széchenyi keresztény és magyar.” Reformátóri működésének az a megfigyelés volt az alapja, amely szerint az akkori Magyarország nem adta meg fiainak azt a lehetőséget, hogy a saját lelkükhöz, „Istenük parancsaihoz méltóan éljenek”. Merthogy – ért egyet Szekfű itt Széchenyivel – „a magyar nemzet [...] nem egyéb, mint magyaros formában meglevő erkölcsös élet”.¹² Vagyis: a történelmi helyzetek, állapotok, események és változások nagymértékben transzcendens módon vannak meghatározva, s ennek a szellemnek és szemléletnek a nem értése vagy figyelmen kívül hagyása tényleg vezet a történelmet és a politikust, de a mindennapi embert is. S ha ez így van – vonja le a saját szemszögéből érthető és helyes következtetést Szekfű –, a céhes történetek fő feladatai közé tartozik a katolikus történetírás megerősítése és befolyásának növelése. Számos esszéjében (és publicisztikájában is) szorgalmazza ezt, következetesen, ambiciózusan; sőt személyében ennek az irányzatnak fő képviselőjét figyelhetjük meg, aki számos szakmai területen s a gyakorlatban is – például az esztergomi Katolikus Nyári Egyetem egyik fontos vezetőjeként, fő szervezőjeként a harmincas években, valamint a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége s a Regnum című egyháztörténeti évkönyv megalapításával – valóban példát mutat a katolikus gondolat tudományos és hétköznapi terjesztésére, elmélyítésére.

10 I. m. 378–379.

11 *Széchenyi igéi*. [Összeáll.] Előszó Szekfű Gyula. Bp., 1921. Pallas Irodalmi és Nyomda Rt. A harmincas évek közepén újabb, lényegesen bővebb válogatást állít össze (*A mai Széchenyi*. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Vál., szerk., bev., jegyz. Szekfű Gyula. Bp., 1935. Révai.) A tanulmányértékű és erősen aktualizáló bevezetőben olvashatjuk: „Széchenyi nemzeti erkölcs a keresztény erkölcs, mely a felebaráti szereteten épül, és amelynek az életben megvalósítása úgy az egyén, mint a nemzeti közösség számára a tökéletesedés lehető legmagasabb foka.” I. m. 9.

12 *Széchenyi igéi*. 5., 6., 7., 18.

1927-ben – a nagy jelentőségű, „reformkonzervatív” társadalmi és politikai folyóirat, a *Magyar Szemle* főszerkesztői feladatvállalásának évében – áttekintő vázlatot tesz közzé egy katolikus orgánumban a magyarországi katolikus történetírás történetéről. Itt is fölbukkan a szerző egy másik nagy ideája, a katolikus történelemformáló erők jótékony szerepe Magyarország nagy konszolidációjában a 18. század folyamán. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg a következőket. *„Végére is ez a korszak az, amikor a 17. század nagy belső harcai után a magyar katolicizmus vette át az ország vezetését, és csak miután benépesíté és művelhetővé tette, miután államiságát konszolidálta és műveltségét újra becsatolta Közép-Európa műveltségébe, adta át a százados munkával helyreállított Magyarországot a liberális korszaknak.”*¹³ Aligha kell külön értelmeznünk itt a 17. század „nagy belső harcainak” politikai és történelmi tartalmát (a rendi-függetlenségi harcok egymást követő hullámain) vagy a keresztény katolikus, valamint a „liberális” szellemi, gazdasági és társadalmi viszonyok értékeiről sugallt – máskor és máshol számtalanszor kifejtett – szekfűi alapképletet. Néhány évvel később – éppen a már szóba került esztergomi Katolikus Nyári Egyetem tervezett nyitányát beharangozó cikkében (a harcosan konzervatív katolikus Bangha Béla által szerkesztett kétheti lapban) – a magyar katolikus közvélemény gyenge állapotáról értekezik. Megállapítja, hogy a magyar közélet messze távolodott a katolikus világképtől és értékvilágtól, s mivel a mindennapi katolikus élet a magyar társadalom talaján áll, benne is mind-mind megtalálhatók ennek a beteg társadalomnak a szimptomái. A „közvélemény” nem ismeri a valódi főlemelkedés felé vezető, a katolikus egyház szerint helyes törekvéseket, utakat és lehetőségeket, tudatlanul sodródik, sokszor téves tanokat vall. A protestáns egyházak lépéselőnyben vannak propaganda és mozgósító erő tekintetében. A társadalmi megújulás elengedhetetlen feltétele a magyar katolikus hitélet megújulása. Végül a szerző vázolja a megújulandó katolikus történetírás előtt álló fő szakmai kihívásokat és feladatokat.¹⁴

A vallási felekezetek igaz tagjai nem egymás ellen küzdenek a mai Magyarországon – mondja a szerző –, hanem keresik a szintézis lehetőségét. Szekfű a szociális feszültségek csökkentésének lehetőségét XI. Pius pápa enciklikájában, a *Quadragesimo anno* útmutatásaiban látja, s ezt ajánlja a széles közvéleménynek is. (Ez az enciklika 1931. május 15-én kelt, s többek között állást foglal abban, hogy a társadalom gazdasági szabályozórendszere nem lehet sem a szabad verseny, sem az osztályharc, hanem a szociális igazságosság és a szociális szeretet.) *„Bizony mondom – teszi hozzá Szekfű –: a Quadragesimo anno elvei szerint megreformált magyar társadalom a kapitalizmus önzésétől hatályosan megvédett munkással, a keresztény elvek szerint megváltozott jövedelemelosztással és politikával elérné a boldogulás maximumát, mely a mai korban s a mi mai helyzetünkben lehetséges.”* Mindezeket a ciszter atyák által vezetett *Foederatio Americana*, a katolikus egyetemi és főiskolai hitéleti és szociális egyesület társadalmi közlönyének hasábjain teszi közzé.¹⁵ A katolicizmus közvetlen nemzeti jelentőségéről szólva azt állapítja meg ugyanitt, hogy ennek a világképnek az univerzalizmusa eredendően a nemzeti és népi lélek *„ezeréves talajából nőtt ki”*, következésképpen számunkra *„ezen az ősi magyar talajon hozza létre a nemzeti erők megújíthatóságát”*.¹⁶

13 Szekfű Gyula: *A katolikus történetírás Magyarországon*. In: *Magyar Katolikus Almanach*. [H. n.] 1927. [K. n.] 700.

14 Szekfű Gyula: *Van-e katolikus közvéleményünk?* = *Magyar Kultúra*, 1932. szept. 5. 161–165. L. még Molnár Antal: *A magyar katolikus egyháztörténet-írás megújulási kísérlete a két világháború között*. Szekfű Gyula és Vanyó Tihamér kapcsolata. In: Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Szerk. Paksa Rudolf. Bp., 2007. Argumentum–Eötvös Collegium. 79–90.

15 Szekfű Gyula: *Magyarság és katolicizmus*. = *Emericana*, 1933/1–5. 2.

16 I. m. 3.

Szekfű Gyula katolicizmusa a németországi, hitleri fordulat után harcos jelleget öltött. A szabadság, az emberi méltóság, a demokratikus politika gondolata, a személyiség védelme, a személyiséghez fűződő emberi jogok kérdése számos alkalommal kerül terütekre publicisztikájában. Az egyik sokat mondó megnyilvánulása ennek a harcos katolicizmusnak az 1935 decemberében írott *Karácsonyi üzenete* a Katona Jenő szerkesztette („aktív, katolikus orgánus” alcímű) *Korunk Szava* című lapban.¹⁷ A katolikus egyház – mondja itt a szerző – hosszú évszázadokon keresztül védte „az emberi egyéniség felelőségét, a szabad akaratot”, s a karácsonyi jászolnál ledőltek a „társadalmi, népi, faji korlátok”. „Egyéniségtisztelet és nemes humanizmus ilyképpen keresztény öröksége a mai Európának, kétezer esztendő óta az emberiség vezető népeinek.” S következik a politikai harci mezőre állás Szekfű részéről: „Egyéniség, humanizmus a kereszténységgel egyidős ősi eszmék, az ő politikai kifejeződésük az újkor keresztény színezetű demokráciája, s mindezek felhasználásával bünt bűnre halmozhat bármely irány, a francia konventtől a liberális polgári demokrácián át a marxizmusig, de arra nem képes egyik sem, hogy az eszmét megrontsa és fényét elhomályosítsa. [...] Ha egyéniség és humanizmus a kereszténységből folyó, vele belső, szerves kapcsolatban levő ideák, akkor könnyen megértjük a mai egyéniségtagadó és a humanizmust mint dekadens finomkodást elítélő új szellemiséget. Ennek három formájának, a vörös, barna, fekete diktatúrának élén csupa agnosztikus ember áll, akiknek a kereszténységgel alig van egyéb kapcsolatuk, minthogy azt időnként propagandisztikus szükségletből emlegetik.” S ahol a kereszténység nem él az emberek szívében – figyelmeztet a cikkíró –, ott előbb-utóbb a keresztény szabadság is megszűnik.

A magyar köztörténeti viszonyok komorodásával Szekfűnek a keresztény értékvilágról vallott nézetei s ítéletei is komorodnak. Már az Anschluss és az első zsidóellenes törvény után vagyunk, midőn 1939 januárjában cikket jelentet meg (a *Korunk Szava* utódjaként létrejött antinácista módon németellenes színezetű kétheti lapban) a *Jelenkorban*¹⁸ (melynek szerkesztőbizottságában ő maga is ott van, a főszerkesztő Katona Jenő maradt). A cikk a Hit és az Értelem megszemélyesített kategóriáit elemzi, a tőle megszokott lendülettel, rámutatva e két fontos (lehetséges) emberi princípium egymástól elszakadásának jelenségére, s az abból fakadó egyéni és társadalmi veszedelmekre. Legfőképpen a kereszténység fogalmának formálissá koptatása s eredeti tartalmának kiürítése ellen szólal fel: „Így kaptunk keresztény fővárost, keresztény egyesületeket, keresztény szabót és órást, sőt őskeresztény textileseket is.” Végül – mondja itt Szekfű – a kereszténység eredeti jelentése, a krisztusi teljesen elkopott, egészen odáig, hogy már nem fejezett ki egyebet, „mint a zsidó ellentétét”. Következésképpen: helyre kell állítani az Értelem és a Hit egységét, hogy ezáltal a szabadság és a demokrácia is erősödjék. (S a „keresztény demokrácia” fogalomból elégséges csak a „demokrácia” – jegyzi meg.) Ugyancsak a *Jelenkorban* publikálja a *Machiavelli Il principe* című munkájának 18. fejezetéhez fűzött észrevételeit. A téma közismert: az államvezetés eszközei, valamint az erkölcsösség, Szekfűnél természetesen a keresztény etika. Le is vonja a következtetést: hogy tudniillik Machiavelli és kora előtt a gonosz cselekedetek más megítélés alá estek, mint manapság. „Korábban, amíg az államot kereszténynek és emberinek tartották, ezek az elkerülhetetlen cselekedetek emberi bűnöknek minősültek; azóta, hogy az állam a »bestiák« társaságának tekintetett, erényekké váltak; az állat lett a mintakép.”¹⁹ Határozott, sőt kemény kritika ez Szekfűtől, politikai állásfoglalás a keresztény erkölcs szemszögéből a tőle megszokhatott nevelő céllal.

Ugyanebbe a gondolati fő vonalba illeszkedik ugyanebben a folyóiratban az egyénnek, a személyiségnek mint az egyik fő keresztény értéknek a hangsúlyozása, mégpedig ere-

17 Szekfű Gyula: *Karácsonyi üzenet*. = *Korunk Szava*, 1935. dec. 15. 417–419.

18 Szekfű Gyula: *A kísértésben*. = *Jelenkor*, 1939. jan. 1–15., 5–6.

19 Szekfű Gyula: *Il principe, cap. XVIII*. = *Jelenkor*, 1940. febr. 1., 2.

dendően a természetjog egyik tételéből levezetve: „az emberi egyéniség nem pusztá fikció, nem 19. századi, liberális kitalálás, hanem a halhatatlan lélek földi korrelátuma”, amely önálló entitás, nem alkuszik, nem adja meg magát, nem fokozza le önmagát. Holott a „kollektív világ” nemcsak „felneveszt egyéni életeket, hanem letör, elnyom, megsemmisít is”. Az egyén kénytelen saját belső hangjaira figyelni, hogy ezt elkerülje, annál is inkább, mivel jönnek a kollektív parancsra hazudozók, csalók, csábítók.²⁰

Elvi jelentőségű s történeti mélységű Szekfűnek a magyar katolikus történetfelfogást – lényegét érintően – a teljesség igényével bemutató tanulmánya.²¹ Leszögezi, hogy itteni előadásának kiindulópontja a katolikus egyházzal egyezik meg. Önmaga válaszát is megnehezíti saját kérdésével, amely nemcsak filozófiai értelemben érvényes, de helyes válasz esetén a sok viszontagságot felmutató magyar történelem értelmezéséhez is közelebb vihet, azaz: „hol az Igazság a történelemben?” A szerző szó szerint Ádámhoz és Évához megy vissza, midőn leszögezi, hogy a gonoszság uralma „az eredendő bűn óta vált szabaddá a földön”. Ám Jézus megváltotta az embert, s ezzel lehetővé tette, hogy az ember saját államát is megjavítsa. A természetjog értelmében (melyet Jézus beszédeiből is ismerhetünk) ugyanis „van egy erkölcsi természet törvény, amelyből következik, kell következnie minden jogi és társadalmi szabálynak és intézménynek az emberek között. [...] A kívánalmak elsősorban az emberek egyenlőségére és szabadságára vonatkoznak, és azt mondják, hogy a természetes állapot szerint nincsen úr és szolga vagy rabszolga, s hogy a vagyoni és hatalmi különbségek sem felelnek meg az ősi természetjognak.”²² Maga Jézus is a természetjog elveit és kívánalmait állította a közép-pontba evangelizáló munkálkodása során, s az egyház története azt a példát mutatja, hogy a katolicizmus és a katolikus egyház a történelem folyamán ennek a természetjognak a követésével próbált – nemcsak elvi, hanem gyakorlati síkon is – az emberi szabadság, igazságosság, méltóság és méltányosság törvényei szerint ítélni s példát mutatni. Az újkorban a profán természetjog kifejlesztette – a felvilágosodott abszolútizmus korában – „az emberek szabadsága és egyenlősége tanát, a szabadságjogok egész rendszerét (s most következik egy fontos elhatárolódás a szekfűi érvelésben), mely aztán a 19. század liberális és demokratikus államrendezésének lett ideologikus, de sajnos igen kevésbé megvalósított alapjává”.²³ Azaz: a modern liberális demokráciák nem tudták teljesíteni a természetjog eredeti kívánalmait. (Szekfű Gyulának a modern liberalizmus – nota bene: eltorzult liberalizmus – kritikai értelmezésével kapcsolatos sorozatos állításai, az akkor is, később is sokat emlegetett „liberalizmusellenessége” nem érthető meg a katolicizmusának is az egyik fő pillérét jelentő

20 Szekfű Gyula: *Izmosodik az egyén!* = Jelenkor, 1940. máj. 1–15., 5–6. (A Bánffy Miklós és Kós Károly szerkesztette kolozsvári *Erdélyi Helikon* nagy jelentőségűnek tartja Szekfűt, „a legnagyobb élő magyar történész” szóban forgó határozott állásfoglalását. Vö. Gál István: *Magyar folyóirat szemle.* = Erdélyi Helikon, 1940/6. 418.)

21 Szekfű Gyula: *Magyar katolikus történetfelfogás.* In: Katolikus írók új magyar kalauza. [H.é. k.n.] [Bp., 1941]

22 I. m. 401. Ekkortájt írt cikkeiben többször hozza szóba Szekfű a természetjog kívánalmait. *Ünnep előtt* című cikkében a 150 éve született Széchenyi szellemét idézi, s rá hivatkozik. „A természetjog tudvalevőleg a keresztény világnézetnek akkor is, ma is alapállása, s ez a természetjog minden kivétel és mentséget elutasítva követeli az emberi személyiség tiszteletét, az emberi test és annak tagjai teljes sérthetlenségét.” Legteljesebben, egyszersmind leginkább közérthetően a *Népszava* híressé vált 1941. karácsonyi számában megjelent *A szabadság fogalma* című írásában foglal állást. „A természet törvény szerint nincs úr és rabszolga; nincs munkára ítélt alsóbb osztály és élvezetre jogosított felsőbb; nincs alacsonyrendű nép, amelynek csak engedelmesség a kötelessége, és nincs olyan nép sem, amely hegemoniára született volna és azt joggal gyakorolhatná.” Ugyancsak a természetjogot hozza fel eligazító érvként mint a vallási villongásokat is mérsékelő, a mindennapi életet is békésebbé tevő erkölcsi mércét. (Vö. pl. *A holnap.* = Magyar Nemzet, 1942. április 5.)

23 I. m. 402.

természetjogi erkölcsi tartalmak ismerete, illetve szerepe nélkül. Az elmúlt évtizedekben – különösen a „rendszerváltozás” előtt, de még utána is – ellene megfogalmazódott bírálatok nagy része figyelmen kívül hagyta ezt a fontos összefüggést, ebből következően ezek a kritikák rendre felemás, vagy éppen hamis eredményt hoztak.)

Szent István királyunk államának – folytatja szóban forgó írásában (Magyar katolikus történetfelfogás) gondolatmenetét a szerző – „a keresztény gondolat a központja”, az Intelmek az evangélium és a természetjog parancsaira épül, törvényeiben „minden hivatásról gondoskodik”, karitatív tevékenysége példamutató.²⁴ Bár halála után csak korlátozva érvényesültek ezek az uralkodói erények, maga az egyház továbbra is betöltötte eredendő hivatását, a pápa és híhű magyarjai között az érzelmi és érdekközösség századokon keresztül fennállott. Szekfű magát a Szent István-i államot is a katolikus világmép és gyakorlat fő elemeiből vezeti le. Nemcsak annak közvetlen hatalomgyakorlási „technikái” de az államiság hagyományozható és aktualizálható ismérveinek tekintetében is. (Megjegyezzük: e szóban forgó tanulmányt már a bécsi döntéseket követő időben írta Szekfű, s az is látható, hogy nagy szellemi koncentrációval valamennyi ekkori írásában igyekszik indokolni a magyar területi revízió jogosságát, illetőleg a legszélesebb nyilvánosság elé tárni – újra – önmaga egyik történelmi axiómáját: a magyar kisebbségi politika sok száz éves történetének „természetjogi” pozitívumait.) A Szent István-i állam – folytatja Szekfű – mai törekvéseinknek is szimbóluma, s három fő vonatkozásban határozhatja meg a magyarság törekvéseit. Az első az állami függetlenség – nyomatékosítja újra –, a második a természetjogon alapuló viselkedés az állampolgárokkal szemben, a harmadik: a nemzetiségi kisebbségeink igényeinek kielégítése anélkül, hogy a magyar nép feltétlen vezető szerepe csorbát szenvedne.

A Magyar katolikus történetfelfogás következő nagy témája – egyben a szerző egyik rendkívül fontos érvelési eszköztára nagy történelmi munkái során – a katolikus és protestáns együttélés történelmi értékelése.²⁵ Leszögezi, hogy Magyarországon az újkorban a protestantizmus „hatalmas történetképző erő volt, a magyarság neki is sokat köszönhet”, ugyanakkor „a katolikusoknak nincs okuk a protestánsokat nemzeti szempontból erősebbeknek, lelkesebbeknek, jobb magyaroknak tartaniok, mint önmagukat”. A magyar történetírásban – a szabadságideák torzító hatásának következtében – kialakult egy vonulat, amely szerint: „különösen a 17. és 18. századot illetőleg a protestáns, kuruc magyarság lett a jó magyar, a katolikus pedig az esendő, elesett, labanc, rossz magyar”. A történelmi vizsgálódások azonban azt mutatják, semmi ok nincs arra, hogy „a történet katolikus magyarjait a protestánsoknál rosszabb hazafiaknak tartsuk és miattuk szégyenkezzünk”.²⁶

Kereszténység és társadalmi demokrácia

A *Magyar Szemle* 1943. szeptemberi számában jelenik meg Szekfű akkori politikai gondolkodásának egyik legjellemzőbb megnyilvánulása, a *Ma és száz év előtt* című politikai esszé (amely írás közvetlen előzménye az 1943 és 1944 fordulóján írt *Valahol utat veszítettünk* című, nagy hírvű cikksorozatának). E munkájának időzítése kézenfekvő: már az egy hónappal korábbi szárszói találkozóra (amelyen Szekfű jelenléte a szervezők részéről nem volt kívánatos) abban a tudatban zajlott, hogy Magyarország a háborút elvesztette, s Szekfű és szellemi köre sem gondolhatta ezt másként. A fő kérdés minden gondolkodó

24 I. m. 404–405.

25 I. m. 413.

26 I. m. 414–415.

értelmiségi fejében ugyanaz volt: hogyan tovább a valószínű szovjet megszállás ideje alatt és után.

A fő téma ebben a *Magyar Szemle*-beli Szekfű-írásban: miképpen biztosítható a nemzeti akarat a parlamentarizmus körülményei között. Nagy hírű elődjére – egyik kedves történetírójára –, Szalay Lászlóra hivatkozik, s egyetértőleg idézi fontos megállapítását, amely szerint a központi kormányzat és a parlament hibáit „a községi rendszer fennállása mellett a szabadságjogok is elegendőképpen paralizálhatják”. Szalaytól mást is tanulhatunk: ő „még jól ismerte az emberi jogoknak a természetjoggal való kapcsolatát”.²⁷ S ezen a csapáson futtatja tovább cikkét a szerző. Az első kérdés: milyen eszközökkel és elvekkel biztosítható a parlamentnek mint népképviselőnek természetjogi is kifogástalan (a magasabb erkölcsi szempontoknak is megfelelő) működése. Szalay László még tudta, hogy a kereszténység által elismert természetjog volt a kútfeje a liberális szabadságesszméknek is. Márpedig a természetjog törvényei – miként azt XII. Pius pápa is megerősítette – az állam felett állanak, mivel „a természeti törvény Isten szent és sérthetetlen törvénye”. A gyakorlatban működő – elromlott – liberális demokrácia végleg megbukott: nem tudta érvényesíteni a természetjogból fakadó erkölcsi kötelezettségeket.²⁸ A második momentum e cikkben a községi önkormányzat „végtelen fontosságát, államépítő és emberi szabadságot fenntartó szerepét” érinti (Alexis de Tocqueville híres könyvére hivatkozva). Ez az elv – például a helyi szövetkezeti társulási formák is – a legfontosabb nemzeti feladatok közé tartozik. A harmadik lényeges kérdés e tanulmányban a parlamentarizmus, melynek népképviselői elv szerint kell működnie. De ez még kevés – lép ezen rögtön túl Szekfű –, ugyanis „az utóbbi 70–80 esztendőben a magyar demokráciának minden baja abból származott, hogy csak parlamenti demokrácia volt, s mögötte nem állott az egész társadalom demokratikus meggyőződése”.²⁹ Azaz: kívánatos a széles körű társadalmi demokrácia (annak keresztény válfaja) megteremtése. És ez az akkori végső pont, ahova ebben az esszéjében Szekfű Gyula eljut. Ezek, mondhatnánk úgy is: korszakzáró gondolatok és kívánalmak. 1943-ban. Szekfű gondolkodásában szervesen termelődtek ki ezek a személyes állásfoglalások, és váltak társadalmi és politikai érvényűvé, mégpedig a keresztény alapértékek elfogadásának és képviselőiténak következtében. Nehéz lenne ebben a folyamatban – a húszas évek elejétől a negyvenes évek elejéig – szervesen, nem az eredeti szekfűi intuícióból, nem Szekfű katolicizmusából, és ennek folyamatos megvallásából, „működtetéséből” fakadó elemeket vagy vonalakat találni; mindez együtt sokkal inkább folyamatosan épülő, ám mindvégig koherens világképről tanúskodik.³⁰

27 Szekfű Gyula: *Ma és száz év előtt.* = *Magyar Szemle*, 1943. szeptember. 114.

28 I. m. 116–117.

29 I. m. 118–119.

30 A témának a Szekfű történetírói munkásságát érintő részéről l. Csapodi Csaba: *Katolicizmus.* In: *Szekfű Gyula a történetíró és nemzetnevelő 60. születésnapjára.* [A *Magyar Szemle* 1943. májusi számának különkiadása.] Bp., 1943. *Magyar Szemle Társaság.* 40–51., valamint Papp Barbara: i. m.

Pomogáts Béla

Temesvár a magyar irodalomban

A mai Temesvár mögött közel ezer esztendő magyar és közép-európai történelme áll, ennek a történelemnek minden viszontagságával és drámai eseményével. (Különben ez a legtöbb történelmi magyar városról elmondható.) A várost a tizenegyedik és tizenkettedik század fordulóján alapították, 1212-ben mint *Castrum Temesiensis* szerepelt. Valójában ennél is régebbi, helyén már a rómaiaknak is volt castrumuk. Az Árpád-házi királyok idején a temesi várispán székhelye, a magyar Délvidék egyik – katonai és gazdasági tekintetben egyaránt – jelentékeny városa volt, ahol 1318-ban Róbert Károly várkastélyt építtetett, 1497-ben Zsigmond császár országgyűlést tartott. A törökellenes háborúkban mindig fontos szerepet töltött be, védműveit Hunyadi János erősítette meg, 1456-ban Temesvár volt a balkáni hadjárat kiindulási pontja, Mátyás király és Kinizsi Pál is innen indította a törökök ellen hadait. A Dózsa György által vezetett parasztforradalom végső hadi cselekményeinek tragikus színhelye volt, a keresztések ostrom alá vették, Szapolyai János erdélyi vajda serege mentette fel. Ott fogták el a parasztzvezért és társait, akiket azután válogatott kínzásokkal végezték ki. Taurinus István humanista költő *Stauromachia* című históriás költeményében ennek történetét örökíti meg. 1552-ben Losonczy István várkapitány az ott küzdő német és spanyol zsoldosok követelésére, a várország szabad elvonulása fejében átadta a várat a török seregnek, amely aztán hitszegő módon lerohanta és lekaszabolta a kivonuló várvédőket, a halálos sebet kapott várkapitányt lefejezték. A vár ezt követve százhatvanégy esztendeig maradt török uralom alatt, mint a temesvári pasa székhelye. A Savoyai Jenő vezetése alatt küzdő császári seregek 1716-ban (tehát már a Rákóczi Ferenc által vezetett függetlenségi háború után) foglalták vissza, ezután a temesi határőrvidék központja lett. A romokban heverő várat újjáépítették, a bécsi kormányzat egyféle „katonavárost” alakított ki benne, nagy számban telepítettek be megbízhatóknak tartott német és szerb lakosokat. Csak 1751-ben vezették be a polgári közigazgatást, a város 1781-ben II. Józseftől szabad királyi városi rangot kapott.

A reformkorban sokat fejlődött a város, a magyarországi polgári átalakulás egyik „mintavárosa” lett. Várát 1849-ben sikertelenül ostromolták a honvédcsepatok, falait a városfejlesztés érdekében a szabadságharc után lebontották, ezt követve modern nagyváros alakult ki, nagyszabású ipari üzemekkel, közigazgatási és kulturális létesítményekkel. 1869-ben villamosvasúti közlekedés indult meg (Európában az elsők között), bevezették az utcai közvilágítást – az első világháború előtti Magyarországnak Budapest, Pozsony, Újvidék és Nagyvárad mellett a Béga-parti település volt a leginkább fejlődő, nyugat-európai színvonalra emelkedő városa. Mindennek a gyorsan kialakuló polgárosodás volt a kerete és a bázisa, ez egyszermind közös munkára, együttműködésre készítette Temesvár magyar, német, román és szerb lakosait. Temesvár a magyar polgárosodás, a gyáripar, a kereskedelem, és mindezzel együtt a kulturális élet mintavárosa lett, ez a fejlődés alapozta meg azt a kiemelkedő szerepet, amelyet a város azóta és ma is a Bánság, és általánosságban Románia városai között, mint urbanizációs minta betölt.

A rohamos fejlődés a város gyors ütemű magyarosodását eredményezte, korábban a lakosság döntő többsége német volt, az 1867-es kiegyezés után viszont nagymértékben erősödött a magyarság, ez az első világháború előestéjén (az 1910-es utolsó osztrák-magyar népszámlálás adatai szerint) a 72 555 főt számláló lakosságból 28 595 főt, azaz a népesség 39%-át tette ki, ebben az időben a németek létszáma 31 644, aránya 44%, a románok létszáma 7 566, aránya 10,5%, a szerbek létszáma 3 290, aránya 4,5% volt. A város következőképp részben német, részben magyar jellegűnek volt tekinthető. Ez az etnikai statisztika változott meg igen radikálisan, és mind a magyarok, mind a németek tekintetében rendkívül kedvezőtlenül a mögöttünk maradt közel egy évszázad leforgása során. Temesvár, amely a tizennyolcadik században szinte teljesen német városnak volt tekinthető, a huszadik század elejére pedig rohamos módon magyarosodott, ma igen nagy többségében román lakosságú város, a szerbek szinte teljesen, a németek igen nagy részben eltűntek. Ez utóbbiban nagy szerepet játszott az is, hogy a romániai diktatúra idején igen sok német ajkú polgár, és szinte a teljes német értelmiség áttelepült a Német Szövetségi Köztársaságba, közöttük az elmúlt években nemzetközi elismerést szerzett Herta Müller író, akinek családját 1944-ben, miután Románia átállt a Szovjetunió oldalára, a német lakosság nagy részéhez hasonlóan hosszú évekig szovjet munkatáborban tartották fogva. Az 1953-ban született Herta Müllernek 1987-ben sikerült Berlinbe költöznie, 2009-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. (*A rókiák csapdába esnek* című elbeszéléskötete 1995-ben, *Lélegzetminta* című regénye 2010-ben Budapesten is megjelent magyarul.)

Temesvár magyar lakossága erősen megfogyatkozott, a város magyar kulturális élete tulajdonképpen egy kicsiny belvárosi „szigeten” összpontosul, a római katolikus és a református templom, a magyar folyóiratok, lapok, valamint könyvkiadók és a magyar kulturális egyesület körül. Ma (az 1992-es népszámlálás adatai szerint) a város 334 115 főt számláló lakosságából 274 511, azaz 82,1% román, 31 785, azaz 9,51% magyar, 7 748, azaz 2,31% szerb nemzetiségű. Ezt a létszámot még néhány ezer cigány, zsidó és bolgár identitású népesség egészíti ki. A magyar lakosság létszáma drasztikus módon csökkent a romániai rendszerváltozást követő majdnem negyed évszázad során, ilyen módon a temesvári magyarság igazából szórványnak tekinthető. Kulturális szerepe és hatása mindezek ellenére folyamatosan fennmaradt, a város ma is a magyar művelődés, és különösen a romániai magyar művelődés fontos központja, ugyanakkor keretet ad a magyar és a többi bányászati kultúra találkozásának és együttműködésének. Temesvárnak több nemzeti közösség és kultúra együttélése és együttműködése adott igazi közép-európai szerepet. Ahogy Vicze Károly a 2006-ban Temesváron megjelent *„Az vég Temesvárbán...”* című kitűnő történeti és művelődéstörténeti összefoglalása megállapítja: *„Vezéregyéniségei, kormányzói között voltak csehek, olaszok, franciák és spanyolok. Volt szerbiai és lett belőle romániai város. Kevés város van még a kontinensen, amelynek ennyire összeurópai történelme van.”*

A város, mint a magyar kultúrában igen régi időktől fogva nagy szerepet kapó szellemi és igazgatási központ, először azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy 1435 körül ott született a magyar középkori irodalom jeles egyénisége: Temesvári Pelbárt ferences hitszónok. Mondhatni, Európa-szerte ismert és becsült egyházi író, akinek prédikációi igen népszerűek voltak a Hunyadiak korában. A krakkói egyetemen tanult, később a budai Szent János-kolostorban teológiát tanított, majd az esztergomi ferences rendház főnöke volt, élete végén, 1504-ben bekövetkezett haláláig, ismét a budai kolostorban élt. Prédikációinak *Pomerium* című három kötetbe foglalt kiadása 1498-ban jelent meg. Ezek a könyvei a mohácsi vészig vagy húsz kiadásban kerültek az olvasó elé – ez is mutatja, hogy a középkori latin nyelvű magyarországi irodalom egyik leginkább népszerű szerzője volt. *Válogatott írásai* legutóbb 1982-ben Budapesten magyar nyelven jutottak az érdeklődők kezébe.

Temesvár volt Dózsa György 1514-es parasztháborújának utolsó színtere, Szapolyai János erdélyi vajda (későbbi király) serege ott győzte le a „kereszteseket”, ott ítélték szörnyű kínhalálra: tüzes trónusra a felkelés vezérét. Mindez mély nyomot hagyott irodalmunkban, a város történetéhez fűződő szépirodalom igen széles körben mutatta be a „keresztes had” vereségét és a parasztvezér borzalmas halálát. Az 1480 és 1516 között élt Taurinus (eredeti német nevén: Stieröxel, magyarul: „bika”) István gyulafehérvári kanonok és vikárius, a magyarországi humanista irodalom neves személyisége, 1519-ben Bécsben megjelent *Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum* című, latin nyelven írott verses munkájában egyházi feletteseinek: Bakócz Tamás esztergomi érseknek és Várdai Ferenc gyulafehérvári püspöknek a felfogásához igazodva súlyosan elítélő szavakkal bélyegezte meg a parasztháborút és ennek vezérét. Munkája végén a következő (naturalista részletektől sem tartózkodó) képet adta Dózsa György kínhaláláról (Muraközy Gyula fordításában):

*S tépi le már sok vér szennyezte ruháját
róla a hóhér, majd égő botot ad a kezébe,
és tüzesült koronát illeszt fejedelmi fejére,
s úgy ékíti királyi díszekkel, mint fejedelmet.*

*Pór ha szítóját, szökevényét, gaz vezetőjét
csúfolják a királysággal, s hóhéra szavára
sárga halántékát izzó vaspántba szorítják.
Megroppan széles koponyája; szemén meg az orrán
s nagy fülein meg szájüregén agya nedve kibuggyan.
Így csöpög épp az aludtjének sűrű folyadéká,
míg ritkásan szótt szita nyomja, a tölgyfaedényből,
s így folyik el sűrű lyukakon kiszorítva a nedve,
mint agya itt a tüzes pánttól szétnyomva szivárgott,
s rettenetes folyadék szennyével lepte be arcát.*

*Nádvesszővel űzött szolgálói csapatja körötte
táncot járt szilajon, s vad urát gúnyolta: királyját.
Majd, fenyegetve kivont tőrrel, hogy jelt ad a vajda,
rontva reá rágiák, szaggatják pusztá fogukkal;
tépik a szétroncsolt tagokat, nyeldesve, amit már
megrágtak, s azután kezdik szüröcsölni kiomló
vérét is – nyomorult szolgálók! – eltelve a hússal.*

Dózsa György történelmi és irodalmi megítélése természetesen a múlt évszázadok során teljes mértékben átalakult, ebben nagy szerepet kapott a szépirodalom, így Petőfi Sándor *A nép nevében*, Ady Endre *Dózsa György lakomáján* vagy *Történelmi lecke fiúknak*, Juhász Gyula *Dózsa feje*, Illyés Gyula *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon*, Sárközi György *Magukért lázadó Dózsák*, Sinka István *György vezér a tüzeknek suttog*, Csanádi Imre *Dózsa György népe*, Jankovich Ferenc *Cegléd ünnepére*, Székely János *Dózsa*, Juhász Ferenc *A tékozló ország* és még jó néhány költemény. (Ezekből a költői művekből Tóth Gyula adott közre 1972-ben *Dózsa – magyar költők versei* címmel gazdag gyűjteményt.) Hivatkozhatom prózai művekre is, így Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című, 1847-ben az olvasó elé került regényére, amely a megértés szándékával közeledett Dózsa György alakjához, vagy Szabó Pál 1947-es, *A nagy temető* című regényére, amely korának felfogása szerint a magyar történelem és a népi szabadságmozgalmak nagy hőseként mutatta be a parasztvezért. Sárközi György *Dózsa* című, 1939-es és Illyés Gyula *Dózsa György* című, 1956-os drámai műve ugyancsak belső azonosulással beszélt 1514 tragikus eseményeiről. Közülük

csupán egyetlen klasszikus magaslatra emelkedő költeményt, Ady Endre *Dózsa György lakomáján* című, nevezetes versét citálom ide, ez természetesen a parasztvezér temesvári kínhalálának véres emlékét idézi fel.

*Sebő pajtás, mit szól a gyomrod?
Pajtás, ebeké a vérünk:
Fejünk fölött varjak kárognak.
Pajtás, meghalt a vezérünk.*

*Különb volt, mint nyolcvan apátúr,
Szentebb úr nem vala itten,
Úgy trónolt ott, a tüzes trónon,
Mint az egekben az Isten.*

.....
*Gyomrunkban az élet s az átok,
Hajh, gyomor, hajh, kutya bendő,
Ti vagytok Magyarország sírja
S ti lesztek majd a jövendő.*

*Lesz bőjtje a nagy lakomának,
Lesz új vezér és új Dózsa.
Sebő pajtás, ne köpködj: megvált
Bennünket a Dózsa trónja.*

A temesvári csata után kínhalált szenvedett parasztvezér tragikus sorsát jelenítette meg Székely János *Dózsa* című, 1964-ben közreadott elbeszélő költeménye is. A forradalmi hős alakját korábban a *Bolyai hagyatéka* című szonettkoszorú is felidézte, ezt teljesítette ki a későbbi drámai hangoltságú nagyobb költői mű, műfaját tekintve monológok sorozata. A költő a jól ismert eseményeket követi, s hét epizódban, valamint két intermezzóban adja elő Dózsa György lázadó sorsának krónikáját a török béggel vívott, győzelmes párviadaltól kezdve a szörnyű kínhalálig. Számot vet a parasztháború vereségével, sőt történelmileg meghatározott kilátástalanságával, ennek ellenére a keresztesek erkölcsi fölényét és a vezér helytállásának erkölcsi értékét emeli ki. A költeménynek jól szerkesztett drámai íve van, a szöveg valóságos karakterét fejezik ki az ötös, illetve hatodfeles drámai jambusok is. A monológok a végzetel hadakozó, s végül a végzetet elfogadó történelmi hős tragédiáját állítják az olvasó elé, a fátum felismerésében és emelt tekintetű elfogadásában jelölve meg az emberi méltóság elfogadásának zálogát. Mindez természetesen összefügg a kisebbségi sorsban élő költő történelemértelmezésével. A költemény zárósorai a történelmi tragédia katarziszát fejezik ki:

*Csengettyű szól, fehér havak zizegnek,
S ugatnak holmi távoli kutyák.*

*Vagy ágyú szól? Vagy kardok csengenek?
Új tábor zsong a távoli jövőben?
Felkelt ismét a nép? Árad megint?
Ismét, megint és mindörökre árad
A latrok ellen – Dózsa György nevével?*

Ó, képzelődöm.

Ez tehát a vég.

Én Istenem, hát ennyi volt az élet.

Elindult, súlyos tettek közt kanyargott,

S most körbe járt.

És íme, már egész.

A Dózsa György alakját és háborúját felidéző széles körű irodalom természetesen összefügg a város magyar kulturális hagyományaival és életével, mindez azonban inkább Temesvár szélesebb körű történelmi örökségét mutatja, és nem pusztán a magyar kulturális hagyományokat, amelyek különben önmagukban is jelentősek voltak. A város magyarosodásával együtt bontakozott ki Temesvár magyar irodalmi, általában kulturális élete, ennek következtében a korábbi németet a magyar művelődés egészítette ki, utóbb váltotta fel. (A román kulturális élet szinte teljes mértékben a görögkeleti püspökség körül szerveződött, ugyanez volt megfigyelhető szerb vonatkozásban is, a városban két ortodox püspöki központ: román és szerb is működött.) 1872-ben indult a *Temesi Lapok* (későbbi címei szerint *Délmagyarországi Lapok*, majd *Délmagyarországi Közlöny*), ez a sajtótermék egészen 1919-ig megjelent. 1903-ban indult a *Temesvári Hírlap*. 1875-ben alakult meg az állandó magyar színtársulat, 1903-ban hozták létre az Arany János Társaságot, és jóval korábban, 1871-ben Ormós Zsigmond alapította meg a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársaságot, ennek kezdeményezésére 1888-ban nyílt meg a város múzeuma. 1908-ban a nagyváradai Holnap ösztönzése nyomán Franyó Zoltán kezdeményezésére jött létre a Dél Irodalmi Társaság, ez 1910-ben Lengyel László szerkesztésében megjelentette a *Magyar Dél* című irodalmi folyóiratot. A társaság a Szabolcska Mihály által vezetett Arany János Társaság konzervatív szellemiségét kívánta volna ellensúlyozni. Tagjai között olyan akkori temesvári írókat, újságírókat találunk, mint Szávay Zalán és Vermes Ernő költők, Lengyel László újságíró, Gálos Rezső irodalomtörténész, aki Mikes Kelemenről, Bessenyei Györgyről, Kármán Józsefről és Szentjóni Szabó Lászlóról írott életrajzi munkáival hívta fel magára a figyelmet, Pogány Mihály a *Temesvári Hírlap* és Lovas Antal a *Temeswarer Zeitung* főszerkesztője, Róth Ottó szociológus, a helyi szociáldemokrata párt egyik vezetője, Novák Rezső festő, Bürger Ernő ügyvéd és Manojloviics Tódor neves szerb író, Ady Endre jóbarátja. (A társaság történetét Kubán Endre dolgozta fel az *Emlékezés a Dél Irodalmi Társaságra* címmel a kolozsvári *Korunk* 1967-es évfolyamában.) A Dél Irodalmi Társaság és a *Magyar Dél* című folyóirat a budapesti *Nyugat* íróival, a többi között Szomory Dezsővel, Dutka Ákossal és Hatvány Lajossal alakított ki kapcsolatot, s részese volt annak az erdélyi és bánásági kulturális megújulásnak, amely a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben és a huszadik század első két évtizedében országszerte bekövetkezett. Ennek a kulturális megújulásnak olyan erdélyi műhelyei voltak, mint a Kolozsváron tevékenykedő Erdélyi Irodalmi Társaság (alakult 1888-ban), a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság (1876), az aradi Kölcsey Egyesület (1881), a nagyváradai Szigligeti Társaság (1892), a nagybányai Teleki Társaság (1908), a szatmári Kölcsey Kör (1892) és a nagykarolyi Kölcsey Egyesület (1897) és több más hasonló társaság – közéjük tartozott a két temesvári kulturális egyesület is.

A tizenkilencedik század második felében és a századfordulón fellépő temesvári magyar irodalmi élet három neves alkotó egyéniségét kell itt megemlítenünk: Ormós Zsigmondot, Gozdsu Eleket és Szabolcska Mihályt. Ormós Zsigmond a reformkori országgyűléseken mint jurátus kezdte közéleti pályafutását, Temesváron megyei tisztviselő, 1848-ban főszolgabíró és országgyűlési képviselő volt, a szabadságharc leverése után négy

esztendei várfogságra ítélték, néhány év múlva szabadult, Buziáson telepedett le, majd évekre Olaszországba költözött, 1861-ben Temes vármegye főjegyzője, majd Temes megyei alispán, később főispán, élete végén a budapesti országgyűlés főrendi házának tagja lett. Több regényt (*A bujdosó naplója*, *A halálos büntetés*, *Véres bosszú* stb.) adott közre, ezek többnyire Temesváron jelentek meg, mellettük a korai magyar társadalommal foglalkozó művelődéstörténeti tanulmányai ma is megkerülhetetlenek. Nevezetesen levélváltásai George Cantacuzino neves bukaresti államférfival. *Szabadelmű levelek vagy democrat labdacskok aristokrat görcs ellen* című, 1835-ben közreadott politikai vitairatát 1976-ban a Kriterion kiadó Téka sorozatában Benkő Samu jelentette meg – ezzel a művével kapott szerepet a ma is élő erdélyi – temesvári hagyományok között.

A város irodalmi életének másik, az előbbinél is jelentékenyebb képviselője a század-vég elbeszélő irodalmának sikeres megújítói között számon tartott Gozdsu Elek (a neves, a magyar–román együttműködést szorgalmazó, makedon származású bánsági román államférfi: Gozdsu Manó unokaöccse) volt. Életének második felét töltötte a bánsági városban, szépirodalmi műveit korábban hozta létre, ezek közül *Az aranyhajú asszony* című, 1880-ban és a *Köd* című, 1882-ben megjelent regényei, illetve a *Tantalus* című, 1886-ban közreadott elbeszélésfüzére helyet kapott a modern magyar elbeszélő irodalom megújítói között. Általában a magyar irodalmi szecesszió mesterei között tartják számon, olyan írók mellett, mint Petelei István, Papp Dániel, Thury Zoltán, Lovik Károly, Iványi Ödön, Justh Zsigmond és Ambrus Zoltán. Gozdsu magányos író volt, igazi jelentőségét jóval halála után fedezte fel az irodalomkritika, jóllehet Juhász Gyula már 1919-ben figyelemztetett jelentőségére. Mégis a *Nyugat* jeles kritikusanak: Lovass Gyulának a felfedező tanulmányáig, amely a *Vigília* című katolikus folyóiratban volt olvasható 1942-ben, kellett várni arra, hogy a modern magyar prózairodalom fejlődésében betöltött szerepe közismert legyen. Válogatott művei 1955-ben *Nemesrozsda*, 1969-ben *Köd*, végül 1982-ben *Az étlen farkas* címmel jelentek meg Budapesten. Ezek egy része a régi Temesvár életét mutatja be, igen érzékletes képet rajzolva a négy nyelvű, szellemiségében mégis egységes nagyváros társadalmáról és emberi egyéniségeiről. A bukaresti Irodalmi Könyvkiadó jóvoltából (a temesvári Pongrácz P. Mária munkája nyomán) került az olvasók elé *Anna-levelek* című kötete, amely Gozdsunak egy Weisz Anna nevű temesvári hölgyhöz 1906 és 1915 között írott ötszáznegyvenhárom levelét adta közre. Ezek a levelek a modern magyar írói stílus beszédes példái, ilyen módon nemcsak életrajzi, hanem, mondhatjuk, irodalomtörténeti szerepük is van.

Temesvári református lelkészként tevékenykedett, a századforduló konzervatív irodalmának népszerű egyénisége: Szabolcska Mihály, aki a mai olvasó előtt elsősorban mint Ady Endre ádáz ellenfele ismerős. Alföldi városokban tanult, később Genfben és Párizsban járt tanulmányúton, mint a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia tagja, jelentékeny közéleti szerepet töltött be, verseit (a többi között) *Dalok hazulról* címmel 1910-ben, *Eszmények, álmok* címmel 1921-ben, *Őseim nyomán* címmel 1928-ban jelentette meg. Három évtizeden át, 1898 és 1928 között szolgálta a temesvári magyar református eklézsiát. Verseiben az ottani köznapi életet, a város körül élő természetet, a magyar falusi lakosság munkás köznapijait örökítette meg. Költői sorsára az a hiábavaló erőlködés nyomta rá a bélyegét, amellyel Ady Endre munkásságát szerette volna kiszorítani az irodalmi életből. Pedig nem minden tehetség nélkül munkálkodott, vannak versei, amelyek ma sem avultak el. Valamikor sokat idézték *A Grand Caféban* című, Párizsban írott versét, amelyről annak idején Horváth János *Magyar versek könyve* című klasszikus antológiája is felhívta a figyelmet. Ez valóban őszinte fájdalommal fejezi ki az idegen nagyvárosban hányódó vidéki magyar közérzetét, az idegenséget és a honvágyat:

*Sír a nóta, magyar nóta,
Muzsikálnak este óta
Messze, messze idegenben,
Mesebeli tündérkertben,
Egy párizsi fogadóba';
Fogadóba'!*

*Mennyi érzés, mennyi bánat,
Szíve van tán a nótának,
Oly szomorún sírdogálja:
Miben áll a mulatsága
Kondorosan a bojtárnak,
A bojtárnak.*

Közismert, hogy a fiatal Ady Endre is eltöltött néhány hónapot (1897. szeptember 23-tól 1898. január 27-ig) Temesváron, mint az ottani Királyi Tábla (azaz másodfokú bíróság) napidíjas írnoka. Húszesztendős joghallgató volt ekkor, édesapjának barátja (mások szerint rokona): Makoldy Miklós, bírósági tisztviselő szerzett neki szerény állást, a debreceni egyetemen rá váró vizsgákra készült, napjait nagy dáridók és mulatozások töltötték ki, „A fehér hajóhoz” címzett kocsmát látogatta, végül is az erősen aulikus jellegű, lakosságát tekintve német többségű és császárhú városban nem érezte jól magát, és mihelyt lehetett, elmenekült Érmindszentre, Zilahra, majd Debrecenbe. A temesvári hónapokról igyekezett elfelejtkezni, verset alig írt ott, igazából csak egyetlen kedvetlen költeménye örökítette meg a temesvári élményeket. Ebben, a tulajdonképpen Reviczky Gyula költői stílusára emlékeztető *Milyen az ősz?* című versében olvasom:

*Itt hűvös ősz van. Lehullott már
Az első, hideg őszi dér,
Lemondani tanít a hulló,
Búcsúzó, sárgult falevél...
Az én szívem is rideg, fásult,
Csak néha sóvárg és beteg...
– Milyen az ősz maguknál, édes?
Óh, írja meg! Óh, írja meg!...*

Az első világháború vége, amely az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását és a történelmi Magyarország tragikus összeomlását hozta magával, egyszeriben átalakította Temesvár életét és kultúráját. A korábbi évtizedekben, ahogy ezt már említettem, a Monarchia egyik rohamosan fejlődő és gazdagodó városa volt, amely nemcsak a közeli Araddal és a bánsági városokkal, hanem Nagyvárad, Szeged, Szabadkával és természetesen Budapesttel is igen élénk és eredményes összeköttetéseket alakított ki. A háborús vereség viszont igen radikálisan átformálta a város életét. Kezdetben, néhány hónapon keresztül, a város először francia, később szerb katonai megszállás alá került, ez a helyzet jóformán fegyveres konfliktussal fenyegetett a szerb és a román haderő között. A trianoni békeszerződés mindazonáltal Romániának juttatta a várost, és vele a temesi vidék nagy részét, Szerbia csak egy kisebb területhez és néhány kisebb városhoz (Nagykikinda, Nagybecskerek, Zombolya) jutott. Kezdetben voltak magyar szervezkedések, amelyek megkísérelték a nagyhatalmi döntések megváltoztatását, vagy legalább a magyar (és német) lakosság valamiféle önkormányzatának kivívását, például az úgy-

nevezett „leveante-pörben” elítélt magyar fiatalok szervezkedése. Ezt a román hatóságok igen szigorúan megtorolták (a szervezkedés és a pör történetét egy évtizede Borsi-Kálmán Béla *Őt nemzedék, és ami előtte következik...* című munkája dolgozta fel!), ezek azonban nem érhettek el semmiféle eredményt, a román hatóságok viszont igen szigorúan léptek fel minden magyar nemzeti törekvéssel szemben. Így végül, néhány hónapos „interregnum” után a város és vidéke a nagymértékben megnövekedett román állam része lett.

Temesváron az állami fő hatalom megváltozása után, az erdélyi területeken 1918 óta folyamatosan kimutatható románosítási stratégia érvényesült. Ez a stratégia a tudatos államépítő szándékot szolgálta, a nem túl erős (nagyjából 54%-os) erdélyi román többséget, amely mindenekelőtt a falvakban (és néhány kisebb városban, főként a terület déli, délnyugati részén) volt található, elsősorban a nagyvárosokban igen gyorsan meg kívánta erősíteni. Ezt segítette elő a városokban élő magyarság (nagyjából száznyolcvanezer fő) áttelepülése (mondhatnánk átmenekülése) a trianoni Magyarország területére, majd a második világháború után a német lakosság igen nagy részének munkatáborokba hurcolása, és később a Német Szövetségi Köztársaságba költözése. A romániai németek átengedése fejében a bonni kormány igen nagy összegeket fizetett, ezekre elsősorban a Ceaușescu-féle vezetőség tette rá a kezét.

Talán érdemes feljegyezni, hogy az 1941-es romániai népszámlálás a város 110 840 főt számláló lakosságán belül 30 940 németet, 44 349 románt és 20 090 magyart (vagyis a román lakosság még ebben az időben, két évtizeddel Trianon után is relatív kisebbséget alkotott), az 1956-os népszámlálás pedig a 142 257 fős lakosságon belül 75 855 románt, 24 326 németet és 29 968 magyart talált. Mára Temesvár lakosságának (ahogy Aradénak, Kolozsvárénak és Nagyváradénak) túlnyomó többsége román, ugyanakkor található egy erős magyar kisebbség, a németek létszáma viszont tragikus módon lecsökkent. Máskülönb a város a romániai viszonyokhoz képest demokratának és európainak mondható román vezetősége fontosnak tartja a történelmi városmag egykori német (és magyar) karakterének megőrzését, ennek korhű helyreállítását, és bizonyára az sem lehet véletlen, hogy az 1989. decemberi romániai forradalomnak Temesvár volt a kezdeményezője. Mint minden erdélyi (és magyarországi és európai) városnak, Temesvárnak is megvannak a maga történelmi hagyományai, és talán nem tévedek, ha kijelentem, hogy az erdélyi nagyvárosok közül, Nagyvárad mellett, Temesvár volt a leginkább polgárosultnak mondható.

Talán az is kijelenthető, hogy az 1919–1920-as hatalomváltozás után, lehet, hogy éppen a modern és polgárosult urbanitása következtében, Temesvár szenvedte meg legkevésbé a trianoni sorsfordulót. Kolozsvár már csak az erdélyi magyar történelemben és művelődésben betöltött vezető szerepe és magyar többségű lakossága következtében, és jóval erősebb kollektív traumákkal élte át 1918 után, mint a Béga-parti város (ugyanaz elmondható Nagyváradról, Szatmárnémetiről és Aradról, Marosvásárhelyről is). Temesváron viszonylag zökkenők nélkül bontakozott ki a magyar (és német) irodalmi és színházi élet, nagyobb törések és válságok nélkül rendezkedett be a kisebbségi sorsba került magyarság, a német lakosság pedig egészen a második világháború végéig meghatározó szerepet töltött be. Mintegy természetes módon működtek tovább a korábbi intézmények, kulturális szervezetek és iskolák (például a piaristák országos hírű, magyar és német nyelven oktató gimnáziuma, amelynek tanári kara olyan országos hírű tudós egyéniségeket mutathatott fel, mint a kiváló dogmatikaprofesszor: Schütz Antal).

A város magyar nyelvű sajtójának továbbra is a *Temesvári Hírlap* volt a vezető intézménye, több, igaz rövidebb életű folyóirat is született, így a *Május*, az *Új Kelet*, az *Új Világ*, valamint a *Színház és Mozi*, a *Temesvári Színház* és a *Komédia* című lapok, illetve a város népszerű költőjének: Endre Károlynak a szerkesztésében megjelenő *Fajankó* című szati-

rikus lap. Ezek a sajtótermékek, hasonló módon a későbbiekben indult *Holnap*, *Szelektor*, *Repriz* és *Új Század* című lapokhoz, mindazonáltal igen rövid életűek voltak, és talán csak a Kubán Endre által jegyzett *Gyerekiúság*, valamint a Brázay Emil által irányított (és nem egy vitát, sőt sajtópert kiváltó) *A Toll* vált hosszabb életűvé (ez utóbbi például közel két évtizeden keresztül került a nyilvánosság elé). A tevékeny sajtóéletet igen fejlett nyomdaipar alapozta meg, és viszonylag gazdag könyvkiadói munka egészítette ki. Az erdélyi magyar könyvkiadás statisztikája szerint 1918 és 1940 között négyszázhuszonegy, vagyis évente több mint húsz magyar nyelvű könyv jelent meg.

Temesvár magyar kulturális életét számos társadalmi egyesület szervezte – igen eredményesen. 1928-ban alakult meg a Bánsági Magyar Közművelődési Egyesület, ez nemcsak a közművelődés szervezésében vállalt szerepet, hanem a magyar irodalom hagyományos értékeinek népszerűsítésében is, így Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly, Széchenyi István, Vörösmarty Mihály, Katona József, Petőfi Sándor, Arany János, Madách Imre és mások munkásságáról emlékezett meg. Hasonlóképpen eredményekben gazdag tevékenységet folytatott a még a századfordulón létrejött Arany János Társaság, ennek működését a második világháború kitörése akadályozta meg. A temesvári magyar kulturális életnek, legalábbis a két világháború közötti korszakban, a neves építész: Székely László tervei nyomán létrehozott Magyar Ház volt a központja, ebben színelőadásokat, irodalmi esteket, tudományos konferenciákat rendeztek, olyan magyar közéleti és kulturális személyiségek közreműködésével, mint Márton Áron római katolikus püspök, Reményik Sándor, Kós Károly, Nyíró József és mások. A művelődési központ a háborús években nem működhetett, gondozását később a Magyar Népi Szövetség vette át, épületében kapott helyet a Bartók Béláról elnevezett népfőiskola. A romániai rendszerváltozás után az RMDSZ bánsági szervezete szeretett volna itt berendezkedni, ez a terv azonban kudarcot vallott, az épületet a felettébb rossz hírű, Olaszországban élő Iosif Constantin Drăgan (Ceaușescu egykori híve és támogatója) szerezte meg. Ismereteim szerint a jogtalanul elvett épület visszaszolgáltatására azóta sem került sor.

A Bánság „fővárosa” mindig irodalmunk tevékeny műhelyének számított, Csiky Gergelynek és Gozsdu Eleknek a huszadik században is voltak utódai. Olyan kiváló erdélyi magyar írók munkássága kötődik ide, mint Endre Károly, Franyó Zoltán, Méliusz József, Markovits Rodion, Ormós Iván, és olyan (később többnyire Magyarországon tevékenykedő) irodalomtudósok pályája indult Temesvárról, mint Turóczi-Trostler József, Kerényi Károly, Hauser Arnold és Gálos Dezső – ők később Budapesten szereztek hírnevet, Hauser Arnold pedig Bécsben, majd Londonban vált a művészettörténeti irodalom nemzetközileg elismert mesterévé. Azt is meg kell említenünk, hogy Kós Károly, aki az erdélyi magyar kultúra (irodalom, építőművészet és közművelődés) egyik legnagyobb alakja volt, 1883. december 16-án ugyancsak Temesváron született. Az elsőként említett három költő, vagyis Endre, Franyó és Méliusz életművében Temesvár (az ott töltött ifjúság, az ott végzett munka) igen nagy nyomot hagyott.

Endre Károly szülővárosában végzett felsőkereskedelmi iskolát, tisztviselő volt Budapesten, majd Temesváron, a háború után a kereskedelmi érdekvédő testület főtitkára, élete végén főkönyvelő. 1919-ben az *Ébredj*, 1920-ban a *Szemle* című temesvári kiadványok szerkesztője, az ottani Arany János Társaság főtitkára. A helikoni íróközösség és a Kemény Zsigmond Társaság tagja. Életének meghatározó élménye volt az a három esztendő, amelyet az itáliai fronton töltött, verseiben később a békés és alkotó élet mellett tett hitet. Ezt fejezik ki *Az ember, aki járva jár* (1922), majd évtizedekkel később *Az ember a csillagok alatt* (1947) című verseskötetei. A harmincas években a szélsőséges eszmei és politikai áramlatok ellen kibontakozó szellemi küzdelemben vállalt szerepet, így *Gorkij-requieme* (1936) című nagy ívű költeményében a szellemi ellenállás készségét fejezte ki: „Nehéz vallani, nagy

az önkény / S nincs más választás: / Törvény vagy örvény." A háborús évek után szinte újjászületett költészete, 1957-ben közreadták *Válogatott verseit*, 1962-ben *Elégiák és rapszódái*k, 1965-ben *Versék*, 1978-ban *Görzi elégiák* címmel jelent meg kötete. *Temesvár* című versében a számára otthont adó város iránt érzett szeretetét fejezte ki:

*Kilencszer annyi évod telt el,
mint lepergetett életem.
Hány kéz rombolt le s hány emelt fel,
míg bölcsőt tárhattál nekem.*

*S e kilencszer ennyi év alatt
mennyi mozgalmas pillanatot,
csodás és rút és felemás,
ölelés, ölés, zuhanás...*

*Lehet-e hinni, hogy csak ennyi?
Boldogulni és tönkremenni
mily parányi történelem –*

S nem tanultál meg jobbnak lenni.

*Hidd el, testvérem, s tarts velem,
– erre tanít meg a jelen –
mindnyájunkért kell lenni s tenni.*

Franyó Zoltán nevét elsősorban igen kiterjedt műfordító tevékenysége nyomán ismerik az olvasók, holott mint tanulmányíró és publicista is igen sokoldalú munkásságot fejtett ki. Aradon és Temesváron, majd a soproni katonai reáliskolában és a budapesti Ludovika Akadémián tanult, 1907-ben avatták hadnaggyá, ezután Temesvárra került. Részt vett a Dél Irodalmi Társaság megalapításában, verseket, műfordításokat és tanulmányokat közölt az irodalmi lapokban, így a *Nyugat*ban is. 1910-ben otthagyta a tiszti pályát, az aradi *Függetlenség*, a nagyváradi *Szabadság* és a *Nagyváradi Napló* munkatársa lett. Az *Osztályparlament Don Quijotéja* címmel Tisza István miniszterelnökről adott közre politikai pamfletet, ettől kezdve vállalt tevékeny szerepet a baloldali mozgalmakban. 1914-ben a galíciai hadszíntérre került, *A kárpáti harcokról* (1915) című munkájában háborús tapasztalatairól adott beszámolót. Megsebesült, ezután a bécsi hadi levéltárban teljesített szolgálatot, majd az olasz frontra küldték. Az októberi forradalom után a *Vörös Lobogó* című újság szerkesztője és a közoktatásügyi népbiztosság munkatársa lett, majd Bécsbe emigrált, ahol az egyetemen keleti nyelveket tanult, a *Tűz* és a *Bécsi Magyar Újság* közölte írásait. 1923-ban költözött Aradra, majd Temesvárra, megindította a *Genius*, majd az *Új Genius* című folyóiratokat, Temesváron az 5 (később 6) *Órai Újság* szerkesztője lett, 1938-ban a Temesvári Lapkiadó Részvénytársaság egyszerre négy lapjának (*Aradi Friss Újság*, *Aradi Újság*, *Bánáti Friss Újság*, *Esti Újság*) is szerkesztője volt.

Írói tevékenysége megoszlott a publicisztika és a műfordítás között. Mint irodalmi és közéleti írásk szerzője, egyaránt foglalkozott a magyar és világirodalom törekvéseivel, például Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Szép Ernő, Osváth Ernő, illetve Rilke, Arghezi, Rabindranath Tagore (akinek nevét a Nobel-díj kapta fel), és mindenekelőtt Ady Endre munkásságával, róla *Ady-émlékek* címmel az *Igaz Szó* című folyóirat 1957-es évfolyamában egész tanulmány- és emlékezősorozatot adott közre. A költőt irodalmi és politikai

példaképeinek tekintette, írásaiban arra törekedett, hogy a különféle (jobb- és baloldali) politikai torzításokat elutasítva jelölje ki irodalomtörténeti helyét. Írásaiban igen gyakran foglalkozott a temesvári közélettel, nemegyszer ironikus módon számolva be tapasztalatairól. Ezekből az írásokból egy kis „temesvári művelődéstörténet” is kibontakozik, amely szemléletesen mutatja be a nagyváros közéletét, szellemi életét a harmincas és a nyolcvanas évek között.

Temesvár bizonyára leginkább figyelemre méltó irodalmi képviselője Méliusz József volt, aki a városban született, az ottani Piarista Gimnáziumban tanult, a budapesti Műszaki Egyetemen, majd Zürichben, Kolozsváron és Berlinben folytatott teológiai tanulmányokat. Református lelkészi képesítést szerzett, azonban igen korán (még németországi tapasztalatainak hatására) csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, a kolozsvári *Korunk* főmunkatársa lett, szülővárosában vett részt az Antonescu-diktatúra ellen fellépő baloldali mozgalomban, az ott szerzett tapasztalatok nyomán írta (évtizedeken keresztül kiadatlanul maradt) *Város a ködben* című önéletrajzi regényét, ennek írói módszere szerencsés módon egyesítette a harmincas évek szociográfikus „valóságírodalmának” és Marcel Proust nagyregényének (*Az eltűnt idő nyomában*) a személyes emlékek életre keltésére épülő elbeszélő módszerét. Mint ilyen, Méliusz regénye kétségtelenül az erdélyi magyar elbeszélő irodalom maradandó alkotásai közé tartozik. Az író drámába illő színekkel mutatja be a város életének gyökeres átalakulását, először a háború által okozott szomorú köznapi tapasztalatokat, majd a kétszeres uralomváltozás (először a szerb, majd a román berendezkedés) kiábrándító eseményeit és következményeit.

A mindenképpen emlékezetes (és szomorú módon elfelejtett) történelmi beszámoló egyik utolsó fejezetéből idézek itt egy részletet, amely a román katonaság temesvári bevonulását örökíti meg: *„A bizonytalan napok gyorsan röppültek, szálltak, elmaradtak mögöttünk, és a város, mely különösnél különösebb történések színhelyévé vált abban az időben, úgy tetszett, rohanvást hagyja el a jelene pillanatait, azt a meghökkent hangulatot, a valóságnak azt a szélességi fokát, ahonnan csak tovább lehet hajózni, kikötni nincs hol. Egy nyári napon olyan hideg szelek fújtak, mintha az Északi-sark levegője tört volna ránk, és amikor a hideg szelek felkavarták piaci árusok standjai közt a port, s ez a hideg a csatorna felső folyása felől érkezett a nádason, az erdőkön, a falvak és külvárosok rogyant háztetőin átkelve, nos, egy ilyen napon megtudtuk, hogy Párizs mellett döntöttek: valóban, végleg és visszavonhatatlanul levegőbe röppült az Osztrák–Magyar Monarchia, Károly király és Zita királynő nem jön vissza, vége Tisza Istvánnak, tényleg vége minden illúzióknak, megkaptuk a kegyelemdőfést. A hegyek felől apró lovaikon szapora dobogással tartottak városunk felé egy új hadsereg előőrsei. Még azon az éjszakán kivonultak a szerb csapatok. És reggel, lovaikat kötőféken vezetve, zörgő szekerekkel, elcsigázva és kimerülten megérkezett a keleti országutakon a Párizs melletti döntés megtesztítője: a román hadsereg.”*

Méliusz József a második világháború végéig élt Temesváron (közben hosszú hónapokat töltött nyugat-európai városokban), majd 1944 után az erdélyi magyar közélet és irodalom neves képviselőjeként Kolozsvárra, később Bukarestbe költözött, közben egy koncepció per áldozataként, 1949 és 1955 között, koholt vádak nyomán, embertelen körülmények között börtönben szenvedett. Ott szerzett tapasztalatairól számolt be 1982-ben közreadott *Tranzit kávéház* című regényes visszaemlékezésében, ez a könyve is erőteljesen valóságos és fantasztikusan abszurd motívumokból épült fel. Méliusz József gondolkodása, regényíró módszere és valóságábrázolása, amelyre nemegyszer az avantgárd irodalom eljárásai hatottak, sok tekintetben különbözött az erdélyi elbeszélő irodalom hagyományosabb prózapoétikájától – valójában ennek a személyes prózapoétikának a háttérében is megtalálhatóak a temesvári kultúra, vagyis egy jellegzetesen nyugat-európai (német és francia) hagyományokat képviselő szellemiség nyomai.

A második világháború zivatarai viszonylag kevésbé érintették a város életét, az 1944. augusztus 25-i román fegyverszünet (pontosabban: átállás a németek oldaláról a Szovjetunió oldalára) Temesváron nem járt háborús eseményekkel és pusztítással. (A város irányába meglehetősen csekély erőkkel megindított magyar és német támadás Arad után igen gyorsan kifulladt.) A temesvári magyar kulturális élet is hamarosan újjászerveződött, új intézményekkel gazdagodott, Markovits Rodion elnökletével 1946-ban létrejött a Bánsági Magyar Írók Egyesülete, 1944-ben megindult a *Bánsági Írás* című folyóirat, majd 1957-ben a Romániai Írók Szövetségének kiadásában a *Bánsági Üzenet*, 1946-ban megjelent a *Bánsági Magyar Írók Antológiája*, 1961-ben a *Bánáti Tükör*, 1975-ben a fiatal költőket bemutató *Hangrobbanás* című antológia, majd négy kötetben a *Lépcsők* című irodalmi gyűjtemény. 1967-ben *Egy szelet fény* címmel a Népi Alkotások Háza is adott ki egy kisebb válogatást. Több új könyvkiadó, így a Litera, a Magyar Népi Szövetség és a Római Katolikus Népszövetség kiadója is jelentetett meg magyar irodalmi műveket. A magyar egyesületeket és az egyházi könyvkiadókat azonban 1948 után megszüntették, így a magyar irodalmi kultúra hosszabb időn át gazda nélkül maradt. 1948-ban már román hivatalos nyelven kezdett működni a Flacăra Irodalmi Kör, itt a magyar írók műveit is románul olvasták fel. 1951-ben az irodalmi kör magyar tagjai, mindenekelőtt Anavi Ádám és Gáspár Tibor kezdeményezésének köszönhetően megalakult az Ady Endre Irodalmi Kör, amely 1979-ben Franyó Zoltán nevét vette fel. Lassan felnőtt egy új írói nemzedék, ennek Bodor Pál, Deák Tamás, Majtényi Erik, Márki Zoltán, Szász János, a későbbiek során még Bárányi Ferenc, Bárányi Ildikó, Mandics György, Mandicsné Veress Zsuzsanna, Pongrácz P. Mária, Szekernyés János és mások voltak a tagjai. A későbbiek során közülük többen (így Bodor Pál és Deák Tamás) áttelepültek Magyarországra.

Közülük mindenekelőtt Deák Tamás, Bodor Pál, Majtényi Erik és Szász János munkásságára kell felhívni az olvasó figyelmét: mind a négyen azt az urbánus szellemiségű (nyugat-európai mintákat követő) irodalmiságot képviselik, amelyre az erdélyi magyar irodalom iránt érdeklődő magyarországi olvasóközönség kevésbé szokott figyelni. Deák Tamás részben a városban töltötte ifjúságát, az ottani piarista gimnáziumban érettségizett, majd Kolozsváron (végül Budapesten) talált otthonra, sikeres, *Egy agglegény emlékezései* (1971) című, tulajdonképpen önéletrajzinak tekinthető regényének világában is felfedezhetők korábbi temesvári tapasztalatai. Bodor Pál a magyar fővárosban született, gyermekkorát Temesváron töltötte (ő is a piaristák gimnáziumában tanult), a *Gaudeamus* című ottani diáklap szerkesztőjeként szerezte első újságírói tapasztalatait. *Svájci villa* (1981) című önéletrajzi motívumokból építkező regényének világába belejászottak a régi Bánság világában szerzett élményei is. Ezek felidézése nyomán rajzol képet először a Német Birodalom szimpatizánsairól, később a kommunista párt funkcionáriusairól, mindkét társadalmi tablót keserű irónia szövi át. A regényből kiderül, hogy a „régii világbeli polgároknak” mindkét diktatórikus rendszerben a kiszolgáltatottak sorsa jutott. Majtényi Erik maga is temesvári német eredetű családban született, gyári munkásból lett író, politikai és kulturális lapok szerkesztője. *Hajóharang a Hold utcában* (1976) című regénye önéletrajzi jellegű, ennek lineáris szerkezetét ugyanakkor esszészerű részletek, mi több, a fantasztikus irodalomba illő epizódok törik meg, így bontakozik ki az olvasó előtt az író számvetésre törekvő önvizsgálata. Szász János Belgrádban született, egyéves korában került Temesvárra, később Kolozsvárra, végül Bukarestbe, *Elsők és utolsók* (1972) című regénytrilógiájában temesvári ifjúságának tapasztalatait is életre kelti. A most említett regényekből valójában a huszadik század első felének temesvári világa bontakozik ki, nemegyszer nosztalgikus módon, arra utalva, hogy a négy nemzeti kultúrának is otthont adó temesvári polgári világ milyen gyökeresen átalakult a huszadik század második felében, és ez az átalakulás milyen szomorú veszteségekkel járt együtt.

Köztudomású, hogy az 1989 telén végbement romániai demokratikus átalakulásnak Temesvár volt a központja, a Tőkés László református lelkész ellen elrendelt intézkedések következtében robbant ki az a tömeges felháborodás, amely aztán a román tömegekre is áterjedve véget vetett a zsarnoki rendszernek, és a Ceaușescu házaspár kivégzéséhez vezetett. A város akkor valóban a romániai demokrácia műhelye volt, rendre alakultak meg az új politikai és kulturális intézmények, közöttük magyar intézmények is. 1990 elején alakult meg a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) helyi szervezete, az Állami Magyar Színház felvette az egykoron a városban tevékenykedett Csiky Gergely nevét, kiváló rendezők és népszerű színészek hódítottak új közönséget a magyar színházi kultúra és az erdélyi magyar drámairodalom számára. A színház minden évad végén (békéscsabai, újvidéki, szabadkai és aradi színtársulatok közreműködésével) színházi találkozót rendez. 1990-ben a korábbi *Szabad Szó* című megyei újság utódjaként megindult a *Temesvári Új Szó* című napilap, az Erdélyi Kárpát Egyesület bányászati szervezete jelenteti meg az *Útjelző* című időszakos közlönyt, *Kút* címmel református lap jelenik meg, és több megyére kiterjedő munkával megindult a *Nyugati Jelen* című napilap. Ugyancsak népszerűek a temesvári rádió magyar adásai. A romániai rendszerváltozásnak köszönhetően Temesváron ismét felélénkült a magyar kulturális, irodalmi, színházi, művészeti és egyházi élet, és ennek fórumain gyakran jelennek meg erdélyi és magyarországi kulturális intézmények képviselői is. Temesvár magyarsága igen sokat veszített (létszámában, intézményeiben egyaránt) Trianon óta, az azonban kétségtelen (magam is szereztem erről tapasztalatokat), hogy a temesvári magyar értelmiség, közélet és kulturális intézményrendszer igen áldozatosan munkálkodik azon, hogy a város magyar hagyományai átvészeljék a változó időt.

Buda Ferenc

Visszhangok

– Kósa Ferenc képeire –

*Templomtetőn a
Szent Lélek galambjai
épp pihenőben.*

*

*Még egy gyúlékony
fatemplom is erős vár
lehet az éjben.*

*

*Stonehenge madárral:
pillanat és öröklét
harmóniája.*

*

*Gravitáció:
víz botorkál lefelé
a kövek ágyán.*

*

*Jégország arca:
tiszta víz, ég, kő, felhő.
Fákat nem látok.*

*

*Ha tudod, dönts el:
tükör által fényesen
vagy homályosan?*

*

*Lenn a Holt-tenger,
ám fölötte eleven
szikla-tolongás.*

*

*Ez itt a Törvény.
No meg a Történelem.
Kőbe van rejtve.*

*

*Ím, a Teremtés
szétomló kellékei.
Ki tette tönkre?*

*

*Kapuk torkán át
befelé Indiába.
Benn titkok várnak.*

*

*Öröknek tetsző
kőfejek mosolyognak
bátorítóan.*

*

*Nádbugák fölött
lengeti fellegeit
a Fudzsijama.*

*

*Éjjel meg nappal
nyitva az Arany Kapu –
bújjak-e rajta?*

*

*Kővé vált lelkek
néma kiáltásai:
Navahók Földje.*

*

*A sziklacsúcson,
bármily hosszú is az éj,
napom kivárom.*

*

*Egy lélekvesztőn
ember s kárókatónák
együtt halásznak.*

*

*Vakító kék víz.
Szertehintett csónakok.
Dalol öt pálma.*

*

*Föld-víz határán
Kelet-Nyugat összeér.
Eljutsz odáig?...*

Kósa Ferenc

Az idő egésze

*Én úgy vagyok, hogy már százezer éve nézem,
amit meglátok hirtelen.*

*Egy pillanat s kész az idő egésze
mit százezer ős szemlélget velem.*

(József Attila: A Dunánál)

József Attila fölidézett verssoraival réges-régen, kamaszkoromban ismerkedtem meg. A költő sugallatos mondatai a megvilágosodás erejével hatottak rám: rádöbentettek végesnek látszó világunk végtelenségére. E sajátos fölismerés hatására azonban nem verseket írogattam, hanem vásároltam egy fényképezőgépet, és fotókat kezdtem készíteni. A véges világban a fotózás segítségével próbáltam fölfedezni a végtelen világot... Aztán filmrendező lettem; a mozgókép lett a kenyerem és a hivatásom. A fotózáshoz azonban mindvégig hűséges maradtam. Filmrendezői munkám mellett több mint fél évszázadon át álló képekben is igyekeztem rögzíteni mindazt, amit jártamban-keltemben láttam, éreztem és gondoltam.

A fényképeket mindig is a múltó pillanat és az időtlen idők találkozási pontjának tekintetem. Játékfilmjeim és dokumentumfilmjeim az emberről, az emberi sorsokról, az emberi lét lehetőségeiről és lehetetlenségeiről szólnak. A fotóim inkább a természet tiszteletéről tanúskodnak: a véges életű ember vonzódását jelzik a végtelen terek és idők – vagyis a Mindenség iránt.

A képek, amelyek ebben a könyvben láthatók, azt is mutatják, hogy az életem folyamán sokfelé jártam a világban. Szűkebb hazámon, Magyarországon és a Kárpát-medencén kívül igyekeztem megismerni Európa szinte valamennyi országát és sajátos kultúráját. Bármerre sodort is a sors, a fényképezőgépem mindig velem volt; ahol és amikor csak lehetett, sok-sok fotót készítettem.

Mindenekelőtt megörökítettem szűkebb hazám és kezdeti eszmélkedéseim képi emlékeit: a földeket, a mezőket, a gémeskutakat, a jegenyéket, a kézzel tapasztott és fehérre meszelt házakat és templomokat, a végtelenbe vesző egeket, a fölkelő és a lenyugvó nap földöntúli fényeit. Olykor-olykor még a vad viharok vakítóan fénylő szeméibe is bele-belenéztem.

Később, amikor kezdett körülöttem kitágulni a világ, az első külföldi utaim Európa gótikus katedrálisaihoz vezettek. Ezeket a lenyűgöző épületeket kívülről nézve valóságosaknak, belülről nézve viszont valóság fölöttieknek éreztem. A gótikus székesegyházak ablakain beözönlő fényeket bámulgatva olyan érzésem támadt, hogy ezekben az átszellemült terekben igazi csodák is történhetnek. A földhöz kötődő ember lelke például kiszabadulhat a földi, valamint a társadalmi-történelmi gravitáció erőteréből, és akár egy éteri tisztaságú, minden eddiginél emberibb, szabadabb és igazságosabb világba emelkedhet...

Ilyesféle gondolattársítások révén a gótikus építészet remekművei életre szóló, katartikus erejű élményt jelentettek számomra, és csodálatot ébresztettek bennem az európai keresztény kultúra szellemisége iránt.

Még később aztán túlléptem Európa határain, átkeltem a tengereken, az óceánokon, és ismerkedni kezdtem Ázsia, Afrika és Amerika tájaival, ősi és modern kultúrájával. A természet teremtményeit éppúgy megcsodáltam, mint az emberi civilizáció alkotásait. A Biblia-béli tájak, a kelták, a kínaiak, a görögök, az egyiptomiak vagy az indiánok kultikus kőépítményei éppúgy megigéztek, mint a kiotói kőkertek vagy a kaliforniai kristálykatedrálisok.

Mivel eszmélkedésem kezdetei óta mindig is különös, szinte magnetikus erejű vonzódást éreztem a kövek és a vizek iránt, számtalan fotót készítettem a kövek és a vizek világáról. Látni és láttatni akartam a kövek és a vizek mikrokozmoszát és makrokozmoszát egyaránt. Lelkesen fotóztam sziklából fakadó forrásokat, kövek közt csörgedező patakokat, sziklahasadékok mélyén kanyargó, vadvízű folyókat, esők és viharok által formált sziklaszobrokat, vizekből kiemelkedő sziklaoltárokat, sziklaszakadékokon lezúduló vízeséseket.

Némelyik hatalmas vízesés láttán úgy éreztem, mintha maga a Mindenség zúdult volna át rajtam. A Mindenséggel való személyes találkozás semmihez sem hasonlítható élménye érintett meg olyan alkalmakkor is, amikor a tengerek örök-ké mozgó hullámait, vagy a végtelenbe vesző, már-már mozdulatlanak látszó horizontjait fényképeztem.

Megvallom: bármerre is bolyongtam a világban, valójában mindig és mindenhol azokat a szent pillanatokot keresgéltem, amelyekben a véges életű ember személyesen is találkozhat a térben és időben végtelen Mindenséggel. Amikor mi, emberi lények nem csupán sejtjük, hanem át is éljük, hogy a természet részei vagyunk. Amikor tudatosítjuk magunkban, hogy az ember létezése elválaszthatatlan a természet létezésétől. Vagyis, ha azt akarjuk, hogy emberi élet maradjon a földön, akkor nem végzetes háborúságban, hanem örökös és tudatos békekészenben kell élnünk a természettel. Úgy kell rá vigyáznunk, mint a saját életünkre. Erre biztat bennünket a természet határtalan szépsége, és ezt parancsolja ránk az emberi létezés elemi logikája.

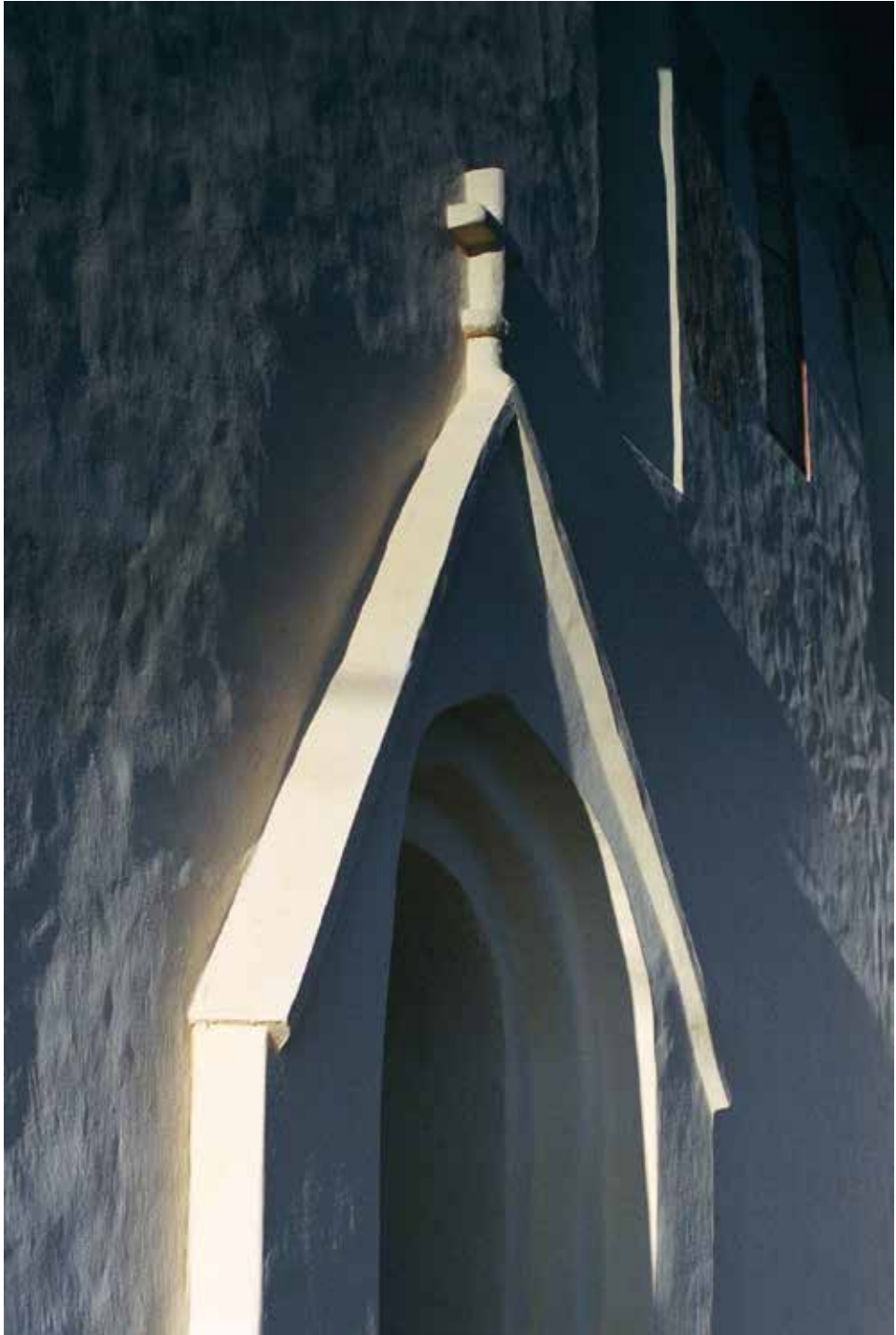
Úgy vélem, jó kép, figyelemre méltó fotó akkor születhet, ha a végesség és a végtelenség egymásba vetül, ha a múlt pillanat és az időtlenség föloldódik egymásban, amikor tehát létrejön az idő egésze. Ahhoz, hogy az efféle szent pillanatok láthatóvá is váljanak, szerény tapasztalataim szerint nem elegendő a fotókat készítő ember szándéka és tehetsége. Egy jó fényképezőgépen és némi szerencsén kívül kell hozzá a Mindenség türelme, a természet föltárulkozása és az Isten akarata is.

Mármost, ami engem illet: szerencsés embernek mondhatom magam, hiszen számtalan szent pillanat adódott az életemben. Földi vándorlásaim során sokfelé jártam és sok mindent láttam. Eljutottam még az igencsak távoli Patagóniába is. A szülőföldemtől való távolságát tekintve ez már csakugyan a világ végének számít. De még ott, a folytonos fagyok, a jéggé dermedt vizek és a hófödte szik-

(folytatása a 81. oldalon)

Fények a Tiszán

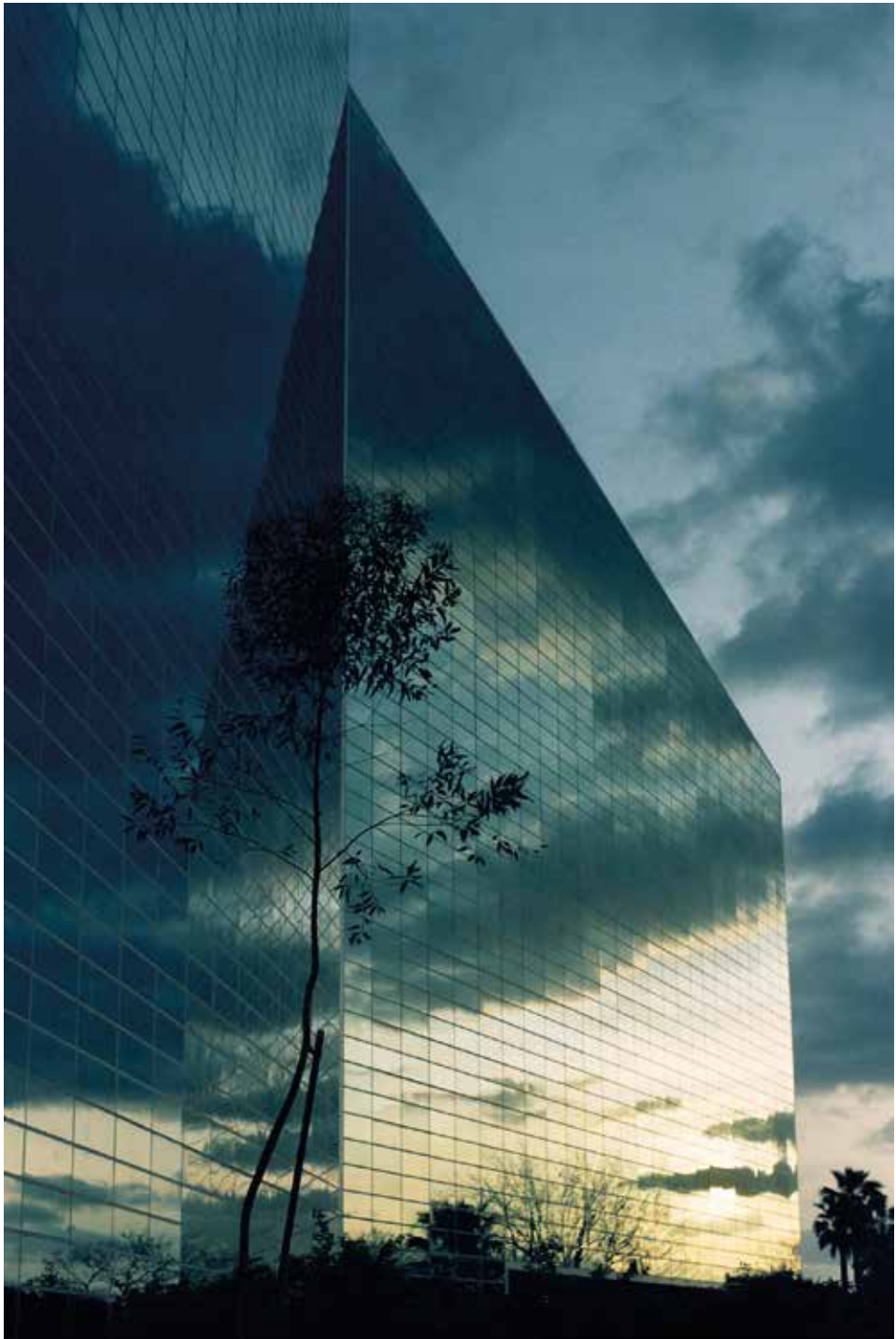
Tapasztott templom

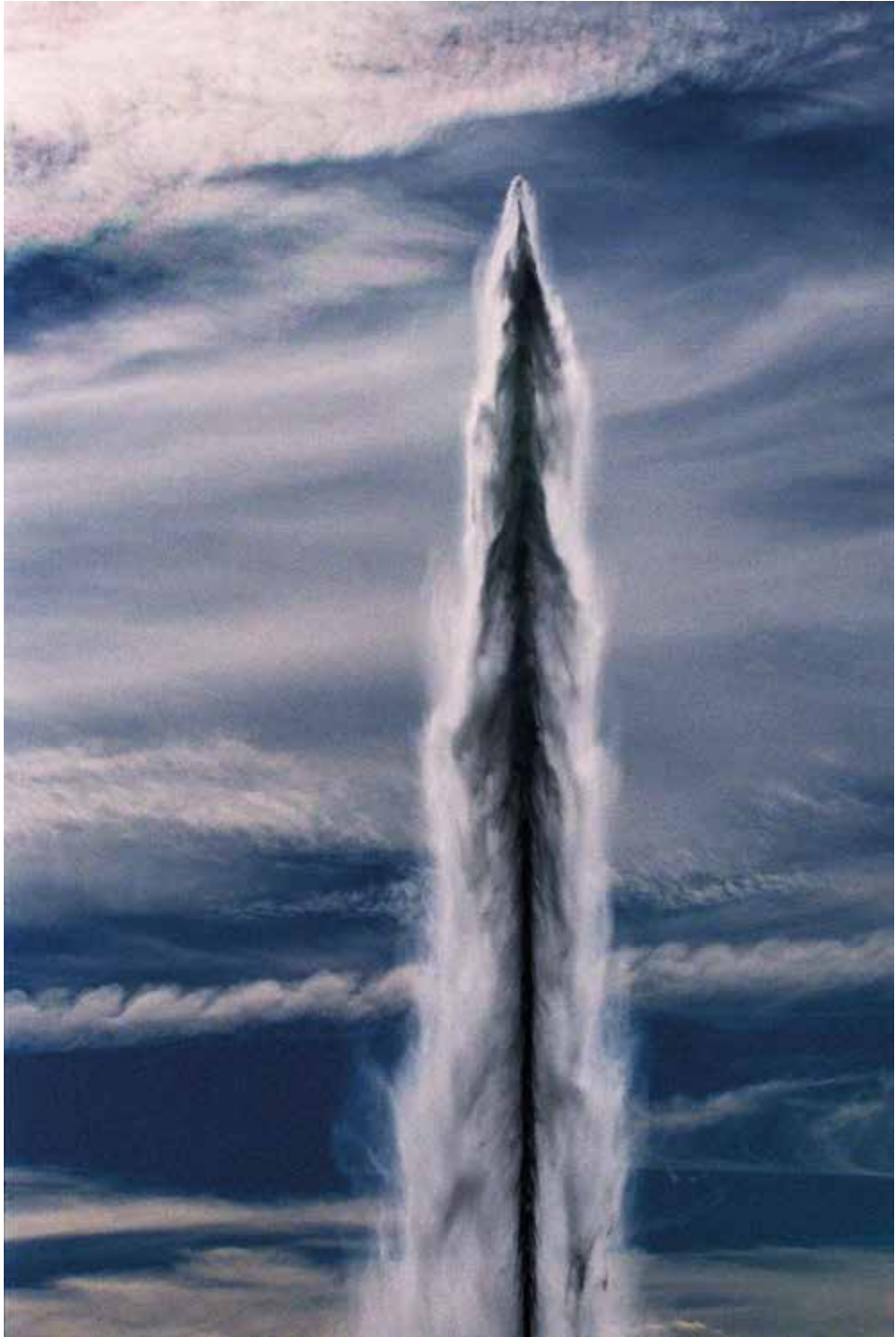
Pentaton kút

Isten háza Franciaországban

Kaliforniai kristálykatedrális

Gótikus ima

Orgonazene

Zen-meditáció

A természet temploma

Kék Fuji

Vörös Fuji

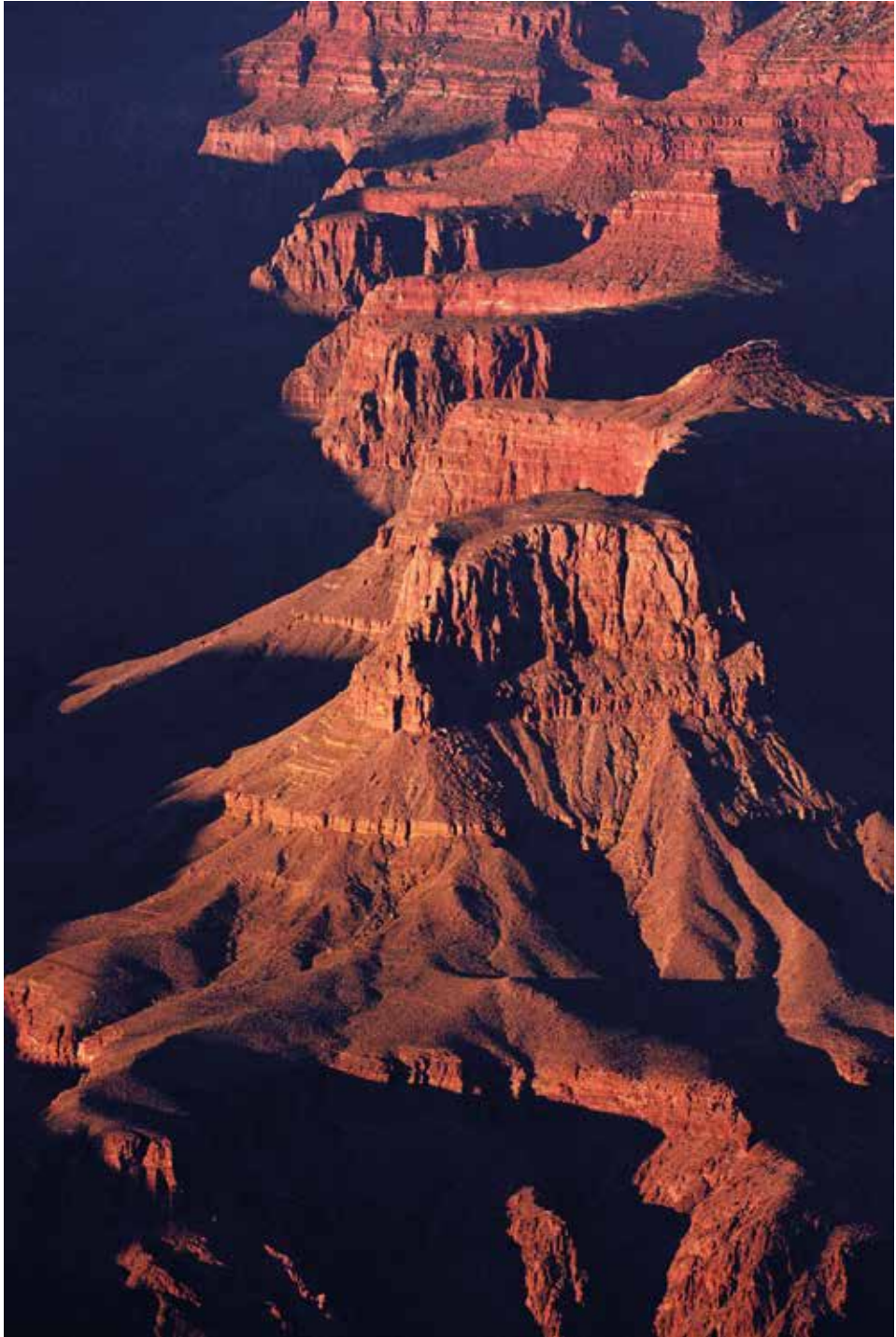
Két zen-kő

Két japan haiku

Arcal a tengernek

Grand Canyon

Afrikai szivárvány

Ázsiai álom

Égi fények

laszirtek birodalmában is elem tárultak a földi élet biztató jelei és a Mindenség életet sugárzó fényei. Költőnkkel szólván: az élet még ott, a világ végén, az Isten háta mögött is él és – titokzatos okokból – élni akar. Néhány fotóm bizonyítja, hogy a jégmezők közvetlen közelében zöld lombozatú, fénylő koronájú, az életre alkalmatlannak látszó körülmények ellenére is élni akaró fákkal találkoztam. Az élni akarás eme számomra emlékezetes jelképeit sikerült is lefényképeznem. A Mindenség türelme által és az Isten akarata szerint.

A személyes sorsom alakulásával kapcsolatban megemlíteném, hogy fiatal filmrendezőként 1967-ben részt vettem a cannes-i nemzetközi filmfesztiválon, ahol a *Tízezer nap* című diplomafilmem elnyerte a legjobb rendezés díját. Ebből az alkalomból egy japán újságíró – Itomi Shinobu – interjút készített velem. A beszélgetésünk során megismerkedtünk egymás gondolataival. Hamar kiderült, hogy a világról való vélekedésünkben számos rokon vonás található. Az ismeret-ségből szerelem, majd házasság lett – így hát megalapítottunk egy japán–magyar családot. Azóta a két ország kulturális kapcsolatainak gondozása természetes módon hozzátartozik az életünkhöz. Bár Budapesten élünk, amikor csak tehetjük, ellátogatunk Japánba is. Eleinte, mint filmrendező, főként a filmjeim bemutatója alkalmából utaztam Japán legkülönbélebb városaiba, majd később, mint országgyűlési képviselő – az Interparlamentáris Unió Magyar–Japán Tagozatának elnökeként – számos alkalommal vettem részt a két ország közötti kulturális és diplomáciai jellegű hivatalos találkozókon is. A sorsom tehát úgy alakult, hogy az elmúlt közel fél évszázad folyamán volt alkalmam megismerni Japán természeti szépségeit, a japán emberek lelki világát, hagyományos és modern kultúráját. A japán irodalom, képzőművészet, építészet és filmművészet kimagasló alkotásait mélységesen tiszteltem, és világviszonylatban is jelentősnek tartom. A japán kultúra különböző áramlatai közül hozzám talán a zen-buddhizmus szellemisége áll a legközelebb. Nem lettem zen-hívó, így a zen-szellemiség iránti vonzódásom nem vallásos jellegű, hanem inkább lelki és történelmi természetű...

Amikor először jártam Japánban, megismerhettem Kiotó legfontosabb műemlékeit, és a sors különös kegyelme folytán láthattam a Ryóan templomot is. Ez a kultikus kőkert olyan elemi erővel hatott rám, hogy szinte elakadt a lélegzetem. Valósággal kizökkent körülöttem az idő, és mintha én is kizökkentem volna az időből. Úgy éreztem, mintha a Ryóan-ji kövei időtlen idők óta léteztek volna bennem, valahol a lelkem rejtett zugaiban, vagy talán a génjeimben is. Mintha bennük és általuk hirtelen magamra ismertem volna... Emlékszem, miközben hallgatagon üldögéltem ott a kolostor lépcsőin, és elbűvölten bámulgattam a kert köveit, réges-régi dallamok sejtettek föl az emlékezetemben.

Olyan dallamok, amelyeket még kisgyermek koromban édesanyám énekelgetett nekem az ágyam szélén üldögélve. Anyám azért énekelt, hogy elűzze belőlem a haláltól való félelmet, és békét teremtsen a lelkemben. Akkoriban – miként sokfelé a világban – mifelénk is háború tombolt. Az égből bombák hulltak, a földön tankok dübörögtek, a világháború katonái önfeledten öldökölték egymást. A lenni vagy nem lenni kérdése mindannyiunk ösztöneiben ott ólálkodott. A félelem határozta meg a nappalainkat és az éjjeleinket. Senki sem tudhatta, mikor ér véget az élete. Anyám énekei számomra a béke reményét jelentették, és elűzték a

félelmeimet. Ezek az énekek afféle régi-régi magyar népdalok voltak, amelyeket még a honfoglaló magyarok hoztak magukkal az óhazából az új hazába: Ázsia szívéből Európa közepébe. Régi népdalaink többsége még azokban az időkben keletkezett, amikor őseink a Napot, a Holdat, a csillagokat, vagyis magát a Mindenséget istenlették. Nem véletlen tehát, hogy ezekből a dallamokból szinte sugárzik a Mindenség tisztelete és az emberek közötti béke iránti vágy. A magyar nép a lelke legmélyén több mint egy évezreden át őrizgette ezeket a dallamokat, s föltehetően őrzi majd a jövőben is. Mivel magyarnak születtem, e dallamok bennem is élnek: a lelkemben és a tudatomban egyaránt. Anyám pentaton énekei és a Ryóan-ji pentaton sugallatú köcsoportjai úgy élnek bennem egymás mellett, mintha időtlen idők óta, és immár örök időkre egymásra találtak volna. Így hát személyesen is tanúsíthatom: az emberi lélek alkalmassá válhat arra, hogy egymásba ötvözze a világtájakat, valamint a múltat, a jelent és a jövőt – vagyis hogy megteremtse önmagában az idő egészét.

Közel fél évszázad telt el azóta, hogy a Ryóan templom köveit először megpillantottam. De lám: az első találkozásunk emléke máig is elevenen él bennem, a hajdani élmény inkább csak letisztult, mintsem elhalványodott vagy elhamvadt volna a múló időben. Az elmúlt évtizedek során, valahányszor Japánban jártam, mindig elzarándokoltam a Ryóan-ji köveihez. Ha sütött a nap, akkor is, ha szakadt az eső, akkor is, ha hullott a hó, akkor is. Sokszor üldögéltem a kolostor lépcsőin, nézegettem és fotóztattam a köveket, el-eltűnődtem az emberi élet eliramló pillanatairól s a térben és időben végtelen Mindenségről...

Legutóbb, amikor ott jártam, különös, már-már képtelen gondolatom támadt. Arra gondoltam: olyan sokszor láttam már ezeket a köveket, hogy lassacskán kezdem őket megismerni és megérteni. S talán már a kövek is kezdenek megismerni és megérteni engem... Őszintén szólva, még az is megfordult a fejemben, hogy ez a különös képtelenség vajon miért is ne válhatna valósággá?... Hiszen végül is sorstársak vagyunk: a kövek előbb vagy utóbb éppúgy porrá lesznek, mint mi, emberek. Csak mi emberek valamivel hamarabb, mint ők. Ám ettől a végtelenség viszonylatában elenyésző árnyalattól eltekintve miért ne ismerhetnénk meg egymás arcát, sorsát és lelkületét...?!

Végezetül a fotóimról is szólnék néhány szót.

Bartók Béla azt írja valahol: „Műveim álljanak helyt önmagukért – magyarázatukra nem tartok igényt.” Bartók szigorú erkölcsi és szakmai intelmeihez igazodva sem a filmjeimet, sem az írásaimat, sem a fotóimat nem kívánom se magyarázni, se minősíteni. A műveim olyanok, amilyenek – az értékelésük nem az én dolgom. Csupán annyit említenék ismételtén, hogy hivatásom szerint filmrendező vagyok. A hivatásomhoz azonban szorosan hozzátartozik a forgatókönyvírás és a fotózás is. A filmrendező képeket lát a világban, és elsősorban képekben gondolkodik a világról. Akkor is, amikor forgatókönyveket ír, akkor is, amikor filmet rendez és akkor is, amikor fotókat készít. A filmrendező esetében mindhárom tevékenység a látás és a láttatás igényéből fakad. Nyugodt lelkiismerettel mondhatom: akár morális, akár szakmai szempontból nézve a fotóimat

éppúgy vállalhatónak vélem, mint a filmjeimet vagy az írásaimat. (Vagy miként több évtizedes közéleti tevékenységemet.) Megjegyzem, a fotóimat elsősorban a magam számára készítettem – eszmélkedésem elillanó pillanatainak és elvillanó képeinek megörökítése végett –, ám készséggel vállalom értük a felelősséget, akár a legszélesebb nyilvánosság előtt is, hiszen szabadon, szabad akaratomból, szabad emberként készítettem őket. Fotózásaim közben sem politikai megfontolások, sem piaci igények nem befolyásolták a szabad és szuverén látásomat. Kizárólag arra törekedtem, hogy a képeim pontosak legyenek: azt fejezzék ki, amit készítésük pillanatában láttam, éreztem és gondoltam. A körülöttem lévő világot éppúgy láthatóvá tegyék, mint a bennem lévő világot; vagyis a valóság lélekbe hatoló látványait éppúgy, mint a lélek mélyéről kivetülő látomásokat. A múltó pillanatokot éppúgy, miként az idő egészét.

Szeretném remélni, hogy mindazok, akik a fotóimat végignézik, megérik majd, hogy ezek a képek külön-külön és összességükben is a Mindenség tiszteletéről tanúskodnak. Szeretném remélni továbbá, hogy találnak köztük olyan képeket is, amelyeket megőriznek majd az emlékezetükben.

Tornai József

Kép és szellem

Ott álltam a Grand Canyon legmagasabb pontján. Ott, ahonnan a hajdani indián hegybirodalom egészét be lehet látni. Zuhanni készülők, barna kőoldalakat, karcsú oszlopokat, meredek ormokat, melyeket mintha tönkrebombázott volna valamiféle idő előtti meteor. Megfordultam, és akkor tűnt föl, hogy a hegygerinc ketté van hasítva. A másik oldalon ömlött a folyó, a Colorado, legalább 1000-1200 méter mélységben. Ez a tünemény azért számít a világ csodái közé, mert az ellenállhatatlanul áradó víznek a dolgok természetes rendje szerint a hegy lábánál kellett volna hömpölyögnie. De nem: a folyó a gerinc közepét választotta örökös és végleges útjával.

Ez az, amire nincs magyarázat.

Áttanulmányoztam a geológusok leírásait és elméleteit, de a „csoda” előtt, a lehetetlen láttán le kellett tenniük szakmai fegyvereiket. Ellenben találtam egy indián mítoszt. Eszerint a kanyon a Nagy Szellem hatalmának és szeszélyének a műve. Nekik ennél több okra nem is volt szükségük. Elfogadták, és némán tisztelték.

Kósa Ferenc fotóin azonban nem ezt láttam. Azokon szinte lebegtek a hegyek, mintha párává, felhőformákká változott volna minden. Ő olyan színeket és sziklaalakzatokat látott meg, amelyek az én korábbi benyomásaimra alig-alig emlékeztettek. Egyet kivéve: a méreteiket... Mi lehet ennek az eltérésnek az oka? Tőle tudom, hogy amikor először végigjárta a Grand Canyon kilátópontjait, egyáltalán nem fotózott, mert nem voltak megfelelőek a fények. Szürke és lelketlen volt a táj. A kanyon lenyűgöző méreteit és arányait ugyan lehetett látni, de a lényegét, vagyis a lelkét nem. Aztán egy szikla tövében üldögélve megvárta a hajnalt... Azon az éjszakán végtelen volt körülötte a csönd és a sötétség. Amikor az ég alja derengeni kezdett, váratlanul megszólalt egy dob. Hangja messziről, a völgy mélyéről jött, vagy talán a túlsó partról... A dobhang lassan ismétlődő ritmusa úgy szólt, akár egy ősi indián ima. Egy indián sámán imája a Naphoz és a Mindenséghez... A Nap első sugarai fölélesztették a tájat. A sötétség tengeréből kiemelkedő hegygerincek és sziklaalakzatok bíborvörösén izzottak a hajnali fényben. Olyanná váltak, mintha súlytalanul lebegnének a világmindenségben.

Az esszé Kósa Ferenc előkészületben lévő könyvéhez készült. Köszönjük az Éghajlat Kiadónak, hogy Tornai József és Kósa Ferenc írásait rendelkezésünkre bocsátotta. (A Szerk.)

A völgy valósággal átszellemült. Ez volt az a pillanat, amikor elkészültek az első képek. A fotók pontosan kifejezik mindazt, amit ő akkor és ott érzett és látott...

Megértettem: Kósa Ferenc a mindenség mérhetetlenségét akarta megragadni. Ahogy ez a végtelenség magával sodorta őt. A meglepő az, hogy ehhez a végtelenséghez a növényi világ is szorosan hozzátartozik, ugyanazt a misztikus egységet tanúsítva, mint a kövek szokatlan formája, az épületek fönséges geometriája. Gyakran csak azért fényképez le egy-egy követ, sziklát, temetői szoboralak idő koptatta részletét, hogy megmutassa: a repedésekből visszaszoríthatatlanul nyúlik az ég felé egy-egy fa vagy bokor, a szerves és szervetlen lét egyenrangúságát bizonyítva.

Eszembe jutott, hogy kamaszkoromban nekem is volt hasonló varázslatban részem: az a pillanat, amikor erdélyi utamon az Oltárkövet a magasságban megpillantottam. Fenyegetően nézett rám. Alföldi létemre mégsem ijedtem meg. Farkasszemet néztem vele.

Néztük egymást, de úgy, ahogy csak egy efféle istenség, gőgös sziklahatalmaság és egy hozzá képest, de nem csak hozzá képest kis emberi lény vizsgálhatja a másikat.

Akkoriban még kezdő költő és töprenkedő lélek voltam. A természetet úgy fogtam föl, mint akárki más emberfia. Az elkövetkezendő évek során azonban egyre több időt, napot, sőt hetet töltöttem a szabadban. Este mindig a csillagos eget fürkésztem. Aztán Eddington akkoriban világhírű könyve, *A természettudomány új útja* lett első, és hosszú időre eligazító iskolám. És többé nem tudtam az égi, a föld fölötti világtól megszabadulni. Mik lehetnek valójában azok a szikrázó villanások? És ami még jobban izgatott, mi lehet a Napnak és Holdnak közönségesen elnevezett, az egymást váltogató nagy égitestek belsejében, mi lehet a lényegük?

Mintha tudtam volna már akkor is, hogy nem csak magam vagyok a „nagy mindenben”. Ilyenek voltak első verseim is.

*Semmi
nem él
csak fönt a csillag*

*a lét nem látja
hiába néz el
vízszemével
a csillagig*

Kósa Ferenc azt írja fotói kapcsán: *„a sors különös kegyelme folytán láthattam a Ryóan-jit is. Ez a kultikus kőkeret olyan erővel hatott rám, hogy szinte elakadt a lélegzésem. Valósággal kizökkent körülöttem az idő, és mintha én is kizökkentem volna az időből.”* Nyilván ez indította el őt arra a hosszú vándorútra, amelyen Magyarországtól, Erdélytől elindulva bejárta fényképezőgéppel úgyszólván az egész földkerekséget: Európát, Japánt, Ázsiát, Afrikát, Dél-Amerikát, Észak-Amerikát, a Biblia tájait. Könyve utolsó fejezetének ezt a címet adta: *„A vihar szeme”*.

Ebben a vallomásban mondja el mindazt, amit én a mindenség és a kisded ember egységéről gondolok. Én ennek az egységnek nem tudok nevet adni (ahogy eddig, azt hiszem, senki sem tudott igazán). Mert arról a rejtélyes-titokzatos dologról van szó, hogy a homo sapiens a világegyetem része. Kósa Ferenc több száz felvétele azt bizonyítja, hogy a kettő között semmi különbség nincs. Kozmosz és ember helyet cserélhet egymással. Sok száz angolul olvasott haiku közül jó néhányat lefordítottam, íme, az egyik, a *Gondolkodó kő*:

*Kő voltam. Áttört
töprengésem a vér.
Hallottál tengert?*

Ilyen gondolkodó kőtenger Kósa Ferenc könyve. Ami sokéves vállalkozását meghökkentővé teszi, hogy a világon található bármilyen alakú vagy színes, vagy különlegesen elhelyezkedő kőformának (rengeteg emberalakú követ is talált a Földön) megtalálta a beszélgetés, a közös származás és létezés nyelvét, a fényképezést. A képekre rácsodálkozva megérezhetjük, hogy a fényképezés épp olyan a művész számára, mint a szó, a kifejezés a költőnek. Enélkül nem tudná megmutatni a kozmikus egységet. Ezért, hogy a képeken nincsenek emberek. Ez Kósa Ferenc vállalkozásának legvakmerőbb módszere. Elhatározta, hogy magával a mindenséggel méri össze magát. Ember, ha van is egy-egy a képeken, mellérendelt helyre kerül, mert ezúttal az embernek és a kozmosznak a viszonyáról van szó. Idézhetek itt néhány sort Shelley *A költészet védelme* című esszéjéből: „Nem érzünk mást, mint örömet. Örömet afölött, hogy részesei vagyunk a teremtés titkainak... Olyan ez, mintha valami isteni természet lopózna át a mienken... A szellemnek az a birodalma, amely így épül, ellensége minden alantas vágynak. A barátság, a hazafiság, a szeretet és az erény lelkesültsége lényegében ilyen érzelmekhez kapcsolódik... A lélek annak tűnik, ami, kisded atomnak a mindenséghez képest.”

És mégis... Nekem már az első, a Grand Canyonról készült fölvételeknél szembetűnt, hogy Kósa a nagyságot, a nagyszerűséget, a nagy távolságokat, nagy mélységeket és magasságokat választja mondanivalójához. Mit jelent ez? A tisztánlátást: hogy mindezekkel, a kövekkel, vagy például a Viktória-vízeséssel is egyenlők vagyunk. Én ezt úgy mondom: a kozmosz eredendő tagjai. Ha nem a Földön élnénk, hanem más galaxisban, akkor is azok volnánk. A kövekkel való azonosságunk néha még fájdalmas is lehet. Van egy eszkimó ballada, amelyben a lány azon panaszodik, hogy kő lesz belőle:

*Kajakban ülő férfiak,
gyertek ide hozzám,
vegyetek ti feleségül,
ez a kő itt hirtelen
testemhez hozzátapadt,
és íme, a szívem
mostan kővé válik.*

Amit Kósa Ferenc könyve, képei mondanak és akarnak is mondani, hogy közvetlen részei vagyunk a világegyetemnek. És ráadásul nem csak ennek az egynek,

amelyben a mi Naprendszerünk is működik. Marteen Rees, a cambridge-i egyetem asztronómiai intézetének igazgatója munkájában olvasom: *„Amit hagyományosan világmindenségnek nevezünk, talán csak egy nagyobb egység része. Számítalan világegyetem létezhet, amelyekben egészen más törvények uralkodnak. Az a világegyetem, amelyben mi kialakultunk, ahhoz a nem mindennapi részahalmazhoz tartozik, amely lehetővé teszi a sokszínűség és a tudat kifejlődését.”*

Itt a lényeg: hogy mekkora a kozmosz, egyetlen emberi lény sem tudhatja, és nem is fogja tudni. Természetes, hogy a mi kozmoszunkat a régi kultúrák és vallások egyetlen élőhelynek gondolták, és ehhez szabták fölfogásukat is. Halászó-vadászó-gyűjtögető őseink, de még a mezőgazdaságra áttért, sőt városokat és államokat építő népek is az úgynevezett animizmus szellemében gondolkodtak; az animizmus máig is fönmaradt sokféle babonában és vallásos tanításban. Eszerint minden természeti lénynek szelleme, lelke van. Jó és rossz szándéka. Az embernek ehhez kell alkalmazkodnia; ma tudjuk: ez csak az első lépés volt a világ és a lét értelmezése felé. Tudomásom szerint többek között Buddha is leszámolt ezzel a hiedelemmel. Vallássá válva a buddhizmus mégis megőrizte animista vonásait, sok helyen még Buddhát és szobrait is imádattal övezik.

A könyvnek más titka is van. Mi ez a titok? Az, hogy lapjai világítanak. Nem ismertem még fotóművészt, aki ennyire figyelembe vette volna a napszakok változásait. Ennek az a következménye, hogy minden kisebb vagy nagyobb részlet tiszta fény és szín lett. Mintha csak valamiféle különleges hangszert talált volna ki, amelyen aztán kedvére cserélgetheti a kéket a zölddel, a zöldet a bíborral, a fenyegető szürkét az ártatlan hajnal aranyával és fehérjével. A legnehezebben megközelíthető sziklatetőt is megmássza, hogy a választott üreges vagy élekkel szaggatott kemény formát megfelelő szögben fölvehesse. Egyik-másik téma esetében azzal sem törődve, hogy ez mennyi idejébe és fáradságába kerül.

Kósát azonban nem csak a kövek formázatai tartják izgalomban. Európába kerülve ugyanilyen figyelemmel kíséri lencséjével a templomok, épületek, városok geometriáját is. Az Egyesült Államokban a felhőkarcolók acélból és üvegből egyébe varázsolt, mérhetetlennek látszó, tiszta síkjai ragadják magukkal képzeletét. Az ezekről készült képeit megigézve néztem, mert bár jártam ott, a szinte kozmikussá nőtt síkoknak a méretét és nagyszerű eleganciáját nem fogtam föl kellően. A szerkezeti rend mindenütt megragadja. Képeiben a természet lelkét és az emberi lélek természetét keresi. Egy zöld mezőben árválkodó magyar gémeskútban éppúgy megtalálja, mint egy fehér falú japán ház sötét ablakában. Az európai gótikus katedrálisokban éppúgy, mint a Biblia-béli sivatagokban. A patakok, a folyók és a tengerek kékjében éppúgy, mint a végtelenbe vesző egek világában.

Kósa azt vallja, hogy bár nem hívő, hozzá a zen-buddhizmus áll szellemileg-lelkileg a legközelebb. Azt hiszem, hogy a meditáció kultúrájának közvetlen megismerése, a keleti gondolkodásban való elmélyedés nélkül *Az idő egésze* nem születhetett volna meg. Kósa tudja, hogy az ember lát és néz, de az embert is látja és nézi „valaki”.

Novák László Ferenc

Pestis a Három Városban

Kétszázhetvenöt éve már, hogy a pestisjárvány hatalmas pusztulást okozott Kecskeméten, Nagykőrösön, de bizonyára Cegléden is. Az 1739–1740-es években a római katolikus és református egyházak viszonylag pontos listát vezettek a halálozás intenzitásáról, a járvány lefolyásáról. Sajnálatos módon azonban Cegléden nem maradt fenn semmilyen nyilvántartás erre vonatkozóan sem a római katolikus, sem a református egyháznál¹, ami nem jelenti azonban azt, hogy ne lett volna járvány a mezővárosban.² Érdekes, hogy a Cegléd és Nagykőrös tőzsomszédságában lévő Abonyban – a református egyház nyilvántartása szerint – nincsen nyoma a pestisjárvány pusztításának.³

A pestis „súlyos, életveszélyes fertőző betegség. Kórokozója, a *Yersinia (Pasteurella) pestis* (felfedezője Alexander Yersin [...] a házipatkányról, a patkánybolha közvetítésével kerül az emberbe [...] Emberről emberre is terjed. Két fő formája a bubópestis (e név a gumószerűen megnagyobbodott nyirokcsomókra utal) és a tüdőpestis [...] nagy vérzések alakulnak ki a szervezetben, sőtét bőrelváltozásokat okozva, innen a feketehalál név. A Kínából és Belső-Ázsiából átterjedő első nagy pestisjárvány Európában (1343–51) több áldozatot követelt, mint a megelőző korokban bármely más járvány v. háború. A pestis 1361–63-ban, 1369–71-ben, 1374–75-ben, valamint 1390-ben és 1400-ban visszatért. A városokban többen estek áldozatul, mint vidéken, a halálozási ráta a kolostori közösségekben volt a legnagyobb. Korabeli oklevelek szerint területtől függően az a halálozási

1 Ennek okát abban is láthatjuk, hogy ebben az időszakban dúlt a vallásháború. A mezőváros földesura, a Clarissa apácarend birtokjogában megerősödve, az 1730-as években támadást intézett a református mezővárosi hegemonia ellen. Ennek súlyos következménye volt, hogy elvették, pontosabban visszavették a reformátusoktól a templomot, az iskola működését is korlátozták. 1753. március 27-én volt az utolsó istentisztelet a templomban. A reformátusok új templomot kényszerültek építeni, de az is II. József 1781-es vallási türelmi rendelete (Edictum Tolerantiae) után, s a XIX. század második felében – a vallási sérelmek ellensúlyozásaként – vált igazán monumentális jelentőségűvé Cegléden. Novák László, 1982a; Novák László, 1989.

2 Pest vármegye körlevele 1740. március 16-án arról ad hírt, hogy a pestisjárvány miatt még nem oldották fel a zárlatot Cegléden, Tőszegen, Dabason, Dömsödön, Tasson, Solton, Ordason, Szalkszentmártonban, Patajon (Dunapataj), Palotán (Rákospalota) és Vecsésen. Novák László, 1982b. 286.

3 A járványos esztendőkből, 1739-ben 16, 1740-ben 12 haláleset és temetés történt. Az egyes temetéseknél nem nevezték meg a halál okát, csupán azt írták a név után, hogy „énekkel”, „igével”, harangozással történt a temetési ceremónia. Itt jegyezzük meg, hogy Abony katolikus földbirtokosa is – a „cuius regio, eius religio” elv alapján – háttérbe szorította a reformátusságot. Vallási villongások támadtak (például 1741 nagypéntek éjszakáján a katolikusok rárontottak a református temetőre, s az ott lévő fejfákat, „epitafákat” kihányták és feltűzelték [Balogh Sándor, 1980; Novák László Ferenc, 2005]). A halotti anyakönyvben jegyezték fel 1740. július 3-án, hogy „Eddig valok temetettetek el Harangozással”, majd „Die 21. Julij az Harangtul is Priváltattunk &”. A harangok újra csak II. József türelmi rendeletére szólalhattak meg, s épülhettek a protestáns templomok harangtoronnyal is. Az Abonyi Ref. Eklézsia I. sz. Anyakönyve. Halotti anyakönyv 1735–1819. 45–46. pag.;

A római katolikus egyháznál nem maradt fenn ebből az időszakból anyakönyv.

arányszám a lakosság számának nyolcada-harmada. Becslések szerint Európában húszmillió ember halt meg a fekete halál idején: Ny. Európa népessége a 16. sz. kezdetéig nem érte el az 1348 előtti szintet...⁴ Az említett két pestis mellett még több válfaja is létezett: a *septikaemiás forma*, *pestis siderans* (a nyirokcsomó duzzadása nélküli, súlyos lefolyású halálos kór), a *meningilis forma* (primer gennyes agyhártyagyulladásal járó betegség), a *pestis minor* (enyhe fertőzőses, és ritkán halállal végződő betegség).⁵

A pestis később is rendre pusztított. Például Hunyadi János is annak esett áldozatául Nándorfehérvár védelmekor, 1456. augusztus 11-én. A járvány utolsó nagy rohama a XVIII. század közepén pusztított Magyarországon. VI. Károly Habsburg uralkodónak a törökkel vívott, s a belgrádi békével (1739. szeptember 1.) záruló délvidéki hadjárata során, 1738-ban kezdett támadni a pestis, s Temesvár vidékéről terjedt az ország belseje felé, így a Három Várost is sújtotta.⁶

Pest vármegye már 1738. június 21-én körrendeletében figyelmeztette a helységeket, hogy a járvány már Csongrádban és Arad tájékán „grassál”, azaz dühöng. Ezért a Három Városban, Kecskeméten, Nagykőrösön és Cegléden is megtiltották a vásárok tartását. Felszólították a helységek előljáróit, hogy a Tiszántúlra senkit ne engedjenek, s onnan pedig senki ne jöhessen a vármegye területére. Elrendelték a Tisza partjának őrzését. A vármegyei kurrens 1738. október 1-jén már arról tájékoztatott, hogy a járvány kiterjedt Békés, Bihar, Bács és Bodrog vármegyékre is. Megtiltották a katonaság és a lakosság ide való közlekedését, megfigyelőállomásokat állítottak fel („contumatio” helyek, karantén), hogy kiszűrjék az esetleges fertőzöttséget. Kecskeméten ilyen ellenőrző állomás létesült 1738. november elején.⁷ Nagykőröst is védvonallal határolta, s az áteresztő, ellenőrző hely emléke őrződött meg a *Strázsahegy* helynévben. Ilyen ellenőrző állomás volt Monoron is a „péteri lineán”, ahol szintén *Strázsahegy* emléke maradt fenn.⁸

A korabeli orvoslás még nem ismert ellenszert a pestis ellen.⁹ A védekezés egyedüli hatékony módját a védővonal, *linea* meghúzásával és őrzésével, s az ellenőrző állomások, kontumáció helyek felállításában látták. Vidékünkön, a Tisza mellett Szolnokon és Paládcis pusztán, Északon Monor mellett Péterin, északabbra Szadán és Veresegyházán, Pest alatt Gubacson volt többek között védvonal. A védvonal, *linea* sem biztosított védelmet a járvány terjeszkedése ellen, jóllehet az őrzésére nagy súlyt helyezett a hatóság. A Három Városból, így Nagykőrösről is küldtek szolgálatra embereket védvonalakra, kontumációs helyekre. A város második számadó bírása feljegyezte 1739. augusztus 8-án, hogy „*Semberi László Katonának a' Lineán lévő szolgálattyaért fizettem f. 12.*”, szeptember 12-én „*A Paládcisi Linenan levő Strásának Szolnokban való be*” meneteleiért fizettem – „30.”, majd a járvány után, 1740. március 18-án „*A Szadai és Veresegyházi Linearul haza jött hat Strásák[na]k fizettünk f. 68*”, – „*Azon kívül vettünk volt számára hét Pár inget Gatyát [...] f. 8*”, „75. Item hét Pár deli csizmát.”¹⁰

4 *Magyar Nagylexikon XIV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 717.

5 *Orvosi Lexikon III.* k. Budapest, 1972. 1010.

6 Gunst Péter (szerk.), 1979. 92. 213.; Illyés Bálint–Jakab László, 1982. 38.

7 Novák László, 192b. 177–278.

8 A Strázsahegy Monor kiváló minőségű bort termő szőlősterülete volt az elmúlt évszázadokban.

9 Pápai Páriz orvosló könyvében javasolta a citrom, narancs, ecet, sóska fogyasztását. A pestis „*egyedül csak a nedvességektől vagy gőzölgésektől származik [...] bennünk a' nedvesség igen könnyen meg vész 's meg rothad....*” – írja. PÁPAI PÁRIZ Ferenc, 1747. 317.

10 Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára Nagykőrös Város (NL PML NkV) Regestrum Oppidi Nagy Kőrös 1739/40.

A vármegye körrendelete azt adta hírül 1739. május 7-én, hogy kitört a járvány Kecskeméten, pusztít Kécskén és Izsákon is. Ebben a tavaszi hónapban a járvány szedte áldozatait Hatvanban, a Pest környéki falvakban (Rákoscсаba, Csömör, Rákoskeresztúr), s 1739. június 4-én már „Pest városa, a’ mirigyel avagy dög halállal inficiáltatván be zároltattott, és Strásákkal körül vétetődött”. Az oda ki- és bejárás tilos volt: „minden Helység Birája a lakosoknak hirdettesse meg, hogy élete elvesztése alatt senki a’ lineán által ne mennyen, mert ha meg tudatik, a’ ki a’ ki lineán által ment, és bent volt a’ Városban, ha bár alattomban ki ment is a’ maga lakó Helységében vissza, az oly ember minden kegyelem nélkül fel akasztatik, avagy meg lövöldöztetik” – szölt a vármegye dörge delme. Hogy ez nem pusztán fenyegetés volt, bizonyítja a mogyoródi előjárók esete. A vármegye főszolgabírója tájékoztatott erről 1741. július 16-án: „Nem kétlem hallották a’ Birák és a’ Lakosok, hogy Mogyoródi Bíró, Nótárius et Törvény Birájok, meg fogattak és vasba verettettek; mind addig is nagy vigyázás alatt a’ Linean rabságban tartattak azok okbol, hogy azon ragadozo rosз nyavalyát el titkoltak, sőt büntetés alatt házrul házra, szolgán által nagy verés alatt meg parantsolták a lakosok[na]k, ne merészellyék ki hirdetni, és külsők[ne]k meg jelenteni, hogy mirigy nyavalyában halnának, titkon is temették a’ holtakat, mellyet magok is meg vallottak. Arra valo nézve hogy effélében, kiadott Királyi parantsolatokat hátra vetettek, melly az egész Vármegyében Concurraltatott, magokis nem tagadták, hogy ezen nyavalyát, életek el vesztése alatt ne titkollya, hanem mindgyárt a’ N. Vármegye Magistratussának hir adással légyen, azért is a mai napon Felsőges Királynénk ki adott Törvénye parantsolatnya szerént fent irt Mogyoródi Biro Haraszi István a’ linean meg lövöldöztetett, A’ Törvény Bíró pedig halálra ugyan el készítettett de életének ő Felsőgétül Gratiat nyert, Mindazon által azon Törvény Biro Notariussal edgyütt esztendeig valo Rabságra és Buda várában munkára rendeltettek...”¹¹

A törvény szigorú betartatása, a járvány terjedésének megakadályozása érdekében, szükségszerű volt. Jó lehet a kisebb helységekb en, falvakban – mint Abony példája is igazolja – a pestis nem pusztított, vagy csak kevésbé veszélyeztetett, a nagyobb lélekszámú mezővárosokban azonban igen nagy veszedelmet okozott. Ezt bizonyítja Kecskemét és Nagykőrös példája is. Kecskeméten a katolikusok voltak többségben, így a mortalitásuk is jóval nagyobb a reformátusokénál.¹²

1739	Református	Katolikus
Január	31	22
Február	33	52
Március	31	79
„Mense Aprilis Peste crestente”	120	234
Mense Majo Peste jam grassante	506	788
In Junio Peste horribile grassante	682	1234
In Julio Peste adhuc grassante	377	988
In Augusto jam decrescente”	128	338
Szeptember	73	175
Október	66	101
November	49	53
December	12	25
Összesen	2109	4085

Szokolay Hártó János verses krónikájában írja:

11 NL-PML NkV Protocollum Currentale 1738–1745. 171–172. pag.

12 Novák László, 1982b. 281.; a Kecskeméti Református Egyház Halotti Anyakönyve 1712–1777.

Az ezerhétszáz harmincznyolcz nyarával
 Küzde varposunk a' hon köznyomorával
 Mert reánk zúdult a szamum gyilkos szele,
 Mellyet ránk az ég uj csapása rende.
 A' nyomor e' földön mindenütt megtalál;
 Igy jött ránk akkor a pusztító dög halál,
 Ifjakat véneket söpört a' nyavalya,
 Gazdag a' szegénnyel rakásra hala,
 Ferenczi atyák is adtak három vámot,
 A' mint vész multával följegyzék a' számot.
 Ötezer kilenczszáz hetvenet ragadott
 El a' bús temető mint keserves adót.
 Sok ezer szemből bánat köny csordúla
 Míg az Úr kegyelme hozzánk nem fordúla:
 Emlékezetes még máig is ezen gyász,
 Mint nevezni szokták a' dülő hagymaláz."¹³

Szokolay Hártó tévesen jelöli a pestisjárvány időtartamát. Szerinte 1738 nyarán kezdődött, és csak 1742-ben fejeződött be. A történeti tények ezt az állítást azonban nem igazolják.

A vármegye körrendelete 1739. május 7-ében jelöli meg a járvány pusztításának kezdetét Kecskeméten, azonban a pestis már – sajnálatos módon – januárban mutatkozott. A reformátusok között januárban 31 haláleset történt, s a halál okát 8 halott esetében jelölték „döggel” megjegyzéssel, ami a pestisre, gughalálra utal. A január 4-i bejegyzés szerint „Pető András és Két Fia Ambrus és Pál döggel” halt meg. Februárban 33 haláleset közül 8 volt „döggel”, márciusban és áprilisban csupán 1–1 esetben írták, hogy „döggel” halt meg az illető. A római katolikus egyház latin nyelven anyakönyvezte a haláleseteket, sajnos nem tüntették fel a halál okát. Tekintettel arra, hogy áprilisban már növekedett a halálozási ráta a járvány következtében – a hónap közepétől erősödő halálozási arány miatt már nem jelezték a pestises döghalált a reformátusok –, a pestis erősödése figyelhető meg. Ennek csúcspontja május végére, júniusra esett. Ekkor, május 25-én és június 3-án halt meg a legtöbb ember, egy nap 43–43 fő. A mortalitás intenzitását a református és római katolikus egyház anyakönyvének részletes adatai alapján dokumentáljuk:

Római Katolikus Egyház halotti Anyakönyve:¹⁴

Nap	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
1.						31	40	10	11	2	1	2
2.						32	42	14	8	2	5	1
3.						42	43	15	10	4	–	–
4.						41	35	17	4	4	2	1
5.						46	33	7	12	5	4	–
6.					69	37	34	16	9	3	4	1
7.					6	48	33	10	4	9	5	1
8.					9	29	32	11	6	1	2	–

¹³ Szokolay Hártó János, 1846. 129–130.

¹⁴ Kecskeméti Római Katolikus Egyház Anyakönyve I. Halottak bejegyzései 1734–1761. 441–536. pag.

9.					12	42	28	14	4	1	-	1
10.					17	27	43	10	7	4	4	-
11.					17	44	26	16	7	9	1	-
12.					12	40	46	14	4	2	2	1
13.					17	39	29	10	3	-	2	-
14.					23	38	38	16	2	3	-	1
15.					23	38	43	13	4	5	2	-
16.					20	29	25	11	-	5	1	1
17.					29	46	35	14	5	4	1	
18.					25	47	20	8	10	3	-	
19.					37	39	42	11	10	7	3	
20.					28	36	23	12	4	2	3	
21.					34	54	21	12	9	5	3	
22.					28	40	28	8	4	3	-	
23.					30	38	26	7	3	2	-	
24.					27	41	26	12	6	2	2	
25.					29	58	28	7	3	2	1	
26.					33	49	21	9	5	2	-	
27.					38	56	28	10	9	1	2	
28.					52	57	19	5	4	8	2	
29.					39	64	20	5	6	1	-	
30.					38	43	22	9	2	5	1	
31.					59		15	5		3		15
	22	52	78	231	752	1281	948	334	174	101	53	25
Összesen 4085 halott												

Január, február, március hónapokban nem jegyezték fel naponta a haláleseteket, de még május elején sem. Május 1. és 6. között 69-en haltak meg összesen, majd 7-étől már pontosan vezették a halotti nyilvántartást, s ez a járvány terjedésére, pusztításának erősödésére enged következtetni. A járvány tetőzése május végétől teljedett ki, s tartott júniusban. Legtöbben 28-án, 52-en, 31-én 59-en, június 25-én 58-an, 27-én 56-an, 28-án 57-en haltak meg, legnagyobb számban viszont június 29-én, 64 fő.

A kecskeméti Református Egyház halotti anyakönyvezése:

Nap	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
1.	1	1	2	-	8	20	17	4	2	3	3	2
2.	-	2	-	1	9	37	13	5	5	3	3	-
3.	1	2	-	1	7	43	14	2	3	1	3	-
4.	2	2	2	2	4	10	17	7	4	4	6	2
5.	-	-	-	1	9	33	22	10	2	2	-	-
6.	-	1	-	4	11	29	15	1	4	-	-	2
7.	-	-	1	4	9	31	16	7	5	7	2	1
8.	1	1	2	2	6	29	12	3	-	1	2	-

9.	-	2	1	4	10	18	10	1	1	3	5	-
10.	1	1	-	3	11	26	20	3	5	1	3	-
11.	1	-	2	4	10	22	10	3	1	-	1	-
12.	1	3	1	3	20	23	17	5	6	2	-	1
13.	2	1	-	1	18	28	14	4	-	-	3	1
14.	1	-	1	2	11	21	13	4	4	1	1	-
15.	2	2	1	5	9	18	9	6	1	1	3	-
16.	3	1	-	2	19	23	9	7	3	4	1	-
17.	3	2	2	5	14	14	9	3	2	1	2	1
18.	1	-	-	6	7	20	12	4	4	3	1	-
19.	1	-	1	-	24	16	8	8	7	3	3	1
20.	1	2	3	5	14	26	5	5	1	3	1	-
21.	-	3	2	4	14	23	14	4	3	1	-	1
22.	2	1	-	3	16	21	15	-	-	1	1	-
23.	1	2	-	6	20	20	12	3	2	3	-	1
24.	2	1	4	4	26	26	13	2	-	2	-	-
25.	-	1	1	11	43	17	10	3	1	3	2	-
26.	-	-	-	8	17	17	13	1	-	-	-	-
27.	-	1	1	7	30	19	7	8	4	2	2	-
28.	1	1	1	12	37	13	10	6	1	3	-	-
29.	-		1	3	23	22	3	3	-	2	-	-
30.	-		-	7	19	17	10	2	2	1	1	-
31.	2		2		30		8	4		6		-
	31	33	31	120	506	682	377	128	73	66	49	13
Összesen 2109 halott												

Június 2-án 27, június 3-án 43, június 5-én 33 haltak meg. E napon Erdélyi György 16 éves fiát temették utolsóinak: ekkor jegyezték fel a halotti anyakönyvben: „*Uram Kőnyörűly rajtunk ne emészd meg a te népedet.*”

A mortalitás csúcsa Kecskeméten május 31-ére esett: ekkor legtöbben, egy nap 90-en haltak meg. A két felekezet haláleseteinek száma összesen: 6194, mivel azonban természetes halállal is haltak meg emberek, ezért pontosan megállapítani nem lehet a pestisjárványban elhalálozottak számát. Érdekességként említjük meg, hogy a reformátusok között az „öregek” kevesen éltek meg a 80 éves kort, viszont a katolikusok között többen, még a 90–100. esztendőit is. Például januárban Nagy Katalin 100, februárban Kerekes Ilona 100, márciusban Tok Katalin 100, Kovács Anna 90, május elején Német György 100, május 19-én pedig Búza Anna 90 éves korában hunyt el.

A pestisjárvány a kisgyermek és fiatal anyák, asszonyok közül szedte a legtöbb áldozatát. Jóllehet március 31-én „*Mező Gergelyné Szülésben*” halt meg, a református anyakönyvvezető szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy „*Volt ez az idő a' terhes Asszonyok[na]k veszedelmes*”. Ez a veszedelem a későbbi hetekben-hónapokban fokozódott, erőteljesen hatott, amit a halotti statisztika igazol.

A római katolikusok kor és nem szerinti halálozási statisztikája:

Életkor – év	Fő	%	Férfi	Nő
> 1	120	2,94	62	58
1–3	539	13,19	275	264
4–6	537	13,14	252	285
7–14	1030	25,21	481	549
15–20	532	13,03	294	238
21–30	639	15,64	311	328
31–40	373	9,14	229	144
41–50	194	4,75	131	63
51–60	51	1,25	33	18
61–70	34	0,83	23	11
71–80	22	0,54	10	12
81–90	7	0,17	2	5
90–100	4	0,10	1	3
Nem jelzett	3	0,07	2	1
	4085	100	2106	1979

A római katolikusok között a férfi nem halálozási aránya a nagyobb. Az elhunytak több mint kétharmada 20 esztendő alatti volt, viszont igen jelentős a 20 és 30 év közöttiek aránya is. Ennek az a leghátrányosabb hatása a demográfiai viszonyokra, hogy a házassági kapcsolatok, a népszaporulat romlását idézte elő a járvány.

A nemek és életkor szerinti halálozási statisztika a reformátusok adatai alapján:

Életkor – év	Fő	%	Férfi	Nő
> 1	41	1,94	32	9
1– 3	216	10,26	103	113
4– 6	269	12,76	134	135
7–14	564	26,76	286	278
15–20	290	13,75	152	138
21–30	301	14,27	173	128
31–40	84	3,98	53	31
41–50	47	2,23	39	8
51–60	40	1,89	32	8
61–70	34	1,61	23	11
71–80	8	0,38	5	3
Nem jelzett	215	10,19	92	123
	2109	100	1124	985

Viszonylag jelentős nagyságrendű az életkor-megjelölés nélküliek létszáma. Közöttük többségben vannak a gyermekek, tizen- és huszoneves fiatalok, ifjú asszonyok, jövevények s idős emberek (az ő többségük halálát nem a pestis okozta, „öregnek” számítottak). A fiatalasszonyok nagyobb száma ad magyarázatot arra, hogy a 21–30 év közötti nők aránya kisebb a férfiakénál. A nemek arányát tekintve megállapítható, hogy a férfinem pusztulása volt erőteljesebb a nőinél.

Az életkor megjelölése nélküli halottak között volt: a május 1-jei anyakönyvezés szerint „Bodo György Ifju”, „Baxa János Leánya”, „Balog Gergely Fia Egyszersmind Leánya”,

május 2-án „Turczán János Inasa”, „Fodor Joseph Felesége”, „Kovács István Ifjú”, „Egy jövevény Aszszony”, május 3-án „Festős Mihály Ifjú”, „Tót Andrásné Öreg”, „Más Öreg Férfiú”, május 5-én „Haraszti Pál Két Leánya”, május 7-én „Barta János Felesége Ifjú”, „Pór Czigány István Leánya”, „Modor János Fiatskája”, május 8-án „Hemző Pál Jokorbeli¹⁵”, május 9-én „Pap Mihály Felesége”, „Pap Mihály Leánya 9. Eszt.”, május 12-én „Turi Mihály Feleségével együtt”, május 13-án „Vida István Felesége Ifjú”, „Lányi Mihály Felesége Ifjú”, „Varga Mátyás Felesége Ifjú”, május 20-án „Bogár Mihály Felesége Ismét Leánya 16. Eszt.”, május 31. „Nagy János Feleségével”, július 4-én „Trifont Márton Czigány” stb. A halálozás mértéke júniusban csúcsonodott, s a későbbi hónapokban már többségében az életkort is rendre feltüntették mindenkinél.

A pestis családokat tett tönkre, szinte kihaltak, vagy talán egészében ki is haltak. A református anyakönyv tanúsága szerint házaspárok, ifjú feleségek, különböző időpontban a gyermekek pusztultak el. Például április 8-án „Bóltskői Gergely Leánya 8. Eszt. Fia Fia 20. Holnapi”, április 11-én „Bóltskői Gergely Leánya 18. Eszt.”, április 15-én „Bóltskői Gergely Fia”, május 3. „Afrán János Fia 13. Eszt.”, május 14-én Afrán János Leánya 9. Eszt.”, május 14-én „Afram János Felesége 36. Eszt.”, május 16-án „Afram János Fia 16. Eszt.”, május 16-án „Turczán János Felesége 34. Eszt.”, május 21-én „Turczán János Leánya 13. Eszt.”, május 23-án „Turczán János Fia 1. Eszt.”, május 19-én „Bekő Mihály Leánya 14. Eszt.”, „Ismét Két Fia együtt”, június 4-én „Kormos Mihály Feles. 24. Eszt. Ismét Fia 3. Eszt.”, június 5-én „Varga István 42. Eszt. Ismét Felesége 28. Eszt.”, július 22-én „Vedres Samuel Feles. 30. Eszt.”, július 24-én „Vedres Samuel 45. Eszt.”, július 27-én „Vedres Samuel Fia 2. Eszt.”, augusztus 10. „Czigány András L. 12. Eszt.”, augusztus 11. „Czigány András Feles. 35. Eszt.”, augusztus 15. „Czigány András L. 10. Eszt.”, július 26-án „Muraközi László 18. Eszt.”.

A katolikus egyház veszteségei is hatalmasak voltak. Ennek okai között említhető, hogy lélekszámban is nagyobb volt a római katolikus a református egyháznál. A pestisjárvány veszteségeivel kapcsolatban így ír Szokolay Hártó János: *„A' pestis elmúltával főként gyászoló tömördek halottait a' római katolika egyház; mert ezen hitfelekezet közül különösen felesebben haltak el. Ugyanis a' reformátusok eleiről fogva a' város' északi és keleti sokkal egészségesebb tájain telepedtek meg, 's más helyekről is ezekre vonultak; ellemben a' római katolikusok a' déli és nyúgotti sokkal egészségtelebb helyekre vették lakásukat, és ez mái napig is nagy mértékben így van [...] Atalaban Kecskemét, ekkori népességének, mondhatni több mint negyedét elvesztette; de sokan a' halálvész elől menekülni akarván ki is költöztek Kecskemétről, mire nézve itten megemlítendőnek vélem hogy ezen pestis előtt mi nevű nevezetesebb és így nálunk régibb, törzsökösebb családok említettnek leginkább a' köz iratokban. Kecskemét legrégebb idők óta említettnek szokott család nevek ezek: Ágoston, Aranyi, Barkó, Búzás, Bán, bíró, Balassa, Borbély, Balog, Bekő Czirkátor, Csik, Csaba, Csönkös, Cseh, Csete, Csuka, Deák, Demeter, Gyárfás, Hegedűs, Halasi, Hagymási, Harsányi, Ilyés, Imre, (Ferencszállási) Kamarás, Kis, Kozma, Kalocsa, Kelemen, Kemény, Kincses, Kovács, Látos, Laczi, Magó, Márkus, Mányoki, Méhes, Mór, Muraközy, Nagy Nemes, Ormandi, Orbán, Péteri, Pápai, Pál, Pankotay, Sárközy, Selymes, Szalai, Szivos, Szentkirályi, Széles, Szeless, Szente, Szécsi, Szabó, Szűcs, Tar, Teleki, Tomó, Turi, Zana, Varga, Vég.”¹⁶*

15 „Jókorbeli” – javakorabeli

16 Szokolay Hártó János, 1846. 133.

A Szokolay Hártó János által felsorolt kecskeméti családok teljes egészében nem haltak ki a pestisjárvány következtében.¹⁷ A későbbi összeírások is erre szolgálnak bizonyítékkal.¹⁸

Az egyházi anyakönyvek tanúsága szerint a pestisjárvány már 1739 decemberében megszűnt Kecskeméten. A reformátusok nyilvántartásában szereplő 2109 fő az évi halálozási adatokat tartalmazza, s természetesen nem a járvány áldozatainak számát mutatja. Az ennél kevesebb volt, de pontosan megállapítani nem lehet, hogy mennyi. Hasonló a helyzet a római katolikus egyház esetében is. Balla János levéltáros kimutatása szerint Kecskemét népessége mintegy 20 ezer fő lehetett a pestisjárvány idején¹⁹, így helytálló Szokolay Hártó János becslése, miszerint *mintegy harmada a lakosságnak* lett a pestis áldozata. A járvány befejeződését azonban tévesen határozza meg Szokolay, aki az 1742. esztendő²⁰t jelöli meg.

17 Szükséges megjegyezni, hogy az egyes családok genealógiáját feltárni lehetetlen dolog. Csak arra utalunk, hogy nagyon sok a szerteágazó, átlagosnak mondható családnév, mint a Kovács, Varga, Szúcs, Kis, Nagy, Pap, Szappanos, Tót stb., amelyek veszteségeire fényt deríteni lehetetlenség, viszont vannak konkretizálható sajátos nevű családok, így a Muraközy, Szentkirályi vagy a Czirkátor, Latzi, Kismédi, Csernátoni, Paréj, Bodatz, Zana, Góbi, Hagyó, Csorcsán, Polya, Szívós, stb. E református családok napjainkban is megtalálhatók Kecskeméten, így a kontinuitásuk bizonyos, esetleg a járványos veszteségeik is kideríthetők volnának. Érdekességgént említhető, hogy a Trifont cigány család is megőrizte kontinuitását Kecskeméten (pl. Trifont Gyula jeles lacikonyhás vállalkozó, a vásárokon, így Nagykőrösön is rendszeresen megfordul napjainkban). Jóllehet Nagykőrösön is éltek Trifontok (a pestis közülük is sokat elragadott), azonban ez a családág – ismereteink szerint – már nem található meg a városban). Kecskeméten a Trifontok reformátusok voltak, ám néhány katolikus is akadt közöttük. A Kolompár cigány család viszont római katolikus vallású volt.

18 Novák László Ferenc, 2015.

19 Novák László, 1982b. 282.

A járvány után a kecskeméti katolikus egyház a városból kivezető utak mellett, a főbb bejáratoknál (a csongrádi, halasi, budai, kőrösi és vásári kapukon kívül) egy-egy kőkeresztet állíttatott hálaadásképpen. Az egyházak és a lakosság közadakozásából 1742-ben állították fel a Szentháromság-szobrot, amelynek tervezője és kivitelezője a piaristáknál is dolgozó Conti Lipót Antal, azaz eredeti nevén Leopoldo Antonio Conti, aki itáliai származású szobrász volt. A későbbiek során többek – így Szokolay Hártó János is – a pestisjárvány mementójaként készült emlékmű 1742-es évszámát tekintették, tévesen, a járvány befejeződésének. A város kitűnő tudósa, Hornyik János is tévedett, mert 1740. szeptember 14-ében határozta meg a járvány végét.²⁰ A kecskeméti református anyakönyv bizonyossága szerint szeptember hónapban már jóval száz alá esett a halálozási arány, s decemberben pedig már „csak” 13 volt, amely arányszám a járvány előtti időszakhoz viszonyítva átlagosnak tekinthető, s nem kapcsolható össze a járvány pusztításával.

Az 1740. szeptemberi dátum téves adat. Ekkor már Nagykovács is túlesett a szörnyű veszedelmen. Pest vármegye hirdetménye is ezt igazolja. Az 1740. március 16-i keltezésű körlevele már a pestisjárvány alól felszabadult helységek között említi Kecskemétet, Nagykovácsot, Kécskét, Izsákot is.²¹

A Kecskeméten márciusban kitört járványtól számítva néhány hónapra már Nagykovácsra is felütötte fejét a pestis, amelynek pusztításáról részletes dokumentáció maradt fenn.

Nagykovács – ellentétben Kecskeméttel és Cegléddel – ebben az időben még színreformátus lakosságú volt. A várost vezető magisztrátus (tanács) mellett az egyházi irányítást a konzisztórium (egyháztanács) végezte, amely valójában egy testületet alkotott a magisztrátussal. Rendszerint a város ügyeinek intézése után került sor az egyháziakra. A XVIII. század közepéig még a városi számadások a városi alkalmazottak között említik a prédikátorokat, az „oskola rektorral”, a praeceptorokkal (fiúk tanítói), a leányok tanítóival együtt, fizette az éves konvenciójukat. A város nótáriusa volt ekkor Balla Gergely, aki ebben az időben már megírta Nagykovács történelmét.²² Balla Gergely részletes statisztikát, „Gyászos lajstromot” készített a pestisjárvány pusztításáról.²³

Amikor tetőpontra hágott 1739 júniusában a járvány Kecskeméten, akkor ütötte fel a fejét a pestis Nagykovácsra. A nyilvántartásból megállapítható a járványos és rendes halál halottainak aránya:

Hónap	Pestises	Rendes halál
Június	11	8
Július	56	28
Augusztus	266	7
Szeptember	788	40
Október	1070	96
November	399	42
December	47	17+98
Január	5	22
Február	–	11
	2642	281+98=3021

20 Hornyik János, 1927. 106.

21 Novák László, 1982b. 282.

22 Lásd Balla Gergely, 1856; Novák László, 1994.

23 Novák László, 1982b. 324–392.

Egy „oskolabeli deákon” mutatkozott a pestis 1739. július 14-én, aki szerencsés módon felgyógyult, azonban a járvány széles körben kezdett pusztítani a mezővárosban, egészen 1740 januárjáig. A járvány lefolyása gyorsabb volt, mint Kecskeméten, később kezdődött, s csupán egy hónap eltéréssel végződött. Ennek oka a demográfiai viszonyokban kereshető, mivel Nagykőrös lélekszáma kevesebb volt Kecskemétnél, annak közel harmada lehetett.

A halálozás intenzitása – jóllehet arányában kisebb volt – hasonló Kecskeméhez. Szeptemberben kezdett grasszálni a pestis, és a rettenetes, borzasztó („horribile”) csúcsot októberben érte el. Naponta átlagosan 23 volt a halálozási szám, de október 18-án volt a legmagasabb, 58 ember halt meg pestisben. Balla Gergely kimutatása szerint 2693 pestises és 254 rendes haláleset történt. Ezek a szám adatok eltérnek a listán szereplőktől, melynek oka az összeírást végző pontatlan regisztrációjának tulajdonítható. December 5. és január 6. között nem különböztették meg a pestiseseket. A listazárás végén található 98-as szám azokra vonatkozik, akiknél nincsen megjelölve a halálok. Ez félreértésre adott okot. Galgóczy Károly például 98 pestisest gondolt, holott csupán 47-en haltak meg a járványban.²⁴ A listán szereplő létszám (2642) és az összesítésben kimutatott összeg (2693) eltérő szám adat, amelynek oka számolási hiba lehet. Több lehetett 2642-nél a pestises, ugyanakkor a 98-as összeg is tartalmazhat pestises halottakat, ami korrigálhatná a mutatkozó 51-es különbséget.

A pestisjárvány legtöbb áldozatát Nagykőrösön is a serdülőkort elérő fiatalokból szedte, magas volt a kisgyermek aránya is, míg az idősebb korosztályt kevésbé sújtotta:

Életkor – év	Férfi	Nő	Összes
> 1	25	29	54
1–3	101	121	222
4–6	181	211	392
7–14	353	394	747
15–20	242	179	421
21–30	242	212	454
31–40	102	50	152
41–50	77	13	90
51–60	59	13	72
61–70	8	8	16
71–80	3	2	2
Nem jelezett	17
1393	1232	2642	

Kecskeméhez hasonlóan Nagykőrösön is a családi tragédiák sora következett be. Haltak meg huszonéves fiatal házaspárok, várandós anyák, fiatal feleségek, sokan gyermekeiket veszítették el, sok gyerek maradt árván. Például Kaszap Márton öt gyermekét veszítette el: június 24-én halt meg a 11 éves lánya (igaz, nem pestisben), július 5-én a 8 esztendő lány (ő sem a pestis ragadta el), július 17-én 14 éves leánya pestisben, szeptember 27-én 4 éves kislánya és október 18-án 17 éves fia halt meg e járványban.

A pestis nem válogatott. Ridegek, szolgák, szolgálók, cigányok mellett elragadta a gazdák, kismesek családtagjait is (többek között a Beretvás, Jakabházi, Kalocsa, Muraközi famíliákból). A városi számadásokban is nyomon követhető a pestis pusztítása. A kántor, Debreceni János is meghalt, akit a város költségén temettek el. A számadóbíró feljegyezte

²⁴ Galgóczy Károly, 1896. 78.

1739. október 3-án, hogy „T. Ráczkevi János Úr Sirásóinak adtam – 30. dénárt”. A temetés után tort tartottak, s ezen a Nagy Istvántól vásárolt borból fogyasztottak, „T. Ráczkevi Ur Torjára [...] el hordtak” néhány akóval. A város fizette a kántort, akinek halála, a pestisjárvány után elszámoltak az özevegével, 1740. szeptember 7-én: „Sójját Sajtyát meg adtam, Vaját, Mézít Gomojáját meg adtam Káposztáját is meg adtam. Holta után az Özevegnek Fő Biro Ur fizetett f. hung. 50 – Fő Biro Ur fizetett még f. 41 „66 ½” dénárt – jegyezte fel a számadóbíró.²⁵

A görög kereskedők között is történt haláleset, s a város gondoskodott temetésükről. A számadás szerint 1739. november 7-én „Görög Mihály Koporsojáért fizettem az Asztalosnak f. 1., – „Koporso szegért – 21 ½ dénár.”, „Mihály Görög el takarittatására fizettem Tiszt. Rector Úr[na]k, Deákok[na]k’ Mendicansok[na]k’ Harangozonak, Cantornak f. 5.”

A járvány idején a közbiztonságra is fokozottan ügyelt a városi hatóság az esetleges fosztogatás megakadályozása érdekében. A görög kereskedők védelmére kellett fokozott figyelmet fordítani: „Görögök Bottyait örző embernek adtam f. 2., 26 ½” – jegyezte fel a számadóbíró november 19-én.

A város belső területét árokrendszer, *garágya* védte, amelyet különösen őriztek a járvány idején. A Kecskemétre, Ceglédre, Szolnokra, Budára vezető utaknál kapuk voltak, két-két kapus őrizte a ki-bejárást. A garágyán átkelőhelyek, átjárók, hágcsók is voltak, amelyeket szintén őriztetett a magisztrátus. A pestis az öröket sem kímélte. Ebben az esztendőben Rácz Miklóst és „Sinór Verőt”²⁶ alkalmazták kapusnak. A „Kecskeméti Kapunál valo Kapusok bére” 12 forint volt. „Die 23 Octobr meg halván Sinor Verő Rácz Mihály által temettetésére adtam f. 4. Rácznak adtam ismét f. 1.” – jegyezte fel a számadó.

A város más alkalmazottjait, a pásztorokat is sújtotta a pestisjárvány. A városi számadóbíró könyvelésében erre is vannak adatok: „Város Fejős Juhász N. János. Adtam béribe f. 4. Itt maradt f. 4. 9 7^{br} A Feleséginek Ura halála után f. 2. 36 dn.”; 1739. november 13-án „Fejős Juhász Árova Leánykájának el takarittatására adtam – 35.”; „Toronyban vigyázó Kodormán Mihály bére Kész Pénz f. 12. Pár Csizma 1. 1. Nadrág. Adtam f. 1. Item két izben f. 3. Rhen. Meghalván az Pestisben Conventioja ide maradt.”; „Város Csikosa Baranyi István bére f. Rh. 24. Bunda 1. 1739. die 5. 9br meg betegedvén Baranyai Istók fogadtunk helyében fele bérre Patócsi Jánost. Kész pénz fizet. Szent György napig f. 12. Egy pár Ing gatyá, Egy pár Bakkancs.”²⁷

A mintegy háromezerre menő haláleset súlyosan érintette Nagykőrös népességét, annak jelentős csökkenését idézve elő. Pontos nyilvántartás erről nem maradt fenn, azonban az 1738. és 1741. évi adóösszeírásokból következtetni lehet rávonatkozóan: összeírás:

Tized	1738	1740
I.	374	334
II.	337	242
III.	409	258
IV.	336	338
Összesen	1456	1172

A város első tizede a központtól északra, a Ceglédi úttól nyugatra helyezkedett el, a második a központtól délre, a Kecskeméti út nyugati oldalán, a harmadik tized a

25 A III. tizedben lakott, Udvardi János portáján, „ott a’ régi Kántorné, a’ Város Házaban”. NL PML NKV Conscriptio Domestica Oppidi N. Kőrös A^o 1734.

26 Neve nem ismeretes, csak a mestersége. Eredeti foglalkozása zsinórkészítő, gombkötő vagy paszományos.

27 NL PML NKV Regestrum Oppidi Nagy Kőrös 1739/40., 1740/41.

Kecskeméti úttól keletre helyezkedett el, míg a negyedik északkeleten, a Ceglédi és Szolnoki út között. A pestis a II. és III. tizedben, a város déli területén pusztított legerőteljesebben.²⁸ Ezekben a tizedekben lakott a legvagyonosabb – köztük kismemes – lakosság. Az első tized a Tabán, a legszegényebb városrész, viszont itt volt viszonylag legkisebb mérvű a pusztulás. A két év közötti különbség 284, azaz a pestisjárvány idején ennyi adózó családfő pusztulhatott el. A demográfiai számítások alapján ha egy családot átlagosan 5 fő körül becsülünk²⁹, akkor Nagykőrös népessége 1738-ban hétezer lehetett, amely a járvány utáni 1741-es esztendőre mintegy ötezerre csökkent. Nagykőrösön is a járvány a lakosságnak több mint harmadát pusztította el.

A városi tanács 1741-ben összeíratta a lakosokat, 1743-ban pedig a lakóházakat, a benne lakókkal együtt:³⁰

1741			1743		
Járás	Lakos	ebből özvegy	Tized	Lakóház	Lakó
I.	239	7	I.	93	269
II.	220	14+1	II.	72	220
III.	273	23	III.	82	242
IV.	219	25	IV.	115	279
	951	69+1		362	996

A járvány után, 1741-ben jelentős népességcsökkenés mutatkozik az 1738-as adóösszeírás személyi állományát illetően: 951 lakost írtak össze ekkor – melyek között 69 özvegyasszony (*vidua*) és 1 özvegy férfi (*viduus*) található, akik a járványban veszíthették el házastársukat (több özvegyasszony is található, akiknél azonban nem jelezték, hogy „Vidua”, tehát már korábban megözvegyültek). Összesen 505 fővel csökkent a felnőtt lakosság száma, annyival, amennyi a járvány pusztításaként kimutatódott (2642 lélek). Gyermekek nincsenek az összeírásban feltüntetve, csupán a III. járásban történik említés „Mészáros János Árvái”-ről. Ugyancsak a II. járásban két ház állott üresen még 1743-ban: „Patainé üres háza” és „Bencsik István puszta háza”. 1741 és 1743 között már népességnövekedés következett be, 45 családfővel, illetve háztulajdonossal gyarapodott Nagykőrös lélekszáma. A II. tizedben a 67. sorszámú helyen lakott „N[emes]. [Inárcsi] Farkas Mihály Úr”, ahol az elhalálozott testvéreinek, „Gergelynek Árvái, János és Ferencz Uraimék” is laktak – jegyezték fel az összeírásban.³¹

Cegléden – mint utaltunk rá – nem vezettek nyilvántartást a pestisjárvány pusztításáról. A népességre vonatkozóan a dikális adóösszeírás alapján tudjuk reprezentálni az 1737/38-as és az 1740/41-es esztendőket:³²

28 Galgóczy Károly, 1896. 78.

29 Lásd Dányi Dezső-Dávid Zoltán, 1960.

30 NL PML NkV Regestrum Incolarum Oppidi Nagy Kőrös A° 1741.; Conscriptio Domorum Oppidi N. Kőrös A° 1743.

31 Az 1741-es népesség és az 1743-as házösszeírás adatai kevesebb lélekszámot mutathatnak a valóságosnál. Az összeírásokat a már akkor neves notárius, Balla Gergely készítette, aki 1737-ben megírta a város történiáját (lásd Balla Gergely, 1856.), valamint ő írta a „Gyászos Lajstromot” a pestisjárvány pusztításáról. Érdekes módon azonban a két összeírásból – oka nem válik ismeretessé – kimaradt a Balla család, így magát is kihagyta Balla Gergely a lajstromokból, úgyszintén más, a város vezetésében is szerepet vállaló tekintélyes családokat, azok tagjait (pl. Dabasi-Halász, 'Siros, Gombai).

32 NL PML Cegléd Város „In dicbus Novembr. 1737. Conscriptio Civum Oppidi Cegléd”, „In dicbus 9br A 1740. Conscriptio Civum Oppidi Cegléd”.

	1737/38	1740/41
Adózó fő	572	513
Személy	994	1006
Ház	393	415

Az adózó főek számarányát tekintve csökkenés állapítható meg, összesen 59 családfő. Ez a pestisjárvány pusztításának is betudható. Az egyes adózó főknél „személyeket” is feltüntettek, ami azonban nem a teljes családlétszámot jelentheti. A lakóházak számában csekély növekedés következett be. Az adózó főek és a személyek száma alapján – ötös szorzószámot alkalmazva – Cegléd lakosságát járvány előtt nyolcezerre, utána pedig hat és fél ezerre becsülhetjük. Ha helytállóak ezek az adatok, akkor – jöllehet nagyobb népességgel rendelkezett – Cegléd mezőváros vesztesége elmaradt Nagykőrösétől.

Kecskeméten és Nagykőrösön a pestis hatalmas pusztítást végzett. A tetőzés idején ház-kilencven halottat kellett temetni naponta. Az igen válságos állapotokról így ír Hornyik János: *„E nagy veszély idején végtelen rémület szállotta meg az egész városi lakosságot. Egész éjen át temették a halottakat. Koporsóval nem győzték azokat ellátni, hanem zsákba dugva, lepedőbe varrova, vagy gyékénybe takarva legtöbbszörre 10-20-ával egy sírba fektetve takarították el. Általában kihalt a város egész lakosságának egyharmada. A ragály megszűnte után számba vétettek azon házak mellyekből a tulajdonos családok minden tagja kihalt. A városi hatóság által az ilyen házak lezároltattak, ablakaik berakattattak s utca ajtóik beszegezettek...”*³³

Nagykőrösön is kritikus helyzet állhatott elő. A városi tanács számadásai, feljegyzései között erre vonatkozó adatok bukkannak elő. A város rendszeresen vásárolt deszkákat, léceket Pesten és Szolnokon. Ezeket részben saját építkezéseihez, részint a lakosoknak adta el, kereskedett vele. Még a járvány kezdete előtt jelentős vásárlásokat eszközöltek: *„1033 Szál deszkaért fizettem f. 167,91 ½”* jegyezte fel a számadóbíró. Ez idő tájtban, június 16-án csőváriaktól vásároltak 84 mérő meszet. Július 11-én 483 szál deszkát vettek 189 forint összegben, majd augusztus 20-án *„Negyven fenyő szélért Szolnokban”* fizettek 24 forintot. A járvány idején koporsót készítettek a fenyődeszkákból. Ekkor már zárlat alatt volt a város, amiért külső helyekről, idegenekkel kellett a szükséges anyagot beszereztetni: *„A Gubacsi Linearul le hozott Koporso Szegekért egy Olcsai embernek adtam f. 4.”* – jegyezte fel a számadó november 15-én.³⁴

A halottakat a már használt temetőkbe vitték, nem jelöltek ki járványtemetőnek helyet. A kecskeméti temetőkről – száz évvel a pestis után – így ír Szokolay Hártó János: *„Kecskeméten a legrégebb, még alkalmasint a’ reformatio ideje előtt temető volt a’ mai homok vagy uri utsza végén előbb Barak, utóbb tekintetes Balásfalvi Kis Mihály úr’ háza helyén. Itt temetői Kápolna is volt, mellyet utóbb a’ homok fuvataq szinte örök-re eltemetett, a’ jelen század elején találtak építésvegetti áskálások közben a’ kápolna falaira. Másik szinte igen régi temető, mellybe szinte romai katholicusok és reformátusok közösen temetkeztek volt, a’ katonai lovagló szín és kath. Ispotály ‘s Erzsébet temploma tájékán. A’ homok utszai régi temetőtér vásár-állássá lett ‘s ez volt 1700-dik évig, mikor pedig az ottani vásár-állási sátorok közt tűz ütveén ki magát, sok sátorok portékáikkal együtt el égtek, és e’ miatt tétetett által a’ vásárhely az ugy nevezett Ormandi tó keleti oldalára, t. i. a’ mai helyére. – Mikor hagyatott el a ló iskola melletti közös temető? Szorosan meg nem határozhatom, hanem annyit tudok, hogy már 1726-dik évben a’ reformátusok a’ régi tólnai vagy később úgy nevezett Temető utca végiben külön temető helyvel, t. i. a’ mai időben úgy nevezett Ó temetővel bírtak, és már az*

33 Hornyik János, 1927. 106.

34 NL PML NkV Regestrum Oppidi Nagy Kőrös 1739/40.

említett évben a' becsületes Szabó Czéh református érdemes tagjainak buzgoságából ezen temetőben úgy nevezett Temető Szín (azaz: temetői templom) is építettett..."³⁵

A pestis idején, a reformátusok temetője 1739. április 29-én telt be. E napon temették ide Ötvös Mihály feleségét, Bezdédi Pál feleségét és Bozó Pál 8 esztendőös fiát. A halotti anyakönyvező ekkor jegyezte fel, hogy „Itt lett vége az Ó Temetőben temetkezés[ne]k. A következők temettetnek az Új Temetőben.” Április 30-án már öt gyermeket, Pásztor János feleségét és két idős embert temettek ide.

A római katolikusok is új temető megnyitására kényszerültek. A pestisjárvány idején nyitották meg a Szentháromság Temetőt a várostól délre eső területen.

Nagykőrösön a temető a Kecskemétre vezető út nyugati oldalán helyezkedett el. A járvány megszűnte után a vármegyei küldöttség végigjárta a várost. Nagykőrösre Kecskemétről jöttek. „Kecskeméti Chýrurgus Scheidl Úr[na]k adtam discretioban mikor a' Várost visitálta f. 16,60 dn. Item A másik Chýrurgusnak is fizettem f. 12,45 dn” – emlékeztet a város számadáskönyve 1740. március 16-án.³⁶ Kőrösön is összeírták a pestisben meghaltak háza-it, valamint a betegeket, összeszedték a pestisben meghaltak ruháit. Mintegy öt kocsi ruhát égettek el. Ekkor vizsgálták meg a temetőt is. Nehezményezte a vármegyei hatóság, hogy nem nyitottak külön járványtemetőt. A temetőt hatóságilag lezárták, száz esztendőre megtiltották az oda történő temetést. Az új temetőt a Kecskeméti út túlsó, keleti oldalán nyitották meg.³⁷

Pest vármegye hirdetményt bocsátott közre 1740. március 22-i keltezéssel, amelyben közhírré tette, hogy Pest vármegye területén megszűnt a pestis miatt elrendelt zárlat. A vármegye gyűlését március 28-ra hívták össze Rátótra (Vácrátót), a főszolgabíró rezidenciájára, aki köszöntötte a megjelent helységek bíráit: „Hogy az Ur I[ste]n azon dögletes nyavalyából kentek[ne]k ki tisztulását meg engette, legyen áldott Sz. neve örökké.”³⁸

Irodalom

Balla Gergely

1856 *Nagykőrösi Krónika*. Oklevéltárral kiadták Szabó Károly és Szilágyi Sándor. Kecskemét

Balogh Sándor

1975 *Abony történeti és művészeti emlékei (1450–1741)*. Ceglédi Füzetek 21. Abony

Bergdolt, Klaus

Der schwarze Tod in Europa. München

Dányi Dezső – Dávid Zoltán

1960 *Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787*. KSH, Budapest

Galgócz Károly

1896 *Nagy-Kőrös város Monographiaja*. Budapest

35 Szokolay Hártó János, 1846. 130–131.

36 NL PML NkV Regestrum Oppidi Nagy Kőrös 1739/40.

37 A régi temető helyén, a Kürti-értől délre eső területen, száz év eltelte után házastelkek kiosztására került sor. Több kismemes család itt kezdett építkezni. Itt található a Patay, Molnár, Beretvás, Dabasi Halász, Sigray, Kalocsa famíliák klasszicista stílusban épült kúriái. Ez a városrész Nagykőrös patinás „kúria-negyede”. Novák László, 1989.

38 Novák László, 1982b. 287.

- Gunst Péter (szerk.)
 1979 *Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1790-ig.* Tankönyvkiadó, Budapest
- Hornyik János
 1927 *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története.* Kecskemét Th. Város Múzeumának Kiadványai I. Kecskemét
- Illyés Bálint – Jakab László
 1982 *Kunszentmiklós egészségügye a XVIII–XIX. században.* In: *Egészségügy* (szerk. Iványosi-Szabó Tibor). Bács-Kiskun Megye Múltjából IV., Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét. 7–58.
- Novák László Ferenc
 1982a *Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében.* In: *Cegléd története* (szerk. Ikvai Nándor). Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból 11. Szentendre, 121–188.
- 1982b *Pestis-, himlő- és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII–XIX. században.* In: *Közegészségügy* (szerk. Iványosi-Szabó Tibor). Bács-Kiskun Megye Múltjából IV., Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét. 275–392.
- 1989 *A Három Város építésze.* Az Arany János Múzeum Kismonográfiái. 8. Nagykőrös
- 2005 *Fejfa monográfia.* Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 16. Nagykőrös
- Pápai Páriz Ferenc
 1747 *Pax-Corporis. Az-az: Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, 's azoknak orvoslásának módgyáról való Tracta.* Kolozsvár
- Szokolay Hártó János
 1846 *Szabadalmas Kecskemét városának történetirati ismertetése. Azaz: régibb kori és jelen állapotjának lehető hív előadása.* Kecskemét
- Vasold, Manfred
 2003 *Die Pest.* Theiss, Stuttgart
- Zinn, Karl Georg
Kanonen und Pest. Westdeutscher Verlag, Opladen

Józsa György Zoltán

Funerális poétika

Jóry Judit: Saint Jorj

Gyászolunk mindnyájan és folyton. A helyszín a misztikus Saint Jorj, az alcím sugallta kietlenség üres teret generál. Fekete-fehérben, akár az írás, a könyv fedőlapja és borítója, valamint a hajdani fotográfiák és prototípusuk, a daguerrotípiák. Kisváros, puritán homlokzatú templommal, várkastélyában a languedoci várurak útjukban elidőztek. Albi tőszomszédságában bújik meg, útban Aquitánia felé, azon a vidéken, ahonnan a trubadúrlíra egyik ága sarjad (ez a kapocs később további értelemmel töltkezik a regényben), s ahol az 1100-as évek derekától kathar püspökségek álltak: dualista hit, gnosztikus gyökerű életkép, megváltóképpen várt halállal, a mennyei képmással való egyesülést áhítva (a poétikában megmutatkozó halálvágyra Karátson Gábor figyelt fel), teológiájuk sine qua nonjával: Mors omnia solvet. Ahogyan a regénybeli felütésszerű szekvenciákat tagolják a latin mors szó és származékai. Ez kerül feszültségbe a veszteség fájdalomával, mely a szavak, a lírai próza kiapadhatatlan forrása. A holt nyelv révén közvetített üzenetek a szakrális erőterébe rántják a bármennyire is szkeptikus, de magatehetetlen olvasót, aki egyképp részeltetik a rítusban, annak őseredeti és táguló jelentésében, valamint az írás rituáléjában, ahogy az önreflexív, ám nem egocentrikus próza terébe lép. Saint Jorj szimbolikus tere vezet be a regényben fellelhető dichotómiák sorozatát, a két kultúrához, két városhoz, két nyelvhez, képzőművészethez és irodalomhoz való kötődést, a református és katolikus hit árnyalatainak átélését (mint ahogy a halálhírt követő templomi jelenet misztikus reáliája), melyek az antipódusok nézőpontjait és azok kontrasztjait szolgáltatják.

A mesterséges fény, a csillagokba áttűnő kilencágú csillár, mely egykor az elvesztett anya szobáját világította meg a nappali éjjeleken, a virrasztó aszkézis titkait is találgatva, a művészettörténész keze nyomán a claire-obscuré összetett genealógiájára vonja a figyelmet, s zárójelbe teszi a posztmodern emberteremtette poétikáját.

„Beborult” – kérelhetetlenül így intonálja a könyvet a mű első lakonikus kulcsmondata, a zárósorokat már baudelaire-i csillagragyogás borítja be, dacként a világ közönyével. A személyes utóhang ébreszt csak a jelenre, a múltbeli utazás idősíkját csak ebben a pillanatban hagyhatjuk el, ugyanis a regénybeli tudatot özőnvízként tartja uralmában a múlt, a vihar a kikötőből kiszakított apró bárkát egyszerre irány-cél-szentáns hűján parányi dióként veti a tajték hátán. Idő előtti korokban eszmélkedünk a bibliai textusok révén.

Az emlék eszménye nyomában szövődik a történet, s a múlt ekképpen az értékek piramisának csúcán fénylik, az Aranykor-mítosz az egyén személyes tapasztalatának lélektani és kulturális összegződésékként bomlik ki. Paradox módon, mégis minden rákövetkező silányul.

A könyv intim napló, Kurdy Fehér János szavával a „budai úrinőé”, akik ma már nem teremnek. Naplót ma nem szokás vezetni, belső indíttatását és gesztusát lebírja a blog, ahol a homo scribens led-rivaldában atrofizálódik, Fortuna szekerét nem ismerheti,

tovatűnő parányságával titkon bénító rettegéssel szembesül. Actio radiusa a pont geometriai mértékéhez gravitál. A visszaemlékezés műfaja így szükségképpen mérhetetlen teret hódít, az individuum eredeti fogalma becstét veszti, kiürül, mintha egyre csak kapkodna a fényképezéssel a felocsúdó turista, rettegve, hogy a járatindulás előtt már nem vihet mindent magával. A mű a felejtés elleni védekezés misszióját tölti be, az elhallgatás és a cenzúra (személyes vagy állami) lassan munkáló pusztítását ismét tudatosítja. Az emlékezet, mely a halál felett hivatott győzni, abszolutizálódik az apa, Jóry Iván vallásos szellem inspirálta bölcselése révén, amikor lányával, a létigét és birtoklást egybevonva, szűkszavúan közli: „az az övé, ami a fejében van”. Az anyag tagadása, a „jóságról” való lemondás (a zongora is odalett, maradt a számítógép klaviatúrája) így a gyermeki elme tápláléka, igéje lesz. A regény egyik szimbólummá terebélyesedő helyszíne, a ház, mely a kultúr-mérnök és építész apa gondolatából és keze munkájából teremtett, az unokák tudatában nem hiába minősül „rezervátumnak”, mely ellenáll a külvilág szívós és kérlelhetetlen eróziójának, védőbástyája a majd kétszáz évre visszatekintő családörtönetnek és relikviáinak. A családregény, a műfaji előzményekre vonatkozó utalásrendszerek révén nem lassú kimúlást, se nem ciklikus ismétlődéseket hordoz. Rekviemregény, gyász az anyáért, lacrimosa, súlyosan palpítáló mozarti hangokkal, katedrálisban visszhangzó, melybe belevegyül a parasztasszonyok siratója, a templomi kórus. Filozófiai regény, mely az *Antigoné* el nem évült alapkonfliktusát ismétli, az irodalom forrásvidékére ragad, a meghalás-feltámadás temetési rituáléjának katarzisába. Halálkultusz, emlékezet. Az önmegismerés itt tudatosan választott út, s mi alkalmasabb erre, mint a családi krónika aprólékos rekonstruálásának lélektani és alkotói folyamata, az olvasóval megosztva. Regényes vállalkozás (a családfakutatás különös reneszánsza és konjunktúrája közepette, önkéntelenül erre is reflektálva), nemkülönben a történet regényes. Mindezen intenciót a veszteség katalizálja, Proust nyomába eredve, hiszen a mű az anya halálának képével, a dantei elsötétülés kozmikus érzésével veszi kezdetét (aki Gadamer olvasatában az európai regény atyja), s a *Zsivágo doktor* bevezető temetési jelenetével cseng egybe. Pszichoanalitikus ülések vagy spiritizsta szeánszok gyorsírásos jegyzőfüzete (nem véletlen a gyorsíró Dosztojevszkaja visszaemlékezéseiből kölcsönzött töredék, a vendégszövegek bonyolult asszociációs hálózata, mint például a Lorca-textus, a korábbi művek összefüggésrendszerében sejlik fel), lélektani tanulmány, már ezt sejteti az ipszilon tetejéről lekerült két pont (az apa és anya) keresése, helyreállításának kísérlete, feltámasztásának kényszere, valamint az a belátás, hogy a lineáris gondolkodás tagadása nem zárja ki a kauzalitást, a tudat az irracionális és a leírható roppant határsávjában bolyong és vándorol. Archivárius könyve, történelmi dokumentum, daliás napokat csendesen magasztal, dicstelen időkből mutatkozó csökkenés, magasrendű elveket merevít ki filmkockává. A „cintányéros cudar világ” slágerbéli logikája is ehhez az elvhez simul: az amnézia eljövetelet és a kontinuitás megszakadását jósolja, a kollektív emlékezet sejtelméit éneklé ki. A dokumentumbetétek intően feltartott ujj gyanánt jelzik ezt a szándékot, sokatmondó, méltóbb és méltóságteljes üzenetek. A stilizáció nem játék, nem szerzői önkény, nem paródia, korábbi tudatformákkal való kapcsolatteremtésre tör. A roskadásig telt családi archívum dobozainak, ládáinak, szelencéinek, szekreterfiókjainak, levélkötegeinek bőségszaruja minden darabjával a gyűjtők tántoríthatatlan meggyőződését hitelesíti (hitelt megvető világunkban), miszerint „megőrzendő”. A nemes passzió megszállva tartja a családot több nemzedék óta, esztétikum és bölcsélet forrásaként. Ez a „tárgyi univerzum” a regényben a permanens emlékezés valós és szimbolikus eszköze is, gyűjtőpontja, elsősorban pedig a Platón által kimondott íráselv alapfeltétele. A könyv genezisében kulcsot jelent az a megtapasztalás, miszerint az emlékezés a pszichoanalízis gyűlanysa és célja, végső fokon mechanizmusainak tudatosulása az önmegismerés útja. A régi én kigyóvedlése és a spirituális újjaszületés történetének fog-

lalata. Az emlékezetet Florenszkij, felszentelt pap és vallásbölcseleő épp száz éve az Isten és ember közti kapocs zálogaként jelölte meg. Az emlékezés eszerint maga a lét, az örök-lét, a felejtés pedig a gonosz birodalma, ahogyan a Jóry Judit könyvét záró, Marguerite Yourcenartól vett mottó is sűrítetten tematizálja. Utóbbi ismét csak egyenemű Jurij Zsivágó prófétikus szavaival, aki a halál közeledtét érző anyós szenvedését és félelmét oldozza fel. Az apa, Jóry Iván tiszta vigasza és testamentuma ezt a szituációt fordítja meg: „*Volt létezésem ne jelképes sír, hanem az emlékezés őrizze meg azok részéről, akik erre érdemesnek tartanak...*” Az anya halálának materiális bizonyítéka, a regénybeli hamvak irodalmunk kezdetének „isa pur...”-elvté idézi, ez áthatja a szöveget, a házban lappangó urna lupus in fabula gyanánt a temetetlen hamvakra emlékeztet. Elszakadni attól, akitől fizikai távolság választotta el. Ambivalens vágy. Az elszakadás helyébe azonban csak a folytonos utazás lép, a múltba, dantei ihletésű tarantazon, melynek bakján nem Szelifan tartja a gyeplőt, lólhalálában téve meg a távolságot évszázadok, rózsafüzérek és országok között, pompás ménekkel, melyek homloka a csillagokat súrolja. Nem az új mitologizmus hajtása, az élet folytonossága válik egyenlővé a mítosszal, az egyéni mitizálódik, hiszen folytonosan a múltba lép, önmaga hőssé, élménye narratívává válik. Ezt példázza az erdélyi háztartási alkalmazottak archetipikus valóságként átélt, pontosan időzített sorjázása, akik a tündérből bukkannak fel a krízishelyzetek attribútumaként.

Bármennyire zaklatott, sebes a vágta, a törékeny lovarnó Minerva módjára száguld, akár az anyával elszáguldó mentő vagy a villamossínek tilosában a pszichoanalitikusát kocsin menekítő nópáciens, mégis belső intuáció táplálta, ugyanakkor magától értetődő beavatást rejt a szöveg, az író papnő szerepébe kerül, kegytárgyak érintése szenteli meg a profán és hétköznapi valót, mintegy felkészülésképp a szertartásra, Istent könyörgi és idézi, akár a mély értelmű olasz operában. Erre indítja a református teológus anya tudós záródolgozata, Isten titkai hittudományi fürkészésének foglalatja, mely a testi való feladásának motívumával ötvöződik: a szülés sikerül, magyar varázshegyek lakója lesz, a szublimáció a sors szándékában előre kódolt. „*Persze minden romlik.*” A beavatás tetőpontját a halál átélése jelenti, mint oly sok beavatási szertartásban, a regény teljes terjedelmével ezt a pillanatot terjeszti ki. A hamvak gyászszertartását trikós alkalmazottak rideg abszurditása tárgyiasítja el, az ösztön, szokás és rítus iránti közöny kettőzi a gyászt. Kiegészül azzal a gyással, mely a közöny közegében lakozókat vattázza körül (nem perel, ahogyan az apa sem), akik nem engedik gyászolni. Gyászolandó, hogy nem ismerik a gyászt. A világ fölötti gyász a walesi bárdok dacos parafrázisával elegyedik, annak az ősi tudásnak a birtokában, amit a jogtörténész és klasszika-filológus Bachofen a nőnek tulajdonít *A sírszimbólika* című művében a kötélfonó Oknos sírképe értelmezésének szentelt fejezetben. Jóry Judit „*a lét legmélyebb titkairól*” vall, ahogyan Pályi András jegyezte meg.

Útja haláltól halálig, apácától Rómáig vezet, papi védlevél fedezete alatt, a taverna egyszerű lovagias férfilelkeinek mélyről fakadó, természetesen működésbe lépő érzése gyámola.

A *Saint Jorj* a szerző előző prózaköteteinek folytatása, a „gyászdal” immár költészettani vonatkoztatási pont, a halottidézés és szellemidézés az apa rendelése jegyében zajlik, a cinterem, az arcképcsarnok lelkeivel, köztünk élő holtakkal folytat swedenborgi beszélgetést (ilyen túlvilági üzenetet kódol a rég törölt telefonszámnak a szövegbe iktatása), melyeket sebesen lejegyez. A regény a nyelvkeresés dokumentuma, az aleatorikus szerkesztést (Kodolányi Gyula) ez inspirálja, a meg nem haladott *Prae* négydimenziós poétikájának erőterében. E vonatkozásban a vizuális és a verbális eltérő szemiotikai rendszerében a transzverbális pontjainak irányába mutat, e dilemma rejlik egyik mondatában: „*Szét kell választanom az irodalmat és a képzőművészetet.*” Az archaikus helyesírás beemelése gesztusa önmagában is a tudat és nyelv szétválaszthatatlanságát alakítja a nyelvi börtön metaforájává, a közhasználat körén kívül eső nyelvi elemek mítoszteremtő képességet nyernek.

A racionalizált átváltozik ismét tapasztalati élménnyé, a metamorfózisok maguk után vonják a stílusváltásokat, a szerző egyik tisztelője által méltatott szózuhatagok a szekrényekből kizuhanó papírtömegek metaforájaként tűnnek elő, megrémítik és nyomasztó hangulatban tartják az olvasót, aki következtetésképp rádöbbenhet a futuristák hajója vezérgondolatának gyermeteg utópisztikus voltára. Ezt jelzi a „nyugtalanító” „szöveghalom”, a Dosztojevszkij halálát rögzítő özvegye elbeszélésének kontextusában, melyből kiderül, hogy az íróeszköz szimbolikus elveszése és keresése végzetes tüdővérzéshez vezet, a lélegzet útját gátolva (az anya tüdőbetegségét megidézve), s haldoklása a *Torreádorsíratóval* azonos órában veszi kezdetét. Az eszme fennmarad, a családi archívum tényeit sokszorozza és tovább őrzi a szerző könyve, virtuális valóságában pedig a tűz sem árthat neki. Művészetelméleti, irodalomfilozófiai és kultúraelméleti asszociációk jelentik a textus csomóit. A halál és az esztétikum egybeolvadását nemcsak a funerális művészet egykori pompájának felemlítése, a tanatológia magyar találmányának újragondolása mutatja, hanem a tánc dans macabre-rá, akrobatikus „salto mortale”-vá történő átlényegülése is. A könyves contra vizuális kultúra közhelyes perlekedésének kontextusában nyer további értelmet, ahol a szerző író, egyúttal irodalomtörténész és műtörténész, lélektanban jártas, kiképzett pszichoanalitikus, legalább öt síkon közelít: a spirituális, az örökkévaló fölérendelt viszonyban áll a személyes, autobiografikus, írói és professzionális nézőpontokkal. Az „Írtam, sírtam. Sírtam, írtam” credo, Sophia gyönggyé vált könnyeit idézve.

Bejárja az utat. Napóleon tábornoka nyomában, akit a zűrzavaros időben, a romantika kódjával összhangban talán egy tekintet ígézett meg, vagy az egzotikus nemesi ország készített maradásra. Nagyanyai intésnek engedelmessé a szerző eltökéli, felkeresi a francia városkát, gondosan elkerülve, hogy a valóságban jusson oda, vagy reális arculatának bármely vonását megfoghatóvá tegye, a családi krónika értelmezése irodalmi textussá válik. (A térképig jut csupán, Saint Jorj lovag, a tollfogató ős nyomára csak a Vatikán levéltárában lel lánya.) E gesztusa helyezi regényét a grand tour és a goethei vándorlás, a novalisi beavatásregény égíse alá, ahol az utazás spirituális történés, időn és téren átlép. Ezért a kronotoposz csak szimbólum.

Fekete J. József

„A homo aestheticus álarca”

Bíró-Balogh Tamás: *Mint aki a sínek közé esett*

Kosztolányi Dezső életrajzához

*Ha meghalok majd, mélyre ássatok,
gyarló valómban meg ne lássatok
K. D.: Könyörgés az ittmaradókhöz*

A szerző közel két évtizede intenzíven foglalkozik Kosztolányi Dezső munkáival, gondolhatnánk, akár az életrajzát is megírhatta volna, ám „mindössze” tíz tanulmányt fűzött hozzá az életrajzi kutatáshoz. Kosztolányi életrajza megírásának nehézségeire a későbbiekben kitérek, a mostani irodalomtörténeti adalékokkal kapcsolatosan viszont nyomban hangsúlyozni szeretném, hogy az életrajz egy olyan szakaszával foglalkozik, amelynek szellőztetése más kutatóknak nem volt igazán ínyére, talán mert kibillenti sarkából a Kosztolányiról kialakult irodalomtörténeti (és emberi) képet, ennek meggátolása érdekében nem foglalkoztak vele behatóbban, bár az is lehet, hogy nem törődtek vele, nem is tudtak róla. Ez utóbbi igazán valószínűnek tűnik, ugyanis Kosztolányi 1919 és 1921 közti újságírói tevékenységéről a legtöbb tényről Bíró-Balogh Tamás zömmel saját kutatásai során fedte föl, és ezek alapján árnyalta a Kosztolányi-képet.

Ám nem a tényfeltáró nyomozás során növekvő adrenalin-szint készletet továbbolvasásra a kötetben, hanem a szerző adottsága, hogy filológiai és irodalomtörténeti tartalmakat közvetlenül, érdekesen, alátámasztva, rávezető előadásmódban tárja az olvasó elé, amit nem titkoltan két mesterét, Ilia Mihályt és Lengyel Andrást követve sajátított el. Nem kevésbé olvasót csalogatók ötletes fejezetcímei: *A pornográf műfordításért feljelentett katolikus író; „Tessék a kurzus-cikkírónak helytállani”*. Kosztolányi egy elkerült sajtóperének történetéhez stb.

Kosztolányi politikai szerepvállalása a múlt század húszas éveinek fordulóján természetesen nem volt tabu, hanem inkább csak kevésbé firtatott téma. Például Szegedy-Maszák Mihály és Lengyel András is tollára vette. A kettőjük közt folyó vitához más irodalomtörténészek is hozzászóltak, nyomatékosítva, hogy Kosztolányi a Tanácsköztársaságot követően szerkesztője, írója volt a nyílt ellenforradalom *Új Nemzedék* című kurzuslapjának, amiben antiszemita felütésű cikkeket szerkesztett, közölt, vagy ahogy Bíró-Balogh Tamás tanulmányaiból kiderül, éppenséggel nem közölt. Bár ez utóbbi, mintha az író magán viselt maszkjának eleme lenne, a majdani támadások kivédésének eszköze, mintegy jelezvén, „lám, én ezt az uszító szöveget nem közöltem”, „becsületesebb a muedérom a cikkíróénál”, ami egyébként más esetekben, pl. Adyval szembeni véleménynyilvánítása során is, szinte a nyílt zsarolás szintjén előfordult vele. A kutató azt is bizonyítja, hogy Kosztolányi „elítélhető” (antiszemita) jellemhibája nemcsak az *Új Nemzedék* napi rendszerességgel közölt *Pardon*-rovatába névtelenül írt cikkeiben mutatkozik meg, hanem korabeli levelezéséből is kitérünk, a későbbiekre vonatkozóan viszont egyre kevesebb az ilyen bizonyíték, mert az író akkor már zömmel telefonon intézte ügyeit. Ám a fennmaradt levelei is szemléletesek, az éppen induló *Nyugat* folyóiratról mint „kifejezetten antiszimbolista, józan, racionális alapon álló, metafizika és gondolatgyűlölő zsidó pártszövetkezetről” írt, máshol

a „Balázs Bélák és Lukács Györgyök faji zsarnokságának” tudja be a magyarság koldusbotra jutását, 1922-ben maradandó és „reakcionáriusnak” titulálja magát, majd kezdetét veszi rejtőzködése, nem ír vallomások jellegű leveleket, papíron inkább ügyes-bajos dolgait intézi, szűkszavúan, és a félig fölhúzott sisakrostélyt – antiszemita írásait leginkább nevé elhallgatásával közölte –, a homo aestheticus álarcára cserélte. Ez a rejtőzködő írói-emberi attitűdje önéletrajzi írásaiban is tetten érhető. Bíró-Balogh fölkutatta Kosztolányinak az önéletrajzi referencialitás iránti változó viszonyát, ami szélsőséges pólusok, az igény és az elutasítás között alakult élete során.

Visszatérvén az elhíresült Ady-vitához, a szerző *Kosztolányi Dezső és a Széphalom* című, *Kosztolányi szegedi kapcsolataihoz* alcímű tanulmányában egyebek közt elemzi Földessy Gyula *Ady, Babits, Kosztolányi. Az Ady-vita mai állása* című írását a *Széphalom* 1929. szeptemberi számából, amit az előző lapszámban Zolnai Béla Garázda Péter néven írt *Kosztolányi árulása* című cikke vezetett be. Az előzmény Kosztolányinak *A Toll* című lapban közzétett, *Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről* című vitairata, amire a *Széphalom* szerkesztője, Zolnai nyomban két cikkben is reagált, egyfelől megrögzött Ady-pártiként, másfelől meg azért, mert akkor Kosztolányi az általa szerkesztett lap munkatársa volt. Földessy keményen nekiment Kosztolányinak, alávaló emberként és gyenge költőként állította be, amit a tanulmányíró így összegzett: „*Kosztolányi tehát a Széphalomban megjelent cikk szerint nemcsak erkölcsileg gazember, de rossz költő és gyarló esztéta, ráadásul buta is.*” (134.) Földessy is egyoldalú érvelésében, miként Bíró-Balogh megállapítja, nem Kosztolányi véleményével száll vitába, hanem a költő jellemén keres és talál fogást: „*Kosztolányi cikkének oka »az a seb, a kibírhatatlanul folyton sajnó: a művelt, a kivoáló, mégis kis fantáziájú poétának tőle magától is bevallott féltékenysége a zsenire. Micsoda kis kataklizmák földrengtek ebben a nagy-ambíciójú, de tömegeket sohomegmozgatninemtudott poétában húsz éven keresztül, amikor arra a szerencsés nagy varázslóra gondolt, micsoda visszás és lefordíthatatlan zűrzavar tombolhatott a lelkében.*” (133–134.)

A tanulmánykötet szerzője hagyja a másik felet is szóhoz jutni, amikor szembeesíti olvasóját a megtámadott cikkíró egyik kifogásolt szövegével. Könyve függelékében közli Kosztolányinak az aláírás nélkül megjelent, de beazonosított szerzőségű, *A magyar irodalom és az ő irodalmuk* című, folytatásokra tervezett, a hetedik rész után megszakadt cikksorozatát. A sorozat címe beszédesen árulkodó: ahol a „mi” és az „ők” szavak közeli kontextusba kerülnek, már nem személyes névmásként értelmezzük őket, hanem egymástól elkülöníthető csoportok általánosító megnevezéseként, beleértve, hogy a két csoport között az azonosság hiánya ellentétként, elutasításként, megvetésként, akár gyűlöletként képződik meg. Fölösleges mélyebben fejtegetni, gondoljunk csupán két szurkolótáborra: mindkettő számára a másik az „ők” tábora. Kosztolányi cikksorozatában ettől súlyosabb ellentétekről tesz említést. Nála a „mi” a „nélkülözéstől fáradt magyar írók” (160.) csoportja, az „ők” pedig a zsidók és szabadkőművesek, akik a sorozat *A cinkostársak* című hetedik része szerint markukba kaparintották a pesti könyvkereskedelmet, és akik a magyar írók művei helyett a kirakatukban „*Galileistáknak, szabadkőműveseknek, radikális szociáldemokratáknak, kommunistáknak való*” könyveket és röpiratokat kínáltak, illetve „*Külföldi detektívregényekre, gonosz indulatú, kapzsi áltudósoknak a nemi életre vonatkozó munkáira, sikamlós történetekre, s a külföldi irodalom vérbajos, romlott lelkű íróinak szenzációt hajhászó, erkölcstelen tartalmú alkotásaira hívták fel kirakataikban a serdülő ifjúság figyelmét*” (171.).

Becsületére legyen mondva, miként Bíró-Balogh leszögezi, Kosztolányi soha nem ment neki közvetlenül zsidó származású barátainak, ami viszont egyfajta kettős mérce alkalmazására mutat a „mi” és az „ők” viszonyrendszerén belül, ezzel kapcsolatosan a költőt túlélő kortársa, Schöpflin Aladár a *Nyugatban* arról írt, hogy Kosztolányi soha nem érezhette egészen tisztának lelkiismeretét, hogy nem volt egyenes vonalú ember, hiúságát,

önközpontúságát a befolyásolhatóság és a színészi késztetés jellemezte: *„Feloldatlan ellentétek közt élt, jóság és gonoszkodásban kedvetlenség, gögös önérzet és hajlékony alázkodás, polgáriasság és excentrikusság, hagyománytiszteltet és forradalmiság, komolyság és sátánkodó fintor egyszerre élt lényében. Soha nem lehetett tudni, melyik kerül előtérbe, sem azt, hogy melyik az igazi.”* (8.)

Kosztolányi felesége azzal magyarázta férjéről szóló könyvében a költő szerepvállalását az 1919 legvégén indult szélsőjobboldali lapnál, az *Új Nemzedéknél*, hogy onnét percekkel korábban keresték meg munkahelyet kínálva, mint az ellenkező oldalon álló sajtóból. Ez a kijelentés akár úgy is értelmezhető, hogy a költő megélhetési, nem pedig világnézeti döntése volt, melyik táborhoz csatlakozik. A nevezett lap *Pardon*-rovatát írta és szerkesztette – az *Új Nemzedék* –, e rovat szerzőinek kilétét soha nem fedte föl, viszont, leginkább Lengyel András filológiai munkájának köszönhetően kiderült, hogy Kosztolányi nem csupán a *Pardon*-ba írt napi rendszerességgel, hanem a lap politikai cikkeinek és irodalomkritikáinak is rejtőzködő szerzője volt, amit meggyőződés nélküli ember aligha vállalhatott volna huzamosabb időn át, és amit a névtelenség mögé bújás mellett a későbbiekben szerzőségét így kezelt el is palástolni.

Bíró-Balogh emlékeztet, hogy éppen Kosztolányi volt az „első magyar irredenta könyv”, a *Vérző Magyarország* szerkesztője 1920-ban, majd nyolc évre rá ugyanezen antológia „jelentősen átdolgozott” kiadását is ugyanő jegyezte, amivel voltaképpen elindítója és ébren tartója maradt a magyar irredentizmusnak. Miként Bíró-Balogh jelzi, a kötet újraserkesztésekor Kosztolányi politikai múltját már maga mögött tudta, ebből eredhet az átszerkesztés, ami viszont nem jelent elvi meghátrálást, ezért jelzi: *„Irodalomtörténet-írásunk a korábbi évtizedekben politikai, a rendszerváltást követően pedig poétikai okok miatt nem foglalkozott Kosztolányi irredenta, illetve antiszemita működésével”*, amit viszont saját és Lengyel András kutatásai révén igyekszik pótolni tanulmánykötetében. Az antológiával kapcsolatosan leszögezi, hogy vitathatatlan, 1920-ban – szülőhelye leszakítását követően az anyaország szerkesztését, de erősen valószínűsíthető, hogy az 1928-as újrakiadáshoz csupán a nevét adta, az már nem az ő írói-szerkesztői munkája. Viszont ez nem menti föl attól, hogy nevét adta Gömbös Gyula Fajvédő Pártja tagjai munkáinak közléséhez.

Illúzióromboló lenne Bíró-Balogh Tamás tanulmánykötete, vagy a Kosztolányi emberipolitikai magatartását vitató korábbi föltáró munkák? Korántsem, hiszen miért lennének illúzióink egy alkotóra, bárkire vonatkozóan? A korábban uralkodó strukturalista és hermeneutikai iskolák tanítása szerint a mű és az életrajz egymásnak megfeleltetése badarság, a mű elengedi referenciális tartalmait és önmagában létezőként él. Manapság inkább úgy tartja az irodalomtörténet-írás, hogy minden szerzői mű valamilyen mértékben és valamilyen intenzitással magában tartalmazza a szerző életeseményeit, ismereteit, műveltségét, de ezeken túlmenően mindennapi élményeit és benyomásait is, vagyis az életrajz és az életmű valamilyen szinten megfeleltethető egymásnak. Amennyiben ismerjük az életrajzot.

Mert Kosztolányi esetében hiányzik a hiteles életrajz. Bíró-Balogh Tamás pontosítása szerint: *„Nincs Kosztolányi életrajzi kronológia és nincs Kosztolányi-bibliográfia, így műveinek nemhogy kritikai, de valós összkiadása sincs. A kortársi visszaemlékezéseket se gyűjtötték még össze. Mindezek nélkül pedig lehetetlen teljes, hiteles életrajzot írni.”* (10.) A szerző éppen ezért Harnos Ilona, egyébként zsidó származású, 1915-ben katolikus hitre tért Kosztolányi Dezsőné regényes Kosztolányi-életrajzát erős föntartások mellett kezeli, miközben kifejti, miért is hiányzik mindmáig a hiteles Kosztolányi-életrajz: *„Kosztolányi, József Attilával szemben – »polgári író«-sága miatt – későn lett az irodalomtörténet-írás kegyeltje, ezért az életre-pályájára vonatkozó adatgyűjtések is csak későn indultak meg – akkor, amikor az ezek alapjául szolgáló dokumentumok már erősen megfogyatkoztak és az esetleges »adatközlő személyek« jelentős*

része már meghalt. Amikor pedig Kosztolányi első számú kedvence lett az értelmező iskoláknak, azok éppen az életrajzi kutatások fölöslegességét, sőt, a megértésre vonatkozó káros hatását vázolták. Magyarán elmaradt a Kosztolányi-»nyomok« felkutatása, összegyűjtése, illetve annak, ami van, az értelmezése.” (18.)

Ehhez a nem létező életrajzhoz tett hozzá egy tanulmánygyűjteményt Bíró-Balogh Tamás, Kosztolányi morális-politikai habitusát az irodalomtörténet és a filológia szempontjából elemezve, viszont alkotótehetségét egyetlen pillanatra meg nem kérdőjelezve.

Meglepő, és egyben bátor könyv a *Mint aki a sínek közé esett*, szerzője megtorpedózta a Kosztolányi-kultuszt, nem kímélte a *Nyugat* első nemzedéke tagjaként tisztelt költőt, de saját pályatársai véleményét is folyton kész megkérdőjelezni, és okfejtésének stílusa kimondottan olvasóbarát. Már csak az a kérdés, mennyire barátoknak majd meg olvasói Bíró-Balogh Tamás tanulmányainak mítoszromboló tartalmával.

(MŰÚT könyvek, Budapest, 2014)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KETKECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.

Orosz László

1925–2016

Elhunyt Orosz László, valamennyiünk Laci bácsija, tanár, irodalomtörténész, Kecskemét szellemi életének emblematikus alakja.

Évtizedekkel ezelőtt jelentős szerepet vállalt szellemi organizátorként a *Forrás* folyóirat és elődje, a *Kiskunság* folyóirat létrehozásában.

Orosz László 1925. július 13-án született Csépan, Beregszászon érettségizett, majd az Eötvös Collegium tagjaként végezte az egyetemet.

Első írásai az Illyés Gyula által szerkesztett *Válaszban* jelentek meg. 1948-tól Kecskeméten magyar–latin szakos gimnáziumi tanár. 1956-ban a Forradalmi Bizottság tagja volt, a forradalom szellemi előkészítésének vádjával nyolc hónap előzetes letartóztatás után felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, és három évre megfosztották a katedrától.

Fő kutatási területe a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalma. Jókai Mór, Kazinczy Ferenc, Berzsenyi Dániel és Katona József több művének kritikai kiadását rendezte sajtó alá. Részt vett az Akadémiai Kiadó hatkötetes *A magyar irodalom története* című könyvének létrehozásában, illetve a *Magyar irodalmi lexikon* és az *Új magyar irodalmi lexikon* szerkesztésében.

Főbb munkái: *Katona József* (1974), *Berzsenyi Dániel* (1976), *A magyar verstani eszmélkedés kezdetei* (1980), *A magyar irodalom története* (társszerzőkkel, 1982), *Adatok a kecskeméti piarista gimnázium színjátszásához* (társszerzőkkel, 1989), *Kecskemét irodalmi öröksége* (1990), *Száz nagyon fontos vers* (társszerzőkkel, 1995), *A Bánk bán értelmezéseinek története* (1999), *A niklai remete és a kecskeméti fiskális* (2000), *Kérdőjelek. Egy Katona-kutató töprengései* (2007).

Munkásságáért többek között Toldy Ferenc-díjban, Apáczai Csere János-díjban, Pilinszky-díjban részesült. 1994-ben Kecskemét díszpolgárává választották.

Kecskemét irodalomtörténeti hagyományainak és Katona József életművének kutatása ugyanúgy szeretett városához kötötte Orosz Lászlót, mint tanári tevékenysége.

Bár a *Forrást* tiszteletpéldányként megküldtük volna neki, ő minden év elején bejött a szerkesztőségbe, és ragaszkodott hozzá, hogy folyóiratunkat személyesen előfizesse. Az utóbbi időben már azt is hozzátette, hagyatkozott is, hogyha meghal, gyermekei vigyék tovább ezen előfizetést.

Mindig kell legyen valaki a családban, aki a *Forrás* előfizetője.

Szomorú kötelességünk, hogy a folyóiratot immár felnőtt gyermekei címére postázzuk.

Nyugodj békében, Laci bácsi, várnak az égi katedrák.

A Szerkesztőség